

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE
YATIRIMLARININ İSTİHDAM
VE ÜCRETLER ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ**

Derya Melek AKDOĞAN

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir 2007

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÜCRETLER VE
İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Derya Melek AKDOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Danışman: Doç Dr. Mustafa Kemal BİÇERLİ

**Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

şubat 2007

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÜCRETLER VE İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Derya Melek AKDOĞAN

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat 2007

Danışman:Doç. Dr. Mustafa Kemal BİÇERLİ

Uluslararası sermaye akımlarının dünyadaki ekonomik, politik ve sosyal yaşamda etkisi hızla artmış, günümüzde, özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımları, gelişmekte olan ülkelere giren sermaye akımları içerisinde en büyüğü ve en önemlisi haline gelmiştir. Beraberinde getirdikleri yeni teknolojiler, yeni yönetim anlayışı ve birtakım olanaklar sayesinde, bu yatırımlar, artık sadece gelişmekte olan ülkeler tarafından değil, gelişmiş ülkeler tarafından da talep edilir bir hale gelmiştir. Yeni teknolojinin yarattığı yeni çalışma koşulları, farklı beceri düzeyleri, farklı nitelikte işgücü ihtiyacı ve sosyal taraflar arasında oluşan yeni yaklaşımlar gibi pek çok makro dönüşüm, çalışma ve endüstri ilişkilerini hiç olmadığı kadar uluslararası rekabete açık hale getirmiştir.

Bu tezin amacı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, hem yatırımın yapıldığı ülke açısından, hem de yatırımı yapan ülke açısından irdeleyerek, hem dünyada hem de Türkiye’de istihdam ve ücretler üzerinde yarattıkları etkileri incelemektir.

ABSTRACT

The economic, politic and social effects of international capital flows has rapidly grown and in particular foreign direct investments has become a significant capital flow among the other capital flows. Since these type of investments bring new technologies, new management systems and new opportunities, recently it has been required not only by developing countries, but also by developed countries.

Many macro transformations such as, new working conditions created by new technologies, distinct ability levels, distinct skilled labour demands and new approaches between social parts have made working and industrial relationship competitive.

This thesis analyzes the effects of foreign direct investments on employment and wages in developing countries and Turkey.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Derya Melek AKDOĞAN'ın "**Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam ve Ücretler Üzerindeki Etkileri**" başlıklı tezi **09 Mart 2007** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri** Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.M.Kemal BİÇERLİ

Üye : Doç.Dr.Naci GÜNDOĞAN

Üye : Doç.Dr.Bülent GÜNŞOY

Prof.Dr.Nuhalan YILMAZ
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam ve ücretler üzerindeki etkileri konulu bu tez çalışması uzun bir süreç sonunda ortaya çıkmıştır.

Bu tezin tamamlanmasındaki her aşamada bana çok destek olan, beni her zaman motive eden ve bu tezin bitmesine büyük katkısı olan danışmanım Sayın Mustafa Kemal Biçerli'ye çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışmakta olduğum Alp Havacılık A.Ş.'de yöneticim Sayın Tuncer Alpata'ya da çalışmalarına destek olmalarından ve gösterdikleri anlayıştan dolayı teşekkür ederim.

Sadece bu tezde değil hayatımın her aşamasında bana sonsuz destek veren ve bugün olduğum yere gelmemi sağlayan aileme; gösterdiği destek, yardım ve sabır için eşim Erkan Akdoğan'a da bu tez vesilesi ile bir kere daha teşekkürlerimi iletiyorum.

Saygılarımla.

Derya Melek Akdoğan

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vi
TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TEORİK ÇERÇEVESİ

1.YABANCI SERMAYE HAREKETLERİNİN TANIMI VE TÜRLERİ.....	3
1.1. Resmi Sermaye Hareketleri.....	3
1.2. Özel Sermaye Hareketleri	4
1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	5
2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ BELİRLEYİCİLERİ.....	6
2.1. Yabancı Sermaye İhtiyacı Duyan Ülkeler Açısından Belirleyiciler.....	8
2.2. Yabancı Sermaye Yatırımı Yapacak Ülkeler Açısından Belirleyiciler.....	11

3. ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI.....	14
3.1. Çokuluslu Şirketlerin Tanımı ve Yapıları.....	15
3.2. Çokuluslu Şirketlerin Uluslararası Pazara Giriş Yöntemleri.....	18
3.2.1. İhracat Yoluyla Pazara Girme.....	19
3.2.2. Ortaklık Kurma Yoluyla Pazara Girme.....	20
3.2.2.1. Lisans Anlaşmaları.....	20
3.2.2.2. Franchising.....	22
3.2.2.3. Joint Venture.....	23
3.2.2.4. Yap-İşlet-Devret Modeli.....	24
3.2.2.5. Yönetim Sözleşmeleri.....	25
3.2.2.6. Anahtar Teslim Projeler.....	26
4. ÇEŞİTLİ TEORİLERDE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE	
YATIRIMLARI	26
4.1. Klasik Dış Ticaret Teorilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye	
Yatırımları.....	27
4.2. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorilerinde Doğrudan Yabancı	
Sermaye Yatırımları.....	30
4.3. Modern Dış Ticaret Teorilerinde Doğrudan Yabancı	
Sermaye Yatırımları.....	30
4.4. Yeni Dış Ticaret Teorilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye	
Yatırımları.....	32
4.4.1. Tam Rekabet Varsayımına Dayanan Teorilerde	
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	32
4.4.2. Eksik Rekabet Varsayımına Dayanan Teorilerde	
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ İSTİHDAM VE ÜCRETLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1. YABANCI SERMAYENİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	39
1.1. Doğrudan İstihdam Yaratma Etkisi.....	45

1.2. Dolaylı İstihdam Yaratma Etkisi.....	47
1.3. İstihdama Yaratma Etkilerinde Belirleyici Unsurlar.....	49
1.3.1. İşgücü Niteliği ve Verimlilik.....	49
1.3.2. Sendikalaşma Ve Toplu Pazarlık.....	54
2. YABANCI SERMAYENİN ÜCRETLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	57
3. TÜRKİYE'DEKİ DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI.....	63
3.1. Türkiye'de Yatırım Ortamına İlişkin Sorun Alanları.....	63
3.1.1. Siyasi Sorunlar.....	64
3.1.2. Ekonomik Sorunlar.....	65
3.1.3. Yasal Altyapıya İlişkin Sorunlar.....	69
3.2. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi	71
3.2.1. 1923 - 1950 Dönemi.....	72
3.2.2. 1950 - 1980 Dönemi.....	73
3.2.3. 1980 Sonrası Dönem.....	78
3.3. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İstihdam.....	89
3.4. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ücretler.....	94
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA.....	100

TABLolar LİSTESİ**Sayfa**

Tablo 1: DYSY Politika Araçları ve İstihdama Olası Etkileri.....	48
Tablo 2: 6224 Sayılı Yabancı Sermaye Yasasından Yararlanan Şirketlerin İmalat Kesiminde Sektörel Dağılımları.....	77
Tablo 3: Türkiye'de Yıllara Göre Yabancı Sermaye (1980-2003).....	80
Tablo 4: Yabancı Sermayeli Firmaların Sayılarının Sektörlere Göre Dağılımı.....	83
Tablo 5: Kuruluş Türlerine Göre Yabancı Sermayeli Firmalar (1954-2006).....	84
Tablo 6: İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (1980-2003).....	87
Tablo 7: Sektörlere Göre İstihdam (1980 ve 2004) (milyon).....	89

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Çokuluslu Şirket Sistemi.....	17
Şekil 2: Türkiye'de Yıllara Göre Yabancı Sermaye (1980-2003).....	81
Şekil 3: 1995-2005 Döneminde Türkiye'de Uluslar arası Yatırımlar (Milyon ABD Doları).....	82
Şekil 4: Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (1980-2003).....	85
Şekil 5: Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (1980-2003) (%)......	86

KISALTMALAR

ÇUŞ	: Çokuluslu Şirket
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
FIAS	: Yabancı Yatırım Danışmanlık Hizmetleri
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
İKY	: İnsan Kaynakları Yönetimi
ISO	: İstanbul Sanayi Odası
MESS	: Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası
TISK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Kalkınma ve Ticaret Örgütü
YİD	: Yap-İşlet-Devret

GİRİŞ

Ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin oluşumu, İngiltere’de başlayıp Batı Avrupa ülkelerinde gelişen Sanayi Devriminin beraberinde gelişmiştir. 1800’lü yılların ilk yarısında İngiltere’nin ihtiyaç duyduğu hammadde, madenler ve petrolün çıkarılması için sömürgelerde yaptığı yatırımlar, yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcını temsil etmiştir. Çünkü Sanayi Devriminin bir sonucu olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle batının sanayileşen ülkelerindeki hızlı sermaye birikimi, büyük şirketleri bu sermayeden en fazla kârı sağlayacak yatırım alanlarını aramaya yöneltmiştir. Bunun sonucunda ticari ve endüstriyel işletmeler bir değişim sürecine girmiştir. Başlangıçta işletmeler ulusal düzeyde faaliyette bulunurken, sonrasında uluslararası işletmeler ekonomik alanda yer edinmiş olup, küreselleşme ile birlikte günümüzde beklenenden büyük boyutlara ulaşan bir uluslararası yabancı sermaye trafiği ekonomik gelişmeleri ve değişimleri etkiler hale gelmiştir.

Bütün bu değişimler ülkelerdeki ulusal endüstri ilişkileri yapısında yeni oluşumlar meydana getirmiş olup, yabancı sermaye firmalarının varlığı emek piyasalarının yapısına da yeni boyutlar kazandırmıştır.

Konuya ilişkin teorik bilgilerin verildiği çalışmanın birinci bölümünde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tanımı, türleri, teorileri ve çokuluslu şirketler incelenmiştir. Öncelikle, teorik anlamda yabancı sermayenin ücretler ve istihdam üzerindeki olası etkilerine değinilen ikinci bölümde, çeşitli araştırma sonuçlarına dayalı olarak, bu olgular arasında bağlantılar kurulmaya çalışılmıştır. Daha sonra Türkiye’deki yatırım ortamı tarihsel süreç içinde ele alınarak, çeşitli resmi verilerden yararlanarak, teoride var olan saptamaların Türkiye’deki duruma ne derece uygunluk gösterdiği tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TEORİK ÇERÇEVESİ

Az gelişmiş ülkeler, ekonomik kalkınma çabalarında önemli bir sermaye kısıtı ile karşı karşıya iken; gelişmiş ülkelerde sermaye faktörü bol olarak bulunmaktadır. Ülkeler arasında sermaye donanımları açısından ortaya çıkan bu dengesizlik, dünya ekonomisinde kaynak dağılımının etkin olmaması sonucunu doğurmaktadır. Dışa kapalı bir ekonomide ulusal tasarruflar, sermaye birikiminin tek kaynağı iken; dışa açık bir ekonomide ulusal yatırımlar, yabancı sermaye ile de finanse edilebilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde düşük gelire bağlı olarak ortaya çıkan düşük tasarruf ve düşük yatırım döngüsü, bu ülkeleri finansal serbestleşme programları ile dışa açılarak uluslararası sermaye hareketlerinden faydalanmaya yöneltmiştir¹.

1990'lı yılların başından günümüze gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yoğun bir sermaye akışı görülmektedir. Özellikle bu dönemden itibaren finansal piyasalarda yaşanan bütünleşme, tasarrufların ve yatırımların dünya genelinde etkin bir şekilde dağılmasına imkan vermiştir. Çeşitli ülkelere giren sermaye hareketlerindeki artışlar, bir yandan bu ülkelerdeki yatırımları artırarak büyümeyi olumlu bir şekilde etkilerken, diğer taraftan istikrarsızlığa da sebep olmuştur². Çalışmanın bu bölümünde ekonomileri önemli ölçüde etkileyen yabancı sermaye hareketlerine yönelik teorik bilgilere değinilecektir.

¹ Ferit Kula, "Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.4, S.2 (2003), s.141-142, 05.09.2005,

(<http://66.249.93.104/search?q=cache:2zPPihyEq3EJ:www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/193.pdf+RESM%C4%B0+SERMAYE+HAREKETLER%C4%B0&hl=tr>).

² Muhsin Kar ve M. Akif Kara, "Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler", (Temmuz 2003), 04.11.2005,

(<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm>).

1. YABANCI SERMAYE HAREKETLERİNİN TANIMI VE TÜRLERİ

Yabancı sermaye, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, ülkedeki büyüme ve kalkınma çabaları esnasında kendi öz kaynaklarının yanı sıra kullandıkları bir kaynaktır. Yabancı sermaye hareketleri değerlendirildiğinde bu hareketlerin üç şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bunlardan ilki, bağış, hibe ve kredi şeklindeki *resmi sermaye hareketleri*³. İkinci olarak finansal varlıklara yatırım yapılması yoluyla sermayenin bir ülkeden diğerine hareketini ifade eden ve portföy yatırımı olarak da adlandırılan *özel sermaye hareketleri* gelmektedir⁴. Yabancı sermaye hareketlerinin üçüncü bölümünü, bu çalışmada esas olarak ele alınacak olan ve üretime yönelik yatırım yapılması anlamına gelen *doğrudan yabancı sermaye yatırımları* (DYSY) oluşturmaktadır.

1.1. Resmi Sermaye Hareketleri

Resmi sermaye hareketleri; gelişmiş ekonomilerin, az gelişmiş ekonomilere yaptıkları bağış ve kredi şeklindeki yardımlardır. Yardımlar bağış şeklinde olursa uluslararası bir transfer söz konusu iken, kredi şeklinde ise devletlerarası bir borçlanma söz konusudur.

Kredi ve bağış şeklindeki bu yardımların verilmesinde ekonomik, sosyal ve siyasi bir takım faktörler etkili olabilmektedir. Genellikle dış devletlerin, Dünya Bankası gibi mali kuruluşların ya da Avrupa Yatırım Bankası gibi bölgesel kalkınma bankalarının yardımlarından faydalanan ülkeler, bu yardımlarla döviz ve tasarruf açıklarını kapatarak daha yüksek bir kalkınma hızına ulaşmaya çalışmaktadırlar⁵.

³ Burhan Ormanoğlu, "Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Uyuşmazlıkların Çözümünde Uluslararası Tahkim", **Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu**, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Maliye Bakanlığı, Ankara, (Mart 2004),s.10, 10.06.2005, (<http://1.1.1.1/516491548/530267664T050927154918.txt.binXMysM0dapplication/pdfXsysM0dh> <http://www.bumko.gov.tr/arastirmarapor/BOrmanoglu.pdf>).

⁴ Nurhan Aydın, **Uluslararası İşletmecilik**, (1. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:1576, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:832, 2004), s.241.

⁵ Kar ve Kara, **a.g.m.**, 04.11.2005, (<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm>).

1.2. Özel Sermaye Hareketleri

Her an kullanılabilir durumda olan ve bir gelir karşılığında başkalarına devredilmeye hazır bulunan fonlara *mali kaynak* adı verilir. Mali yatırımların kaynağı her an kullanılabilir durumda bu fonlardır. Bu açıdan, mali kaynakların fon sahiplerinden fon talep edenlere aktarılmasıyla ilgili işlemlere *mali işlem* adı verilir. Bir mali işlemi oluşturan taraflardan (fon arz ve talep eden) her ikisi de aynı ülkede yerleşik ise, bu mali işlem ulusal niteliktedir. Oysa tarafların farklı ülkelerde yerleşik bulunmaları, mali işlem uluslararası bir özellik kazandırır. Para ve sermaye piyasalarında uluslararası mali işlem şeklinde gerçekleşen, uluslararası özel sermaye hareketleri “kısa”(1 yıldan az) “orta”(1-5 yıl) ve “uzun” (5 yıldan çok) vadeli olarak gerçekleştirilmektedir⁶.

“Portföy Yatırımları” olarak da bilinen özel sermaye hareketleri; hisse senedi ve tahvil ihraç etmek, tanınmış hisse senedi ve tahvilleri uluslararası sermaye piyasalarında alıp satmak ve çeşitli kısa vadeli kredi araçlarından yararlanmak gibi çeşitli finansal varlıklara yapılan mali nitelikteki yatırımları kapsamaktadır⁷.

Uluslararası portföy yatırımlarının açıklanmasında Portföy Dengesi Teorisi önemli bir yere sahiptir. Bu teori, döviz kurlarında görülen günlük dalgalanmaları yabancı menkul değerlerin arz ve talebindeki değişimlerle açıklamaya çalışan bir teoridir. Bu teoriye göre; yatırımcı sermaye fonlarını çeşitli menkul değerler arasında, belirli bir risk düzeyinde en yüksek geliri elde edecek biçimde dağıtacaktır. Yatırımcı en yüksek geliri hedeflerken tüm fonlarını tek bir menkule yatırmanın getireceği riskten korunmak amacıyla, yatırım araçlarını çeşitlendirecek ve böylece yerli menkullerin yanında bir miktarda da yabancı menkul alma yoluna gidebilecektir. Menkullerin risk ve gelir seviyesindeki beklenti ve değişimler ise, uluslararası özel sermaye hareketlerini etkileyebilecektir.

Para piyasalarında gerçekleştirilen uluslararası mali işlemler ise; ticari bankalar tarafından dış ticaretin finansmanına yönelik kısa vadeli, likiditesi

⁶ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat-Teori-Politika ve Uygulama**, (1998), s.454-457.

⁷ S.Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi:Teori ve Politika** (6. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım, 2002), s.467.

yüksek ve risk oranı düşük banka kredileri şeklindeki işlemlerdir. Zamanla bu bankalar çok uluslu şirketlere, yabancı hükümetlere ve diğer kuruluşlara da kredi sağlamaya başlamış bulunmaktadır.

Uluslararası özel sermaye akımlarının, para ve sermaye piyasalarından ticari koşullara göre sağlanmaları en belirgin özellikleridir. Yardım niteliğinde olmamaları, onları resmi sermaye hareketlerinden, üretime yönelik yatırım niteliğinde olmamaları ise onları doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından ayırır⁸.

1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları -Foreign Direct Investments- bir şirketin üretimini, kurulu bulunduğu ülkenin sınırlarının ötesine yaymak üzere; ana merkezinin bulunduğu ülkenin dışındaki ülkelerde⁹, varolan bir firmayı satın almak, yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini arttırmak yoluyla yapılan yatırımlardır. Bu yatırımlar, kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getirir¹⁰.

Bu şekilde, bir ana merkezin yönetim ve denetimi altında farklı ülkelerde faaliyet gösteren şirketlere *Çokuluslu Şirket (ÇUŞ) -Multinational Corporations-* adı verilmektedir. DYSY, ileride ayrıntılı olarak ele alınacak olan ÇUŞ tarafından yapılmaktadır. ÇUŞ'un ana merkezine bağlı olarak ve onların denetimi altında dış ülkelerde faaliyet gösteren şirketlere de "yabancı sermaye şirketi", "yavru şirket", "bağlı şirket", "şube" ve bunun gibi isimler verilmektedir¹¹.

DYSY'nin en önemli özelliği, yatırımcının yurt dışındaki tesisin mülkiyetine kısmen veya tamamen sahip olması ve aynı zamanda onun yönetim ve denetimini elinde bulundurmasıdır. Yatırımın yapıldığı yabancı sermaye

⁸ Seyidoğlu, a.g.e., 1998, s.447-462.

⁹ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat-Teori Politika ve Uygulama** (15. Baskı, İstanbul: Kurtiş Matbaası, 2003), s.719.

¹⁰ Karluk, a.g.e., s.466.

¹¹ Suna Oksay, "Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi", 02.06.2005, (<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak98/cokulus.htm>).

şirketi genellikle ana şirketin elindeki teknoloji, ticari sırlar, yönetim bilgileri, ticaret ünvanı ve diğer kolaylıklardan yararlanmaktadır. Bunun karşılığında ise, ana şirkete kısmen yada tamamen kazanılan kârları, hammaddeleri, yarı işlenmiş veya mamul malları aktarmaktadır¹².

2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ BELİRLEYİCİLERİ

Ülkeler yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmek için çok çeşitli faktörler kullanmakta; DYSY ise çok çeşitli faktörlerden etkilenmektedir¹³. Gelişmiş ülkeler rekabet güçlerini ve kârlarını arttırabilecekleri bir ortam ararken; sermaye ve teknolojik açıdan yetersiz gelişmekte olan ülkeler ise, yabancı sermaye için uygun ortam hazırlama çabasıındadırlar.

DYSY oluşturan nedenler, sermaye sahipleri ve bu tür yatırımları ülkesine çekmek isteyen ülkelerin çakışan çıkarları doğrultusunda farklılaşmaktadır. Bu nedenle, yatırım yapan çokuluslu şirketin beklentilerinin, yatırım alan ülkenin beklentileri ile örtüşebildiği oranda, yatırım her iki ülke yararına olacaktır¹⁴.

DYSY'nin son dönemde Asya'da başlayan ve yayılma eğilimleri taşıyan kriz nedeniyle duraksama göstermesi, orta ve uzun vadede küreselleşmenin de etkisiyle tekrar ivme kazanmıştır. Bu ivmeyi etkileyecek özel teşvik ve tanıtma faaliyetlerinin yanısıra, uluslararası yatırımcılar aşağıdaki faktörlerle birlikte globalleşmenin ve son teknolojik değişikliklerin etkilerini de yatırım kararlarında göz önüne almaktadırlar¹⁵:

- Üretim sürecinde sermaye ve teknoloji yoğun tekniklerin kullanımının artması, işçi kullanımını azaltmakta ve dolayısıyla çalışma yerine ilişkin reformlar daha yoğun olarak gündeme gelmektedir.

¹² Seyidoğlu, **a.g.e.**, 2003, s. 720.

¹³ TİSK, Coşkun Can Aktan ve İstiklal Y. Vural, **Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet** (Ankara: TİSK Yayın No:253, 2004), s.215-216.

¹⁴ Ormanoğlu, **a.g.e.**, s.11, 10.06.2006, (<http://1.1.1.1/516491548/530267664T050927154918.txt.binXMysM0dapplication/pdfXsysM0dhftp://www.bumko.gov.tr/arastirmarapor/BOrmanoglu.pdf>).

¹⁵ R. Hakan Özyıldız, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Karar Alma Prosedürü", 02.06.2005, (<http://www.econturk.org/hazine13.pdf>).

- Bölgesel ticari blokların hızlı gelişimi uluslararası ticareti olumlu etkilemekte olup; iç piyasaların daha çok rekabete açılmasına ve dolayısıyla uluslararası rekabete açılmayan yerli şirketlerin bazı sorunlarla karşı karşıya kalmamak için ortak girişim yoluyla (joint venture) yatırıma yönelmelerine neden olabilmektedir. Bu da DYSY için daha açık piyasaların oluşmasına katkıda bulunmaktadır.
- Yetişmiş işgücüne ve esnek işgücü piyasalarına olan ihtiyaç, bilgiye dayalı teknolojilerin uygulanmasında ve tüketiciye yönelmiş girişimci, iletişim ve satış kabiliyetleri olan işgücüne talebi arttırmaktadır. Yabancı sermaye, bu tür ucuz işgücünün bulunduğu ülkelere yönelmektedir.
- İşletmelerin daha geniş pazarlara ulaşabilmesi amacıyla küreselleşmesi sonucunda üretim, hizmetler ve sonraki hizmetlerin hedef pazarda veya yakınında olması zorunluluğu da diğer bir etkidir.
- Bilgiye dayalı endüstrilerin gelişmesi, bu alanda rekabetin oldukça yoğun olması nedeniyle yeniliklerin, bilginin ve enformasyonun bulunduğu yerlere yatırım yapma arzusu gelişmektedir.
- Uzun vadeli karşılaştırmalı üstünlük sağlayan bölgelerde ana şirketin üretim faaliyetlerini destekleyen diğer üretim faaliyetlerinin yoğunlaştırılması maliyetleri azaltan bir etkidir. Böylelikle ana şirkette, gerekli alt yapısı genişlemeye, destekleme faaliyetlerine, promosyona ve arza açık olan bölgelere yatırım yapma arzusu oluşmaktadır.
- Girdilerin, üretimin küreselleşmesindeki gelişmelere bağlı olarak artan oranda uluslararası bir karakter kazanması sonucunda, yatırım yapacak şirketler için yatırım yapılacak yerin önemi artmaktadır.
- Üretimde otomasyon ve yeni teknolojilerin kullanımının artması, sanayide geleneksel işgücü becerilerinin üretim sürecindeki önemini azaltmaktadır.

- Emek yoğun üretim yapan şirketlerin ucuz işgücünün bulunduğu bölgelere yatırım yapması, daha yüksek kâr realizasyonunun sağlanması açısından önemli olmaktadır.

Yukarıda bahsedilen faktörler, üretimin belli merkezlerde yapılma zorunluluğunu ortadan kaldırmakta olup; yabancı sermaye, yatırım konusunda gittikçe artan bir oranda daha fazla mobil olabilmektedir. Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak dünya üzerinde kendine uygun pazar arayan büyük miktarlardaki DYSY'den kalkınma amaçlarına uygun olarak mümkün olduğunca fazla pay alma düşüncesi, gelişmekte olan ülkeler arasındaki rekabeti kızıştırılmaktadır¹⁶. Bunun yanında serbest ticaret bölgelerinin kurulması ve mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi de bu rekabeti güçlendirmiştir. Küreselleşmenin de etkisiyle ülkelerin çağdaş ekonomik gelişmelere uyma zorunluluğu ve yatırıma yönelecek tasarruflarının yetersiz olması gibi faktörler, gelişmekte olan ülkelerin DYSY'yi ülkeye çekebilecek politikalar üzerinde yoğunlaşmalarına neden olmaktadır. Artık ülke ekonomilerinin dışa açık olması yeterli olmamakta, yabancı sermaye çekmekte yönlendirici faktör ve politikalar da etkili olmaktadır.

2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye İhtiyacı Duyan Ülkeler Açısından Belirleyiciler

Gelişmekte olan ülkelerdeki yurt içi tasarrufların, hızlı bir ekonomik kalkınmayı finanse edecek durumda olmaması, bu ülkelerin DYSY'yi ülkelerine çekmek istemelerinde etkili olan önemli bir faktördür. Hükümetler tarafından uzun vadeli doğrudan yabancı sermaye girişi, kalkınmanın bir parçası olarak görülmekte; ülkedeki gelir oluşumu, sürdürülebilir büyüme, yatırımların artırılması, ihracat, döviz dengesi, ödemeler dengesi, enflasyon, faiz oranları ve vergi gelirleri gibi makro büyüklükleri olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir.

¹⁶ Özyıldız, a.g.m., 02.06.2005, (<http://www.econturk.org/hazine13.pdf>).

DYSY'nin ülkedeki endüstriyel verimliliği arttırması, ülke içinde ekonomideki teknolojik gelişmelerin yakından takip edilmesi ve rekabetin artması nedeniyle üretilen ürünlerin nitelik, kalite, miktarının ve üretim kapasitesinin yükseltilmesinin etkili bir rol oynaması gelişmekte olan ülkeler için yabancı sermayeyi cazip kılmaktadır. İşsizlik probleminin yoğun olduğu ülkelerde, üretim ve istihdamı arttırıcı, işgücü niteliklerini yükseltici etkileri bulunmaktadır. Ayrıca, DYSY yapan şirketler, beraberinde getirdikleri mevcut diğer pazarlara, sahip oldukları yavru şirketlerin de girebilmeleri imkânını sağlarlar¹⁷.

Yukarıda bahsedilen faktörler nedeniyle, gelişmekte olan ülkeler DYSY'yi ülkelerine çekme çabasına girmişlerdir. Bu durum, ülkelerin dönemler itibariyle farklı özelliklere sahip olmasını gerektirmiştir. II. Dünya savaşının hemen ertesinde, merkez ülkelerin ihtiyaç duyduğu hammaddelere sahip olmak yeterli bir koşul iken; 1970'lerde ucuz işgücü yatırım yapılması için önemli bir kriter olmuştur. Bu açıdan küreselleşen dünya ekonomisinde sadece ucuz işgücü yeterli bir kriter olmayıp, tamamlayıcı politikalar zorunlu hale gelmiştir¹⁸.

Hükümetler yatırım indirimi, gümrük vergilerinden bağışıklık veya taksitlendirme, ucuz kredi gibi teşvik tedbirleri ile yabancı sermayeyi yatırım yapmaya özendirirler. Teşvik tedbirleri yabancı sermayeyi çekmekte tek başına etkili değildir. Ancak, özellikle ÇUŞ'ların bu gibi teşvik tedbirlerinden ziyade, siyasi ve ekonomik istikrara, söz konusu ülkenin dünya ticaret sistemine ve bu sistem bünyesinde oluşturulan anlaşmalara ne ölçüde katıldığına daha çok önem vereceği söylenebilir.

DYSY'yi çekmekte etkili olan politikalar arasında ekonomik entegrasyonların ticaret engellerini aşmak amacıyla yapılan yatırımlar da gösterilebilir. Bu argüman, ekonomik entegrasyon bölgelerine yönelik DYSY'nin artışını açıklamaktadır. Bölgesel ekonomik entegrasyonların yapıma sebeplerinden birisi DYSY'de artış sağlamaktır.

¹⁷ Ormanoğlu, a.g.e., s.12, 10.06.2005, (<http://1.1.1.1/516491548/530267664T050927154918.txt.binXMysM0dapplication/pdfXsysM0dh> <http://www.bumko.gov.tr/arastirmarapor/BOrmanoglu.pdf>).

¹⁸ Aynı, s.11.

İdari prosedürler ve işlemler de DYSY'nin gelişmekte olan ülkelere çekilmesinde önemlidir. Bu tür işlemlerin fazla vakit alması ve bürokrasi, yabancı yatırımlar için önemli bir giriş engeli oluşturabilir. Örneğin Gana ve Uganda'da bir tesisi kurmak ve faaliyete geçirmek ortalama 2 yılı, Tanzanya'da 18 ayı alırken, bu süre Malezya için 6 aydır. ÇUŞ, yatırım başvurusunun onaylanması için Singapur'da en fazla üç hafta beklerken, bu süre gelişmekte olan ülkelerin çoğunda altı aydan az değildir. Dolayısıyla, etkin ve hızlı işleyen bir idari süreç Singapur'a DYSY çekmekte avantaj sağlamaktadır.

Düşük vergileme, yabancı yatırımcılarla ikili vergi anlaşmaları gibi uygulamalar da yabancı yatırımlar üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Yabancı sermaye yatırımlarını çekmek için hükümetler arasında düşük vergileme rekabeti yaşanmaktadır.

Küreselleşme süreciyle birlikte hız kazanan özelleştirme politikaları pek çok ülkenin ekonomik gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Özelleştirme uygulamalarının ana hedeflerinden birisi, mülkiyetin el değiştirmesi yoluyla ekonomide rekabetin sağlanmasıdır. Özelleştirme programları DYSY'yi giderek Latin Amerika'ya, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine doğru yönlendirmektedir. Yabancı yatırımcıların yönetim deneyimini, know-how getirebilme yeteneğini ve ekonominin geneline kazandıracığı etkinliği göz önünde bulunduran ve yabancı firmaları, özelleştirilen devlet firmalarına yatırım yapmaya yönlendiren bir özelleştirme politikası bu bağlamda daha yararlı olacaktır¹⁹.

Yıllar itibariyle özelleştirme istatistiklerine bakıldığında, firmaların genellikle, aralarında ortak kültür, dil ve tarihsel bağlar olan ülkelerdeki firmaları tercih ettiğini görülmektedir. Dolayısıyla, DYSY'nin dünya üzerindeki dağılımında ortak kültür etkisi de önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Özelleştirme politikası ile birlikte doğrudan yabancı yatırımların artışını destekleyen bir diğer yapılanma da rekabet yasalarının bir çok ülkede kabulü olmuştur. Kartel anlaşmaları, piyasa gücünün kötüye kullanımı gibi anti-rekabetçi firma davranışlarını önlemeye yönelik kurallar ve uygulamalar bütünü

¹⁹ Hasan Sabır, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Gelişmekte Olan Ülkelere Yönlendirici Politikalar", 06.08.2006, (www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Ekim2002/sabir.htm).

olan rekabet politikası, piyasalarda yerli firmalar tarafından yapay giriş engelleri oluşturulmasını önler ve bu bağlamda DYSY'nin ülkeye akışı açısından kritik bir rol oynar. Bir ülkenin rekabet yasası, ulusal sınırlar içinde faaliyet gösteren tüm firmalara karşı uygulanır, yerli veya yabancı firmalar arasında bir fark gözetmez. Dolayısıyla, rekabet yasasının bulunması, yerli firmaların yabancı firmalara karşı ülke içinde rekabeti bozucu bir ittifak kurmalarının önüne geçebilecektir. Ülke piyasalarına dışarıdan girişler için asıl tehlike rekabetin yerli firmalar tarafından dikey olarak kısıtlanmasıdır. Tek elden satın alma, dağıtım anlaşmaları vb, bir malın üretim sürecinin farklı aşamalarındaki firmaların anlaşmasıyla gerçekleşen dikey kısıtlamaların, piyasalara girişte ciddi engel teşkil ettiği görülmektedir. ÇUŞ'lar, girdikleri yabancı ülkelerde düşük maliyet ve kitlesele üretim avantajını kullanarak piyasaları tekelleştirebilmektedir. Dolayısıyla, sınır ötesi firmaların, faaliyette buldukları gelişmekte olan ülke pazarlarını tekelleci bir yapıya dönüştürmemesi açısından da rekabet politikası zorunludur.

Gerek vasıflı gerek vasıfsız işgücü için, rekabetçi ücretler ve iyi bir endüstri ilişkileri sistemine sahip olmak doğrudan yabancı yatırımları çekmekte etkili olan diğer bir faktördür. Bunun yanında çalışma barışı da önemlidir. İyi bir endüstri ilişkileri sistemi iş anlaşmazlıklarını ve ihtilafları önler. Gelişmekte olan ülkelere yönelen yabancı yatırımcılar rekabetçi ücretlerin yanı sıra, ihtilaf giderici çalışma ilişkileri sistemi olan grev gibi iş uyuşmazlıklarının fazla yaşanmadığı ülkeleri tercih etmektedir²⁰.

2.2. Yabancı Sermaye Yatırımı Yapacak Ülkeler Açısından Belirleyiciler

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermayeden aldıkları payları arttırma çabalarının bir sonucu olarak uyguladıkları politikalar, DYSY çekebilmek için tek başına belirleyici ve yeterli değildir. Yatırım yapılacak ülkedeki koşulların uygun olmasının yanı sıra, yatırım yapacak şirketin o ülkede

²⁰ Sabır, **a.g.m.**, (www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Ekim2002/sabir.htm), (06.08.2005).

gözettiği belli koşulların da var olması gerekmektedir²¹. Çünkü, doğrudan yatırım kararları, finansal faktörlere ilave olarak davranışsal ve politik faktörlerin de etkilediği stratejik kararlardır. DYSY; uzun vadeli olması, büyük miktarlarda sermayeyi gerektirmesi, riskin yüksek olması, geri dönülmesinin yüksek maliyetlere neden olması gibi nedenlerle üzerinde önemle durulması gereken kararlardır²².

DYSY yapacak yabancı sermayenin aradığı ve yatırım planlarının belirleyicisi olan dolaylı ve dolaysız koşullar vardır ve bunlar şu şekilde sıralanabilir²³:

- Yatırım yapılacak ülkede yabancı sermayenin temel amacı olan kârın devamlılığını sağlayacak ekonomik, siyasi ve sosyal istikrarın, mülkiyet ve girişim özgürlüğünün bulunması,
- Yabancı şirketlerin üretim için yeni pazar arayışları veya mevcut pazarlarını genişletme ya da diğer firmalar karşısında mevcut pazar payını kaybetmeme çabaları,
- Üretim ve genişleme stratejilerine uygun olarak ülkelerin sağlamış oldukları teşvik ve imkanlardan faydalanmak,
- Sermayenin marjinal verimliliğinin, yatırım yapılacak ülkede yabancı yatırımcının kendi ülkesinden fazla olması,
- Hammadde ve işgücü faktörlerine yakın bölgelerde üretimin yapılması ve dolayısıyla pazarlama, ulaşım ve taşıma maliyetlerinin azaltılması,
- Yatırım yapılacak piyasadaki üretimin, yabancı sermayenin kendi ülkesinde üretip ihraç etmesine oranla daha avantajlı olması,
- Yatırım yapılacak ülkenin piyasa hacminin geniş olması,
- İşgücü ve diğer üretim faktörlerinin maliyetinin düşük olması,

²¹ Ormanoğlu, **a.g.e.**, s.13, 10.06.2005, (<http://1.1.1.1/516491548/530267664T050927154918.txt.binXMysM0dapplication/pdfXsysM0dh> ttp://www.bumko.gov.tr/arastirmarapor/BOrmanoglu.pdf.).

²² Aydın, **a.g.e.**, s. 243.

²³ Ormanoğlu, **a.g.e.**, s.14, 10.06.2005, (<http://1.1.1.1/516491548/530267664T050927154918.txt.binXMysM0dapplication/pdfXsysM0dh> ttp://www.bumko.gov.tr/arastirmarapor/BOrmanoglu.pdf.).

- Ülkede sağlıklı ve istikrarlı bir döviz kuru politikasının bulunması,
- Ülkede büyüme hızının yüksek olması ve bu nedenle kâr elde etme olanaklarının daha fazla olması,
- Sağlam bir ekonomik politikanın parçası olarak vergi teşviklerinin kullanılıyor olması,
- Ülkenin dış ticaret hacminin yüksek olması ve ülke GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) içinde önemli bir paya sahip olması,
- Yüksek gümrük tarifesi uygulamaları, ithalat kısıtlamaları ve kota uygulamaları gibi ticaret engellemelerinin bulunmaması,
- Ülke ticaret hacminin yüksek olması ve ülkede ticaret açığının bulunmamasıdır²⁴.

DYSY yeri için belirleyici faktörleri değerlendirmek zordur, çünkü DYSY heterojendir ve farklı nedenlerle yapılır. Dikey ve yatay DYSY arasında bir ayrım yapmak gerekir. Dikey DYSY, uluslararası şirketlerin ülkeler arasındaki faktör maliyetleri arasındaki farktan yararlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu şirketler işçilik yoğunluklu faaliyetlerini işçilik maliyetinin düşük olduğu yerlerde ve sermaye yoğunluklu faaliyetlerinin sermaye maliyetinin düşük olduğu yerlerde yoğunlaştırırlar. Dikey DYSY için ürünler DYSY alan ülkelere satışı için değil, bu ülkeler tarafından ihraç edilmek üzere üretilir. Yatay DYSY, şirketler yatırım yaptıkları ülke veya bölgelere satışları kolaylaştırmak için dışarı yatırım yapmalarında meydana gelir. Firma için bu ihraç etmenin bir alternatif şeklidir. Şirketlerin ihracat yerine yatay DYSY tercih etmesinin nedeni ihracat masraflarıdır (taşıma ve gümrük). İşçilik maliyetlerinde farklılıklar önem açısından dikey ve yatay DYSY için değişiklik gösterir. Diğer koşullar aynı olduğu halde, işçilik ücretlerinde bir artış dikey DYSY çekme avantajı düşük işçilik maliyetine bağlı olan ülkelerde olumsuz bir etki göstereceği beklenmektedir. Yatay DYSY’de ise, işçilik ücretlerinde artışın etkisi çok açık değildir, çünkü uluslararası firmalar yatırım yaptığı ülkelerde hem üretim hem de

²⁴ Ormanoğlu, **a.g.e.**, s.14, 10.06.2005, (<http://1.1.1.1/516491548/530267664T050927154918.txt.binXMysM0dapplication/pdfXsysM0dh> ttp://www.bumko.gov.tr/arastirmarapor/BOrmanoglu.pdf.).

satış yapmaktadır. Bu bağlamda pazar potansiyeli dikey DYSY değil, yatay DYSY yerinin belirlenmesinde önem taşımaktadır, ve işçilik maliyetinin yükseltilmesi pazar potansiyelini etkileyebilir. Toplam DYSY yerleşimi üzerine işçilik maliyetinin etkilerini değerlendirmek yatay DYSY'ye göre dikey DYSY'nin önemine bağlıdır. Araştırmalar yatay DYSY'nin dikey DYSY'den daha önemli olduğunu önermekte ve yatay DYSY'nin imalat sektöründen çok hizmet sektöründe önem taşıdığını savunmaktadır. Ayrıca Japonya ve Asya firmalarına göre Batı Avrupa ve Kuzey Amerika firmaları için yatay DYSY daha çok önem taşımakta ve işçilik maliyeti daha az önem taşımaktadır²⁵.

3. ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Dünya ekonomisi özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ağırlık kazanan ekonomik uygulamalar ile daha fazla liberal içerikli olup, keynesyen ekonomik politikalar bu dönemden sonra Monetarist iktisadi (liberal) politikalara dönüşmüştür. Sosyal devlet olgusu zayıflamış, iktisadi liberalizasyon; piyasa ekonomisi kavramının yoğun bir şekilde uygulama bulmasına ve dolayısıyla piyasa ekonomisi kurallarının uygulamasına olanak tanımıştır. Bununla birlikte gelişen teknolojik buluşlar işletmelerin hareket alanını arttırmış böylece "Çukuluslu Şirket" kavramı gündeme gelmeye başlamıştır. Böylece, ÇUŞ'lar İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ve özellikle 1960'larda çok yaygınlaşmış bir işletme türüdür, uluslararası işletmelerin büyümüş, gelişmiş bazı kendine özgü niteliklerine sahip bir çeşididir.

Günümüzde büyük girişimciler ve hatta küçük girişimcilerden bazıları bile, zaman, mekan, ulusal sınırlar, dil, gelenekler ve ideolojiler konularında eski sınırları aşan teknolojik olanaklara ve stratejik görüşlere sahiptir. Normalde, politikten çok ekonomik, kamusalardan çok özel olarak nitelendirilebileceğimiz bu kurumlar, dünyayı kapsayan teknikler bularak, herhangi bir yerde üretilip her yerde satılabilecek ürünler geliştirerek, kredilerini dünyanın her yerine yayarak

²⁵ David Kucera, "Core Labour Standards and Foreign Direct Investments", **Industrial Law Journal**, International Labour Review, Volume:141, Number:1-2, (Oxford University Press, 2002).

ve her köye, her mahalleye ulaşabilen küresel iletişim kanallarına girerek, 21. Yüzyılın dünya imparatorlukları haline gelmektedirler.

Bu uzay çağı işletmelerinin mimarı ve yöneticileri, son yıllarda dünya politikasındaki dengelerin bölgelerden, tüm dünyayı etkileyebilen hükümet ve şirketlere kaydığını bilmektedirler. Hemen her yerde, devletlerin umut ve iddiaları azalırken, bu şirket imparatorlukları ortak mekanları işgal etmekte ve gittikçe daha fazla sayıda insanın yaşamını derinden etkilemektedirler²⁶.

3.1. Çokuluslu Şirketlerin Tanımı Ve Yapıları

Uluslararası Ticaret Odası'nın 1969'da İstanbul'da toplanan 22. Kongresinin Raporuna göre, bir uluslararası işletmenin yabancı ülkelerdeki üretimi, toplam üretiminin en az % 25-30'unu geçtiği zaman veya üretim bilinmiyorsa yabancı ülkelerdeki kârla toplam kârların önemli oranına veya bunlar da bilinmiyorsa yabancı ülkedeki personeli toplam personelin önemli bir oranına ulaştığı zaman bu işletmeye çok uluslu işletme denir. Burada önemli üç kriter kâr, üretim ve istihdam edilen personeldir.

ÇUŞ'lar "uluslarötesi şirket", "uluslararası şirket" ve "uluslarüstü şirket" kavramları ile karıştırılmaktadır. Bu karışıklığı önlemek amacıyla, öncelikle bu kavramları aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür²⁷:

- Uluslararası (International) Şirket: Bir ülkede kuvvetli şekilde yerleştikten sonra merkezi bir yönetimden yararlanarak diğer ülkelere girmeye ve oralarda yerleşmeye çalışan firmadır.
- Uluslarötesi (Transnational) Şirket: ÇUŞ gibi kabul edilen ve yönetimi çeşitli uluslardan gelen kişilerden olan kuruluş tarafından geliştirilen firmadır.
- Uluslarüstü (Supranational) Şirket: Halen mevcut olmayan ve hiçbir ülkeye mensup olmayan, uluslararası bir anlaşma ile kurulan, uluslar

²⁶ Dilara Sülün, "Uluslarötesi İşletmeler", **İzmir Ticaret Odası**, 25.12.2005, (<http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F5-2D065174DF75/4345/CokulusluSirketler.pdf>).

²⁷ Aynı, s.3.

arası bir kuruluş nezdinde tescil edilmiş ve bu kuruluşa bağlı olan, bu kuruluş tarafından denetlenen, bu kuruluşlara vergi ödeyen ve böylece milletini hukuken kaybeden şirkettir.

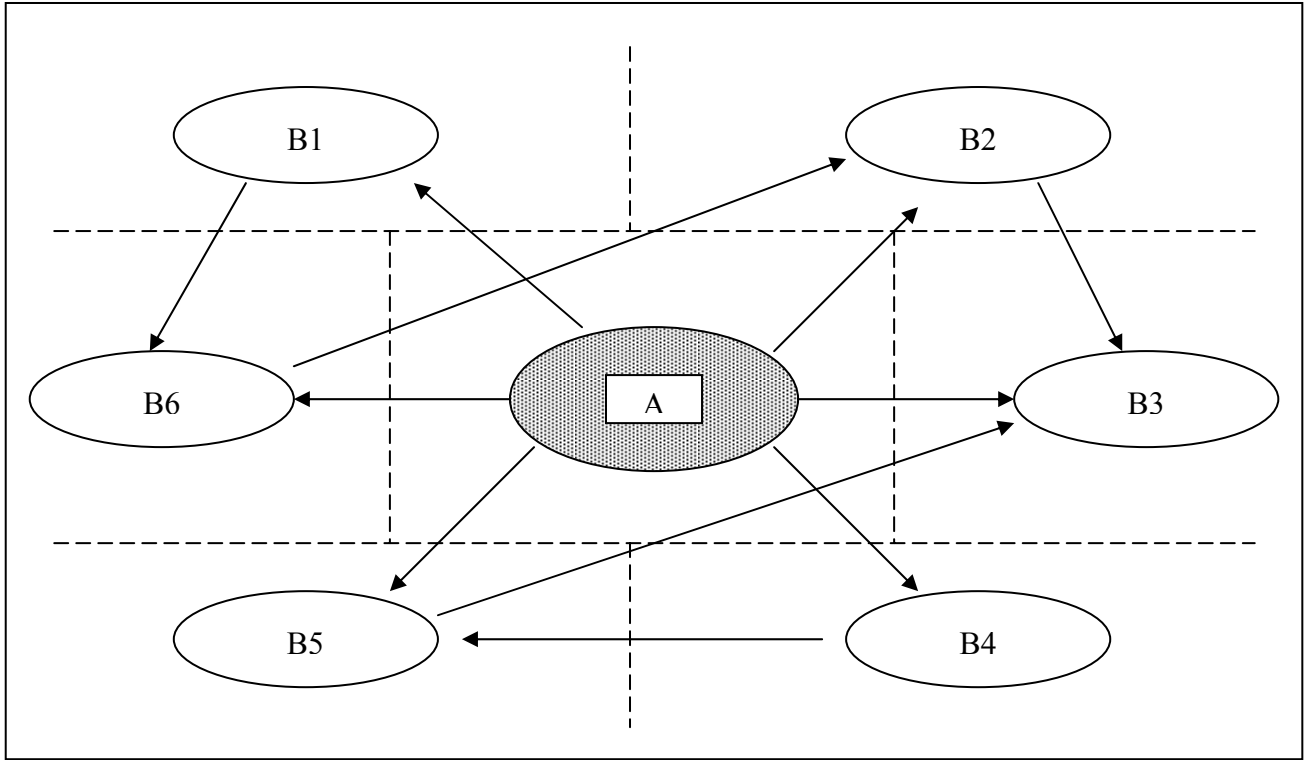
- Çokuluslu (Multinational) Şirket: Bir ülkeden yönetilmeye başlanan ve yabancı ülkelerdeki faaliyetin sanki asıl ülkede cereyan etmiş gibi kabul edildiği firmalardır. Diğer bir ifadeyle ÇUŞ genel merkezi belli bir ülkede olduğu halde, etkinliklerini bir veya birden fazla ülkelerde kendisi tarafından koordine edilen şubeler yavru şirketler aracılığı ile ve genel merkez tarafından kararlaştırılan bir işletme politikasına uygun olarak yürütülen büyük şirketlerdir. Bu şirketlerin teknolojik ve yönetim alanlarında üstün başarıya sahip oldukları görülmektedir. Ancak bu özelliklerinin güçlü ekonomik yapılarıyla ilişkili olduğu da bilinmektedir.

Sosyal ve çevresel etkileri dikkate alındığında, ÇUŞ hakkında giderek artan endişe, gelişmekte olan ülkelerin, "sürdürülebilir kalkınmalarını" olumsuz etkilemeleri şeklinde yoğunlaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ÇUŞ çok hızlı bir ilerleme sağlamakta ve güçlü iktisadi yapıları ile bu ülkelerin gelişmeleri açısından birer baskı unsuru oluşturmaktadırlar. Özellikle doğal kaynakların kullanımı ve düşük üretim maliyetleri bu ülkeleri ÇUŞ için çekici unsurlar konumuna getirmektedir.

Farklı bir görüşe göre; bu ülkelerdeki yabancı yatırım faaliyetleri sürdürülebilir kalkınma açısından olumsuz gelişmelere yol açmaktadır. Bu düşünceye göre ÇUŞ'lar, gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınmalarını engelleyen faktör olarak gelişmektedir²⁸.

ÇUŞ'ların organizasyonel yapıları yerel şirketlerden biraz daha karışıktır. ÇUŞ'lar genellikle Şekil 1' den de görüldüğü gibi, ana şirket ve bağlı şirketlerden oluşurlar.

²⁸ Sülün, **a.g.m.**, s.3.

Kaynak: Deniz Arıkan, Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, s.17.

Şekil 1: Çokuluslu Şirket Sistemi

A harfi ile simgelenen ana şirket, kuruluşun karar merkezidir. Tüm sistemin hedefleri ve faaliyetleri buradan yönlendirilir. Ülke seçimi, büyüklük, üretim miktarı, bağlı şirketlerin ne üreteceği, bağlı şirketler arasındaki kaynak, girdi ve çıktı transferleri, bağlı şirketlerin hangi ülkenin pazarına yöneleceği gibi stratejik kararlar burada alınır. Ana şirket ve **B** harfleri ile simgelenen bağlı şirketler farklı ülkelerde bulunurlar (kesik çizgilerin belirttiği budur). Bağlı şirketlerin bazıları hem üretim hem de pazarlama fonksiyonlarını üstlenirken, bir kısmı sadece pazarlama fonksiyonunu ya da sadece finansal bir fonksiyon üstlenirler.

Bağlı şirketler ana şirketle (ve bazı durumlarda diğer bağlı şirketlerle) ülkeler arası sermaye, teknoloji, yöneticilik ve çıktı transferlerini gerçekleştirmek amacıyla daimi bir ilişki içerisindeyler. Örneğin B1 ürettiği parçaları, başka bir malın üretimine girdi olarak kullanmak isteyen B6 şirketine satabilir. B2, imâl ettiği belirli nihai malları yerel piyasada satması için B3’e gönderebilir ya da teknoloji geliştiren B5 bu teknolojiyi diğer bağlı şirketlere aktarabilir.

Bağlı şirketlerdeki çalışanlar ve yöneticiler de bu sistemde hareket ederek tecrübelerini paylaşabilir. Hatta bazı nihai mallar bağlı şirketlerden ana şirkete dahi transfer edilebilir. ÇUŞ sistemi böylece üretim, pazarlama, finansman, araştırma-geliştirme ve yöneticilikte gün geçtikçe daha da entegre bir hal alır²⁹.

3.2. Çokuluslu Şirketlerin Uluslararası Pazara Giriş Yöntemleri

Çokuluslu bir şirket doğrudan bir dış yatırıma karar verirken, aynı zamanda dış piyasaya giriş yöntemini de belirlemek zorundadır³⁰. İşletmelerin uluslararası pazara giriş yöntemleri; işletmenin hedefleri, büyüklüğü ve kapasitesi, ürün ve hizmetlerin niteliği, rekabet gücü, tahmini satış potansiyelleri ve kâr hedefler, teknoloji, esneklik, siyasi ve yönetsel koşullar gibi bir takım değişkenlerin etkisi altındadır. Bu değişkenler firma yönetimlerinde değerlendirilmekte ve uluslararası piyasaya giriş yöntemleri belirlenmektedir³¹.

Bu sayede gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferi gerçekleşmiş olmaktadır. Uluslararası teknoloji transferi, uluslararası ticaretteki mal alımı gibi malın bir depodan diğerine nakledilmesi ile kısıtlı değildir. Çünkü teknolojinin alımı, transfer işleminin tamamlanması için yeterli değildir. Uluslararası teknoloji transferi, dünyadaki teknolojik gelişmelerin izlenmesi, gereksinim duyulan (bilgi, beceri, makina sistemi vb.) teknolojilerin seçimi, seçilen teknolojilerin ülkeye ithali, ithal edilen teknolojilerin ulusal koşul ve teknolojilere uyarlanarak üretime geçilmesi, geliştirilmesi, yayılması olmak üzere birbirini izleyen işlemlerden oluşmaktadır³².

²⁹ Deniz Arıkan, **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, (Arıkan Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, Mayıs 2006), s.16,17.

³⁰ Seyidoğlu, **a.g.e.**, 2003, s.720

³¹ Esin (Can) Mutlu, **Uluslararası İşletmecilik**,(Beta Basım Yayım, 1.Bası, İstanbul 1999),s. 97.

³² Nilüfer Karacasulu, “Uluslararası Teknoloji Transfer Süreci ve Yöntemleri”, 19.02.2006x (www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/OCAK2001/transfer.htm).

3.2.1. İhracat Yoluyla Pazara Girme

İhracat, uluslararası pazarlara girmede en geleneksel yöntem olup; bir firma açısından dışa açılma sürecinin ilk aşaması olarak görülmektedir. İhracat faaliyeti işletmelerin yapısında büyük değişikliklere sebep olmamakta ve dış pazarın daha iyi tanınmasını kolaylaştırarak, diğer faaliyetlerin genişlemesine de olanak sağlamaktadır³³. Uluslararası pazarın çoğunluğu, yabancı pazarlara kendi yerel mallarını satan firmalardan oluşur. Yerli ürünleri ihraç etmenin arkasında yatan birçok nedenden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- Ülkedeki fazla üretim kapasitesini kullanmaya olan eğilim,
- Yerli pazarın problemlerinin üstesinden gelme eğilimi,
- Gelişim için yeni yolları keşfetme eğilimi,
- Yerli ve uluslararası rekabet maliyet avantajlarını karşılaştırarak ekonomideki dengelerin etkilerinden kazanç elde etme eğilimidir.

Birçok firmanın yabancı ülkelerde yatırım yapma kaynakları eksik olmakta veya firmalar yurtdışında üretimle ilgili risk almaktan ve yatırım yapmaktan endişe duymaktadırlar³⁴. İhracat için ana ülkede yapılan üretim göreceli açıdan düşük maliyetli olduğundan ve gerektiğinde dış piyasadaki geri çekilmek fazla güçlük doğurmayacağından, dışa açılma stratejisi başarılı olmazsa uğranılacak kayıplar çok yüksek olmayacaktır. Bu açıdan ihracat, ülke dışı faaliyetler içinde riski en düşük olanıdır.

İhracat için ana ülkede yapılan üretim göreceli olarak daha düşük maliyetli olmasının yanında; sonrasında bakım, onarım, yedek parça sağlanması, geri ödeme gibi bir takım satış sonrası hizmetlerin istenilen kalite ve düzeyde verilmeme olasılığı, yabancı hükümetlerin ithalata gümrük vergileri koymaları gibi birtakım olumsuz sonuçlara da sebep olabilmektedir³⁵.

İhracat faaliyeti, dolaylı ve doğrudan olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dolaylı ihracatta, yerli firma ülke içinde ürettiği ürün ve hizmetleri ya aracılar

³³ Celil Koparal, **a.g.e.**, s.76.

³⁴ Richard E. Caves, Jeffrey A. Frankel, Ronald W. Jones, **World Trade and Payments**, (Fifth Edition, USA, 1990), s.416.

³⁵ Seyidoğlu, **a.g.e.**, 2003, s. 719.

vasıtasıyla ya da bu ürünleri ihraç ürünleri ile birleştiren bir başka yerli imalatçıya satmak suretiyle yabancı firmalara satar. Bu nedenle özel bir uzmanlık gerektirmez ve doğrudan ihracata kıyasla çok daha kolay, düşük maliyetli ve daha az zaman alıcıdır.

İhracata yeni başlayan ve uluslararası pazarlama faaliyetlerinde tecrübesi az olan işletmelerin genellikle dolaylı ihracat yolunu tercih ettikleri görülmektedir³⁶. Ancak dolaylı ihracatta, yabancı alıcı ürünlerin olumsuz koşullarda, geç ve aranan özelliklere uymayan biçimde ulaştığını iddia ettiği zaman, dolaylı ihracat yapan firma kalite, teslim zamanı ve ihracat işleminin diğer yönleri üzerinde kontrolü kaybeder. Bu nedenle, ihracat hacmi arttıkça dolaylı ihracattan doğrudan ihracata doğru bir yönelim görülmektedir.

Doğrudan ihracatta ise, yerli firma ülke içinde ürettiği ürünleri doğrudan yabancı müşterilere satar ve böylece aracı kullanmaksızın tüm ilgili faaliyetleri kendisi üstlenir. Önemli ticari engellerin bulunmadığı durumlarda, doğrudan ihracat firmanın kesin tercihi olmaktadır³⁷.

3.2.2. Ortaklık Kurma Yoluyla Pazara Girme

Uluslararası pazara giriş yöntemleri gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere ortaklık kurma yoluyla da olabilmektedir. Lisans anlaşmaları, franchising, joint venture, yap-işlet-devret modeli, yönetim sözleşmeleri ve anahtar teslim projeler bu kapsamda incelenecektir.

3.2.2.1. Lisans Anlaşmaları

Lisans anlaşmaları, bağımsız yabancı bir firmaya teknoloji satarak yabancı bir pazara girme yoludur. Lisans anlaşmalarıyla firmaya teknoloji, marka kullanımı, telif ve patent kullanma hakkı, üretim yapılan yabancı firmadaki yönetim yöntemlerini kullanma hakkı sağlamaktadır³⁸.

³⁶ Mutlu, **a.g.e.**, s.99.

³⁷ Koparal, **a.g.e.**, s.77.

³⁸ Caves, Frankel ve Jones, **a.g.e.** s. 416.

Lisans veren lisansör, alan lisansiye, yapılan anlaşmada lisans anlaşması adını almaktadır. Lisansiye, söz konusu ürünü kendisine verilen teknik özelliklere uygun biçimde üretmek, tahsis edilmiş bölgelerde bu ürünleri pazarlamak ve ürünlerin satış miktarına bağlı olarak lisansöre, lisans sözleşmesinde belirtildiği şekilde ödeme yapmakla yükümlüdür. Satılan her ürün için lisansöre ödenen para *royalte (işletme payı)* olarak adlandırılır³⁹.

Lisans anlaşmaları bazı ileri seviyeye ulaşmış ülkeler kadar gelişmekte olan ülkelerdeki üreticiler için de kolay bir yoldur. Bir ülkenin çevresel faktörleri, endüstri koşulları ve şirket tercihleri, yabancı sermaye yatırımı yapmak yerine lisans anlaşmalarına yönelmede etkilidir. Yabancı sermaye yatırımları için birçok kısıtlamanın olduğu ülkelerde lisans anlaşmaları daha çok önem kazanır. Diğer taraftan yabancı sermaye yatırımlarına teşvikin çok olduğu ülkelerde lisans anlaşmalarını oranı çok azdır⁴⁰.

Diğer tüm yabancı pazara giriş yöntemlerinde olduğu gibi, lisans anlaşmasının da belirli yararları ve sakıncaları vardır. Lisans anlaşmalarının lisansöre sağladığı yararlar aşağıdaki gibi sıralanabilir⁴¹:

- Yeni pazar geliştirmenin başlangıç maliyetleri gibi lisans anlaşmasının nispeten düşük olan maliyetleri ve ortak riskler lisansiye tarafından üstlenilir. Bu sayede lisansöre, yatırım ve daha büyük risk gerektiren imalat tesisi kurma gibi diğer pazara giriş yollarına yönelmeden önce, yeni ve belki de bilinmeyen bir pazara girişin ilk değerli adımı sağlanır.

- Lisansörün gerekli pazar bilgisinden yoksun olduğu durumlarda ya da ev sahibi ülkedeki politik istikrarsızlığa bağlı olarak ülkeye girişin belirli miktarda risk taşıdığı durumlarda lisans anlaşması çekici bir seçenek sağlar.

- Tarifeler, kotalar ve özel teknik gerekler gibi koruyucu engeller veya kültürel engeller nedeniyle pazara girişin zorlaştığı ya da riskli hale geldiği durumlarda, lisans anlaşması daha kolay giriş sağlar.

³⁹ Mutlu, **a.g.e.**, s.101.

⁴⁰ Caves, Frankel ve Jones, **a.g.e.** s. 417.

⁴¹ Koparal, **a.g.e.**, s.83.

Bununla birlikte lisansın ana firma açısından doğurabileceği olumsuz etkiler de sözkonusudur. Yerel firma lisans anlaşmasıyla ürettiği malı ana ülkeye veya ana şirketin elindeki üçüncü ülke piyasalarına ihraç edebilir. Bu da ana firmanın satışlarını azaltır. Bu endişenin sonucu olarak çoğunlukla lisans anlaşmalarına, lisansı alan firmanın, lisans verenin ana ülkesine veya onun ihracat yaptığı piyasalara satışta bulunmayacağı biçiminde kayıtlar konur. Bunun dışında, ana şirketin kendi lisansı ile üretilen mallarda kalite kontrolü yapma olanağı oldukça sınırlı olduğundan, kalitesiz üretilen mallar şirketin itibarını zedeleyebilir. Ayrıca yerel firmaya verilen teknik sırların, o ülkedeki rakip firmalara sızdırılmasını da önlemek güçtür⁴².

3.2.2.2. Franchising

Franchise belirli bir bölgede bir firmanın ürününü veya hizmetini satmak için verilmiş olan yasal izindir. Franchising, ürünlerin veya hizmetlerin üreticiden tüketiciye en etkin bir biçimde ulaşımını sağlayan dağıtım sistemidir. Bu sistem, ana işletmenin bir diğer işletmeye belirli ayrıcalıkları, belirli bir zaman dilimi için ve belirli bir alanda kullanım haklarını vermesidir. Ayrıcalığı veren firma “*franchisor*”, ayrıcalığı alan firma “*franchisee*”, ayrıcalığın kendisine de “*franchise*” adı verilmektedir.

Franchising en az iki işletme tarafından sürekli bir ilişki için oluşturulmaktadır. Bu sistemde ayrıcalığı veren ile alan arasındaki sorumlulukların açıkça belirlendiği bir sözleşme bulunmaktadır. Anlaşmada franchisor, franchisee’e daha güçlü görünmekte ve yaptırım gücü bulunmaktadır. Franchise, franchisor’un ismi ile faaliyet gösterir⁴³.

Franchising örneklerinin pek çoğu, fast-food restoranları (Mc Donalds, Pizza Hut, Burger King), konaklama endüstrisi (Hilton Otelleri), kiralama servisleri (Budget ve Avis Car Rental), otomobil yedek parça satıcıları gibi hizmet sektöründe bulunmaktadır.

⁴² Seyidoğlu, a.g.e., 2003, s.721

⁴³ Mutlu, a.g.e., s.105-107.

Franchising'in başlıca yararları aşağıdaki gibi sıralanabilir⁴⁴:

- Franchisee, etkili bir faaliyet sistemiyle desteklenen, başarılı ve büyük ölçüde yaratılmış talebi bulunan ürün ve hizmetlerin üretimi işine girer. Uygulanan yüksek derecedeki standardizasyon ürün ve ortak hizmetlerin (örneğin McDonalds'ın büyük M'si) derhal tanınabilirliği anlamına gelmektedir.
- Franchisee'ye, ürün ve pazar geliştirmenin başlangıç maliyetlerine katlanmaksızın, geniş kâr potansiyeli olan bir endüstride büyüme fırsatı verilir.
- Ev sahibi ülke dünyanın en saygın firmaları tarafından faaliyet yeri olarak seçilmekten yarar ve prestiji sağlar.

3.2.2.3. Joint Venture

Doğrudan dış yatırım, ana ülke firmasının yerli bir firma ile ortak girişim – *joint venture* – kurması biçiminde de olabilmektedir. Ortak girişim taraflarından biri, üretimin yapıldığı ülkenin firması ise buna foreign-local joint venture adı verilir. Eğer taraflardan hiçbiri, üretim yapılacak olan ülke firmalarından oluşmuyorsa, bu sözleşme foreigners joint venture olarak tanımlanır. Örneğin, Amerikan firması olan General Motors ile Japon firması Isuzu, Mısır'da otomobil üreterek foreigners joint venture için örnek oluşturur.

Joint venture, farklı bir ülkede yeni bir firma oluşturmaktan daha ucuzdur. Çokuluslu bir şirket, teknoloji ve yönetim sağlayarak ortak girişim kurduğu firmanın ihtiyacı olan sermayeyi artırabilmektedir⁴⁵. Ana ülke firmaları, yerel ortağın girişim deneyimi ve sahip olduğu ünvan dolayısıyla yerel sermaye piyasalarına daha kolay girme imkanı bulmaktadır. Çünkü yerli ortak kendisine iç piyasa ile ilgili standartlar, kültürel özellikler ve yasal düzenlemeler hakkında yardımcı olabilir. Ev sahibi ülke hükümetleri, yerli firmaların yabancılarla ortaklığa girerek bilgi ve deneyimlerini arttırmalarını amaçladıklarından, yerel

⁴⁴ Koparal, **a.g.e.**, s.85.

⁴⁵ Caves, Frankel ve Jones, **a.g.e.** s. 418.

şirketle ortaklığı özendirici önlemler alırken, tek başına mülkiyeti sınırlandırıcı politikalar izlemektedirler⁴⁶.

Ortak girişim yoluyla yapılan dış yatırım, ÇUŞ için daha az kontrol ve esneklik ortamı anlamına da gelmektedir. Eğer ÇUŞ'ların hissesi %50'den daha az ise, bu durum daha da belirginleşmektedir⁴⁷. Ayrıca, ana merkez, geliştirdikleri bir tür şirket sırrı niteliğindeki bilgi ve yöntemlerin yerel ortaklar tarafından her zaman öğrenilmesini de arzu etmeyebilir. Bu açıdan bir olumsuzluk durumu da sözkonusudur⁴⁸.

3.2.2.4. Yap-İşlet-Devret Modeli

Yap İşlet Devret modeli (YİD), alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde kullanılan önemli bir proje finansman modeli olarak görülmektedir. Model daha çok kamu kaynaklarının yetersiz olduğu az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerde, kamu ve özel sektör işbirliğini hedefleyen ve projelerin gerçekleştirilmesinde, özel sektör ve uluslararası kuruluşlardan sağlanacak kaynakların kullanılarak ihtiyaç duyulan büyük ölçekli yatırımların bütçe dışı kaynaklarla gerçekleştirilmesine olanak sağlamak amacıyla geliştirilmiştir⁴⁹. YİD modeli ile ülkede elektrik santralleri, barajlar, havaalanları, karayolları ve metrolar gibi büyük yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu tür büyük projelerin gerçekleşmesi için uluslararası yatırım bankaları ve diğer finansman kuruluşlarının katılımları ile bir mali konsorsiyum oluşturulur. Konsorsiyum, sadece finansman sağlamakla kalmaz; aynı zamanda projenin hazırlanması, yatırımın gerçekleştirilmesi ve tesisin işletilmesi gibi faaliyetleri de kendisi yerine getirir. Ancak projeyi fiilen uygulamak ve tesisini işletmek üzere, yerel bir işletme ile işbirliği yapılır. Bu açıdan yatırım adeta bir uluslararası konsorsiyum ile yerel firmanın oluşturduğu bir ortak girişim görünümündedir⁵⁰.

⁴⁶ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.720-721.

⁴⁷ Caves, Frankel ve Jones, **a.g.e.** s. 419.

⁴⁸ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.720-721.

⁴⁹ Güven Sevil, "Yap İşlet Devret Modelinde Karşılaşılan Riskler ve Finansal Riskin Önlenmesinde Swap Tekniğinin Kullanımı", 24.01.2006, (<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz99/yapislet.htm>).

⁵⁰ Mutlu, **a.g.e.**, s. 119

YİD modeli yoluyla gerçekleştirilecek yatırım projelerinde, uluslararası kuruluşlar, özel sektör ve yabancı sermayenin katılımını sağlayan bir çok faktör söz konusudur. YİD modelinde;

- Nüfus artışı ve ekonomik büyümenin sürekli olarak ilave altyapı yatırımı ihtiyacı doğurması ve bu yatırım projelerinin kamu kaynakları yoluyla gerçekleştirilmelerinin zor ya da imkansız olması,
- Enerji ve ulaşım sektörlerinde faaliyet gösteren üretici ve aracı firmalar arasında yoğun bir rekabetin olması,
- Özel sektör disiplininin ve dinamizminin kamu sektörü yatırımlarında da oluşması,
- 1980'li yılların başında olduğu gibi uluslararası sözleşme firmalarının iş hacimlerinin daralmış olması gibi faktörler katılımı teşvik edici niteliktedir

Gelişmekte olan ülkelerde siyasi ve ekonomik belirsizliklerin yanısıra, YİD modeli ile gerçekleştirilecek yatırımların niteliği ve parasal tutarlarının yüksek olması gibi nedenler bu projelerin titizlikle analiz edilmesini gerektirmektedir. YİD projelerinde karşılaşılan birçok risk türü vardır. Bu riskler; faaliyet, pazar ve gelir, yapım ve tamamlanma, yasal, politik ve finansal riskler olarak sıralanabilir. Yatırımların tutarlarının büyük ve borç oranlarının yüksek olması gibi faktörler özellikle finansal risklerin yönetilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır⁵¹.

3.2.2.5. Yönetim Sözleşmeleri

Yönetim sözleşmeleri, bir şirketin ücret karşılığında diğer bir şirkete yönetim konusunda asistanlık etmesini sağlayan bir anlaşmadır. Bu yönetim desteği, yabancı uluslardaki diğer bağımsız bir şirkete, joint venture ortaklarına ya da ÇUŞ'ların tam mülkiyete dayalı şirketlerine sağlanabilmektedir⁵². Yönetim sözleşmesi, herhangi bir risk almadan ve nakdi sermaye gerektirmeden gelir getirmektedir. Ayrıca bu sözleşme, yönetici gönderilen tarafa prestij kazandırmaktadır. Bu tür stratejiler, uluslararası rekabet açısından bakıldığında;

⁵¹ Sevil, **a.g.m.**, 24.01.2006, (<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz99/yapislet.htm>),

⁵² Caves, Frankel ve Jones, **a.g.e.** s. 420.

düşük riskli olup; ÇUŞ herhangi bir yükümlülüğün altına girmemekte ve koşullar çok kötüleştiğinde yönetimi yerel ortaklığa bırakıp gidebilmektedir.

Genellikle yönetim sözleşmesi, diğer ortaklık türleriyle birlikte kullanılmaktadır. Tek başına yönetim sözleşmesi, diğerlerine göre düşük risk taşımaktadır fakat kısa süreli olması ve sınırlı kazanç sağlaması olasıdır⁵³.

3.2.2.6. Anahtar Teslim Projeler

Anahtar teslim projesi, bir firmanın kendi başına ya da kendi başına bir konsorsiyum içinde, ev sahibi ülkenin bir özel işletmesi ya da devleti olan sahibine devretmeden önce bütün bir üretim ya da hizmet tesisini faaliyete geçirmek için tasarım, donatım ve personel eğitimini taahhüt ettiği bir anlaşmadır. Bu tip anlaşmaların en başarılı türlerinden biri olan YİD modeli, özellikle gelişmekte olan ülkelerde projeler geliştirmek için uygundur.

Anahtar teslim projelerinin firma için sağladığı yararlardan biri; firmaya özel teknik know-how'ından yararlanma fırsatı sağlamasıdır. Diğerleri ise; konsorsiyumdaki projelerle ilgili firmaların bir araya getirdikleri toplu finansal kaynaklardan ve tecrübelerden yararlanmalarını mümkün kılmaktır. Ev sahibi ülkeler için başlıca yararı ise; sermaye alt yapılarını korumalarında daha uygun ve daha hızlı bir seçenek sağlamasıdır. Ayrıca bu projeler, ülkelerin, yabancı hükümetlerle uluslar arası kuruluşlar tarafından sağlanan finansal yardım ve düşük maliyetli proje finansmanından yararlanmalarını da mümkün kılmaktadır⁵⁴.

4. ÇEŞİTLİ TEORİLERDE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Ülkeler arasındaki işbölümünün ve mübadelenin nedenleri, ilk olarak klasik dış ticaret teorileri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak statik varsayımlara dayanan klasik dış ticaret teorileri, uluslararası ticaretin gelişmeye başladığı bir ortamda uluslararası yatırım ve üretim olgusunu açıklamada yetersiz kalmıştır.

⁵³ Mutlu, **a.g.e.**, s.113-114.

⁵⁴ Koparal, **a.g.e.**, s.87.

Uluslararası ticarete çokuluslu şirketlerin yaygınlık kazanmaları ile birlikte, işgücü ve sermayenin uluslar arası hareketliliği artmıştır. Bu gelişmelerin yaşandığı dünya ticaretinde uluslararası üretim ve sermaye hareketlerini açıklamaya yönelik yeni dış ticaret teorileri geliştirilmiştir⁵⁵.

4.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri'nde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Merkantalizm: Sanayi Devrimi öncesinde büyük ölçüde tarımsal üretime dayalı olan uluslararası ticaretin temelinde Merkantalist düşünce yer almaktadır. Merkantalizm, 17. y.y.da ve 18. y.y.ın başlarına kadar dünyada ticaret yapan ülkelerce benimsenen hazinenin altın ve gümüş mevcutlarını arttırmak için ihracata ağırlık veren müdahaleci bir düşünce akımıdır. Bu düşünceye göre, bir ülkenin refahı sahip olduğu değerli madenler genellikle altın ve gümüş miktarı ile ölçülmektedir.

İthal ettiklerinden daha fazlasını ihraç etmek için hükümetler, ithalat işlemlerinin çoğuna kısıtlama koyup, yerel pazarda ya da ihraç pazarında rekabet edemeyecek birçok ürünün üretimine destek vermiştir. İngiltere gibi bazı büyük ülkeler, bu ticari amaçlarını gerçekleştirmek için sahip oldukları sömürgeleri kullanmışlardır. Sömürgeler ana ülkenin diğer ülkelerden almak zorunda kalacakları birçok maddeyi temin etmeyi başarmışlardır. Böylece hem bir hammadde ve gıda maddeleri kaynağı, hem de ana ülkenin üretimi için bir pazar konumuna gelmişlerdir. Bu nedenle ana ülkeler, sömürgelerle olan ticareti tekellerine almanın yanı sıra üretim faaliyetlerini de engelleyerek; oralardaki endüstriyel gelişimin önüne geçmeye çalışmışlardır. Sömürgecilerin işine yarayacak şekilde planlanan Merkantalist teori, 1800 yılından sonra zayıflamaya başlamıştır⁵⁶.

Servetin kaynağını değerli madenler olarak tanımlayan, bu yüzden dünya servet stoğunun sabit olduğunu ve uluslararası ticaretin, taraflardan sadece

⁵⁵ Afşin Şahin, "Çokuluslu Şirketlerin Davranışlarının Genel Açıklamaları ve Teorik Yaklaşım", (<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=194>), (02.06.2005)

⁵⁶ Koparal, **Uluslararası İşletmecilik**, (1. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:1576, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:832, 2004), s.20,21.

birinin (ihracat yapanın) yararına olacağını ileri süren Merkantilist doktrin, Sanayi Devrimiyle ortaya çıkan kitlemel üretimle oluşan serbest ticaret ortamında yetersiz kalmıştır⁵⁷. Bununla birlikte, Adam Smith'in dış ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın ticarete katılan bütün tarafların yararına olduğunu savunan düşüncesi ile klasik liberalizme geçilmiş ve Merkantalizm sona ermiştir.

Mutlak Üstünlük Teorisi: Adam Smith, dış ticaretin yapılış nedenlerini ve uluslararası uzmanlaşmanın yararını mutlak üstünlük teorisi ile açıklamaktadır. İktisadi insan (homo economicus), “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” (laissez faire, laissez passer) ve görünmez el (invisible hand) ile klasik liberalizme yön veren Smith, Merkantilistlerin aksine⁵⁸, her iki ülkenin dış ticaretten yarar sağlayacağı ve dünya kaynaklarını bu sayede en optimal biçimde kullanılmış olacağını ileri sürer. Bu teoriye göre, her ülke diğerlerinden daha düşük maliyetle ürettiği mutlak üretim üstünlüğüne sahip olduğu malları üretmeli, bunların üretiminde uzmanlaşmalı ve bu malları ihraç etmeli, pahalı ürettiği malları ise ithal etmelidir. Bazı ülkeler, belli ürünlerin üretiminde sahip oldukları uygun iklim koşulları, doğal kaynaklara ulaşım kolaylığı ya da belirli özelliklere sahip işgücünün varlığı dolayısıyla doğal üstünlüğe sahip olabilmektedir⁵⁹.

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi: 1817 yılında David Ricardo, “Eğer bir ülke tüm ürünlerde mutlak üstünlüğe sahipse ne olur?” sorusu üzerinde durmuş ve Adam Smith'in mutlak üstünlük teorisini geliştirerek karşılaştırmalı üstünlük teorisini ortaya atmıştır. Uluslararası ticaretin mutlak üstünlüklere dayandırılmasının kapsamı daraltacağını gören Ricardo, ülkeler arasında üretim maliyeti farkı yerine, farklılığın derecesi üzerinde durmuştur. Diğer bir ifadeyle, karşılaştırmalı üstünlük teorisi, uluslararası ticaretin, mutlak değil karşılaştırmalı üstünlüklere dayanması gereğini ortaya koymuştur. Bir ülke, bütün mallarda, diğerine göre daha üstün olsa da, karşılaştırmalı olarak en fazla üstünlüğe sahip

⁵⁷ Yusuf Bayraktutan. “Bilgi ve Uluslar arası Ticaret Torileri”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, (2003), 25.02.2006, (<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/195.pdf>).

⁵⁸ Bayraktutan, **a.g.m.**, s.177, 25.02.2006, (<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/195.pdf>).

⁵⁹ Koparal, **a.g.e.**, s.22.

olduğu mallarda uzmanlaşıp; daha az üstün olduğu malları ithal ederek daha fazla refaha ulaşabilir⁶⁰.

Yukarıda bahsedilen mutlak ve karşılaştırmalı üstünlük teorilerinin geçerliliği, dayandığı bazı temel varsayımların varlığı ile mümkündür. Bu temel varsayımlar ise şu şekilde sıralanabilir⁶¹:

- Ekonomi tam istihdamdadır.
- Uluslararası ticaret iki ülke arasında yapılmaktadır.
- Ticarete yalnız iki mal konu olmaktadır.
- Nakliye, sigorta gibi giderler yoktur.
- Ticaret takas yoluyla olur.
- Üretim faktörleri ülke içinde hareketli, ülkeler arasında ise hareketli değildir.
- Maliyet kavramı, sadece homojen olduğu düşünülen emek faktörünü içermektedir. Emek dışındaki üretim faktörlerinden sermaye ve doğal kaynaklara teorilerinde yer vermemişlerdir.

Karşılıklı Talep Kanunu Teorisi: Dış ticaret kazançlarını belirlemek bakımından diğer yaklaşımçıların ihmal ettiği talep unsurunu analize dahil eden Mill daha sonra neoklasiklerce geliştirilecek karşılıklı talep kanununu ortaya koymuş; ayrıca karşılıklı talep yoluyla dış ticaretin teknolojik gelişmeyi etkileyeceğini ifade etmiştir. Mill'e göre, ihraç malları arasına bir yenisinin katılması veya ihraç malı üretim maliyetini düşürücü yenilik biçiminde ortaya çıkan teknolojik gelişmenin varlığı, ihraç mallarında verimliliği artırarak ülkenin karşılıklı taleple belirlenen ithal mallarını daha ucuza elde etmesini sağlamakta, böylece dış ticaret kazancını arttırmaktadır⁶².

⁶⁰ Bayraktutan, **a.g.m.**, s.177, 25.02.2006, (<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/195.pdf>).

⁶¹ Koparal, **a.g.e.**, s.27.

⁶² Bayraktutan, **a.g.m.**, s.177, 25.02.2006, (<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/195.pdf>).

4.2. Neoklasik Dış Ticaret Teorileri'nde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Klasik dış ticaret teorilerine yönelik temel bir eleştiri, emek-değer teorisine dayanması, emek dışındaki faktörlerin maliyet ve dış ticarete etkisini ihmal etmesidir. Neoklasik iktisatçılar, emek maliyeti yerine, emekle birlikte diğer faktörleri de kapsayan “fırsat maliyeti” kavramını kullanarak, özüne dokunmadan Ricardo modelini revize etmişlerdir. Alternatif maliyet olarak da anılan fırsat maliyeti kavramı, bir malın üretimini bir birim artırabilmek için gerekli kaynakları serbest bırakmak üzere bir başka maldan vazgeçilen miktarı anlatmaktadır.

Bu açıdan, üretim, kullanılan bütün faktörlerin ortak katkılarıyla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, verimliliğin tersi olarak maliyet, bir birim mal üretmek için gerekli olan kaynakların toplamı olup; kullanılan faktörlerin parasal değerleri toplanarak hesaplanır. Bir malın fırsat maliyeti ise, o malın üretimini bir birim artırmak için gereken kaynakları serbest bırakmak üzere, başka bir malın, üretiminden vazgeçilmesi gereken miktara eşittir.

Marshall, Ricardo modelini iki-mallı olmaktan çıkarmış ve malların değerini karşılaştırırken fayda-değer kuramını kullanmıştır. Emeğin yanı sıra, maliyeti etkileyen bir faktör olarak sermayeyi de dikkate almış, ancak emek-değer kuramının etkisinden tam olarak çıkamamıştır.

4.3. Modern Dış Ticaret Teorileri'nde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Daha önce de bahsedildiği gibi, karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre; yurtiçi üretim maliyetleri farklı olduğu sürece, ülkeler kârlı dış ticaret yapabilmektedir. Yurtiçi üretim maliyetlerindeki farklılıklar da uluslararası emek verimliliğindeki farkların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu analizlerle uluslararası ticaretin gerçek nedeni açıklanmış olmamaktadır. Çünkü burada, yurtiçi emek maliyetleri farklılıklarının emek verimliliğindeki farklardan kaynaklandığını belirtirken, uluslararası emek verimliliğinde farklılık doğuran etkenler üzerinde durulmamaktadır. Nitekim Smith, Ricardo ve Mill bu soru ile

hiç ilgilenmemişlerdir. Karşılaştırmalı üstünlüklerin bu eksikliğini gidermek üzere Ricardo'dan yaklaşık bir yüzyıl sonra, 1919'da Eli Heckscher tarafından ortaya konulan bir açıklama, faktör donatımı teorisidir. İleri sürüldüğünde çok ilgi çekmeyen Heckscher'in makalesinin, 1933 yılında Bertil Ohlin tarafından yeniden ele alınarak, görüşlere açıklık getirilmesi ile teoriye Heckscher-Ohlin Teorisi adı verilmiştir⁶³.

Heckscher-Ohlin Teorisi: Bu teoriye göre, bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse, üretimi o faktörü yoğun biçimde gerektiren mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde etmektedir. Bu açıdan o ülke o malları daha ucuza üretmekte ve o alanlarda uzmanlaşmaktadır. Örneğin, üretim faktörlerinden emeğe göreceli olarak daha bol biçimde sahip olan bir ülke emek yoğun malları; sermaye faktörüne zengin olarak sahip bulunan ülkeler de sermaye yoğun malları daha ucuza üretmektedir.

Bu teorinin dayandığı iki ana varsayım vardır. Birincisi, ülkeler faktör donatımları bakımından birbirlerinden farklıdır. İki ülkeli modelde bir ülke emek, diğeri ise sermaye bakımından zengin ülkelerdir. İkincisi ise, mallar faktör yoğunlukları ya da nisbi faktör oranları bakımından da farklılık gösterirler. Bazı mallar emeğe oranla daha çok sermaye ya da sermayeye göre daha çok emek gerektirirler.

Bu iki temel varsayımın dışında, teorinin dayandığı diğer bazı varsayımlar da şöyle belirtilebilir:

- Bir malın üretim fonksiyonu bütün ülkelerde aynıdır. Yani bir mal bir ülkede sermaye veya emek yoğun yöntemlerle üretiliyorsa, diğer ülkelerde de aynı yöntemlerle üretilir. Bu özellik bir malın üretim teknolojisinin bütün ülkelerde aynı olması anlamına gelir.
- Üretimde ölçeğe göre sabit verim koşulları geçerlidir.

⁶³ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, (T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1647, Açıköğretim Fakültesi Yayın No:862, Eskişehir 2005), s. 66.

- Ülkelerin talep koşulları birbirinin benzeridir. Dolayısıyla, talep farklılığının maliyet koşullarındaki farklılığı gidermesi söz konusu olamaz⁶⁴.

4.4. Yeni Dış Ticaret Teorileri'nde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Yabancı sermayeli yatırımların 1950'li yıllarda özellikle gelişmiş ülkeler arasında büyük miktarlara ulaşması, iktisatçıların ilgisini çekmiş ve bu tür yatırımların neden yapıldığı konusunda günümüze kadar birçok teori ileri sürülmüştür. Gelişmiş ülkelere yapılan hammadde ve yurtiçi pazara yönelik doğrudan yatırımlar dışında, montaj ve fason üretime yönelik farklı yatırım türlerinde de görülen artış; DYSY konusundaki tartışmalara zamanla gelişmekte olan ülkeler boyutunu da eklemiştir.

Bu bağlamda DYSY'yi açıklamaya yönelik son dönemde geliştirilen teorileri ise tam rekabet ve eksik rekabet varsayımına dayanması açısından sınıflandırılabilir:

4.4.1. Tam Rekabet Varsayımına Dayanan Teorilerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Bu teori faktör ve mal piyasalarında tam rekabet koşullarının geçerli olduğu varsayımına dayanmaktadır. Getiri oranlarındaki farklılık teorisi, portfolyo teorisi, üretim düzeyi hipotezi ve Pazar büyüklüğü hipotezi tam rekabet varsayımına dayanan teoriler kapsamındadır⁶⁵.

Getiri Oranlarındaki Farklılık Teorisi: Bu teori, bir firmanın amacının (Marjinalist bir yaklaşımla sermayenin marjinal maliyetini sermayenin marjinal gelirin e eşitleyerek) kâr maksimizasyonu olduğunu varsayan geleneksel yatırım teorisinden çıkarılmıştır. Bu hipoteze göre DYSY, uluslararası sermaye yatırımlarının getirilerindeki farklılıkların bir fonksiyonudur. Bir firma yurt dışında

⁶⁴ Seyidoğlu, a.g.e., 2005, s. 67.

⁶⁵ Lütfü Öztürk, "Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış", 09.08.2005, (<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayı07/11ozturk.pdf>).

yatırım yapma kararı verirken, bu yatırımın yurtdışındaki beklenen getirisi ile aynı yatırımı yurt içinde yapılması halinde elde edebileceği getiriyi karşılaştırarak; kâr maksimizasyonu çerçevesinde getirisi daha yüksek olan yatırımı seçmektedir.

Portfolyö Teorisi: 1930'lu yıllardaki uluslararası sermaye hareketlerini açıklamak için geliştirilen bu yaklaşımın teorik çerçevesi, James Tobin ve H. M. Markowitz tarafından oluşturulmuştur. Bu hipoteze göre yatırım getirinin pozitif, riskin ise negatif bir fonksiyonudur. Yatırımcılar portfolyösünü oluştururken hem sermayenin getirisini hem de risk faktörünü dikkate alınmakta olup; karşılaştıkları riskleri azaltmak için yatırımlarını değişik ülkeler veya sektörler arasında çeşitlendirme eğilimi göstermektedirler.

Tam rekabet varsayımına dayanan diğer iki hipotez ise; mikro seviyede bir firmanın bir ülkede yaptığı bu tür yatırımlarla, yine aynı firmanın çıktısı(satışları) arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne süren *Üretim Düzeyi Hipotezi* ve makro seviyede milli gelirle ifade edilen bir ülkenin pazar büyüklüğü ile bu tür yatırımların pozitif bir ilişki içinde olduğunu ileri süren *Pazar Büyüklüğü Hipotezidir*⁶⁶.

4.4.2. Eksik Rekabete Dayanan Teorilerde Yabancı Sermaye Yatırımları

Klasik varsayımlara dayanan bu dört hipotez de firmaya özgü faktörler yerine, yatırım yapan ülkelere özgü faktörler üzerinde yoğunlaşmışlardır. Dünya çapında yatırım yapan firmaların genellikle monopol, düopol ve oligopol durumda olmaları iktisatçıları Hymer-Kindleberger çizgisi de denilen firmaya özgü faktörleri araştırmaya yönlendirmiştir⁶⁷.

Hymer Kindleberger Modeli yabancı firmaların kendilerine özgü üstünlükleri ile ilgilenmiştir. Şirketlerin doğrudan dış yatırımları ile ilgili en genel ve en çok geliştirilmeye elverişli yaklaşım, bu yatırımları endüstriyel

⁶⁶ Öztürk, **a.g.m.**, s.116, 09.08.2005, (<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/say107/11ozturk.pdf>).

⁶⁷ Öztürk, **a.g.m.**, s.116, 09.08.2005, (<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/say107/11ozturk.pdf>).

organizasyon kuramı içinde ele alan yaklaşımdır. Bu yaklaşımın öncüsü Hymer (1960) olmakla beraber, daha sonra Kindleberger (1969) soruna aynı şekilde yaklaştığı için literatürde Hymer-Kindleberger modeli diye bilinmektedir⁶⁸.

Ülkeye özgü faktörlerden çok firmaya özgü faktörler üzerinde yoğunlaşan S.H. Hymer ve C.P. Kindleberger'e göre; yabancı firmalar bir ülkede bir üretim yeri kurmada ve işletmede yerli firmalarla karşılatıldığında bazı dezavantajlara sahip olacaktır. Yabancı firmalar, bir ülkeye doğrudan yatırım yaptıklarında mevcut ve potansiyel yerli rakiplerin erişemeyecekleri bazı avantajlara sahip olmak istemektedir. Bu avantajlar, hem yabancı firmaların kendi ülkelerinde kazanabileceklerinden hem de ev sahibi ülkelerdeki yerli firmalardan daha çok kazanmalarını sağlayabilecek boyutta olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında; bir firmanın başka bir ülkede doğrudan yabancı yatırıma yönelmesi için piyasanın mükemmel olmaması veya oligopolistik avantajlar gereklidir, ama bunlar yeterli koşullar değildir.

Yabancı firmaların sahip olduğu üstünlükler daha ucuz finansman kaynakları, pazarlama deneyimleri, bazı piyasalara özel giriş izinleri, marka, patentli veya ticareti yapılmayan teknolojiye sahip olma, yönetimlerdeki etkinli ve ölçek ekonomilerinden faydalanma olarak sıralanabilir. Aynı şekilde, bu firmaların yerli firmalara göre dezavantajları ise, seyahat ve iletişim maliyetleri gibi uzaktan işletmenin maliyetleri kadar; yerel tüketicilerin zevklerine, ülkedeki yasal sisteme, kurumsal yapılara ve ticari ve sosyal geleneklere yabancı olmalarıdır. Hymer ve Kindleberger, yukarıda bahsedilen avantajlara sahip olan bir firmanın bunları başka bir ülkeye ihraç veya kiralama yerine, neden doğrudan yatırıma yöneldiğini tam olarak açıklamadıklarından, bu yaklaşım izlenerek çeşitli iktisatlarca bir çok teori oluşturulmuştur.

Teknolojinin temel değişken olarak kabul edildiği en önemli teori, Ürünün Hayat Devreleri teorisi.

⁶⁸ Afşin Şahin, **a.g.m.**, 02.06.2005, (<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=194>).

Ürünün Hayat Devreleri Teorisi: Uluslararası ticaretin açıklanmasında kullanılan ve Raymond Vernon ve S. Hirsch tarafından geliştirilen bu teoriye göre, bir ürünün yaşam devreleri üç aşamadan oluşmaktadır.

İlk aşama, ürünün icatçı firma tarafından üretilerek iç piyasaya sunulduğu *Buluş Aşaması*⁶⁹. Üretimin ilk dönemi olan, yenilik aşaması olarak da adlandırılan bu aşamada, yeni ürünü geliştiren firma tekelci bir güce sahip olup; daha çok yerli piyasaya yönelik üretim yapmaktadır. *Büyüme veya Olgunlaşma Aşaması* olarak adlandırılan ikinci aşamada, ürüne ait teknolojiye diğer firmalar tarafından da ulaşılmış ve buna bağlı olarak piyasadaki üretici sayısı artmıştır. Üretici sayısının artmasına paralel olarak yeniliği ilk gerçekleştiren firmanın monopolistik kârı azalmaya başlamıştır⁷⁰. Bu aşamada, firma ürünü yurt dışına ihraç etmeye başar ve bu ürüne olan talepteki büyüme rekabetçi artış firmayı bu ürünü üretmek amacıyla yurtdışındaki piyasalara yatırım yapmaya iter. Üçüncü aşama *Standartlaşma Aşaması*'dir. Bu son aşamada artık ürün ve üretim tekniği diğer firmalarca kolayca taklit edilebildiğinden firmalar arasında fiyat rekabeti artar. Ürünü icat eden firma da dahil olmak üzere üreticiler, maliyetlerde azalmaya yol açacak yeni buluşlar aramaya veya gelişmekte olan ülkelerde emek maliyetinde avantaj sağlayacak yatırımlar yapmaya zorlanmaktadır⁷¹. Ürünün Hayat Devreleri teorisinde, doğrudan yatırımların nedeni; yenilikçi firmanın teknolojik üstünlüğünü ve tekelci avantajını koruma isteğidir⁷².

Oligopolistik Tepki Teorisi: F.T. Knickerbocker tarafından ortaya atılan ve özellikle gelişmiş ülkelerdeki DYSY'nin oligopolistik bir tepkinin sonucunda ortaya çıktığını iddia eden bir teoridir. Herhangi bir ülkede pazar payını arttırmak için rakip bir firmaca yapılan yatırım, ardından pazar paylarını korumak isteyen oligopol durumdaki diğer firmaları da bu ülkede yatırım yapmaya itecektir. Diğer bir ifadeyle firmalar, kendine özgü üstünlüklerini yabancı yatırımlar biçiminde

⁶⁹ Öztürk, **a.g.m.**, 09.08.2005x

(<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/say107/11ozturk.pdf>).

⁷⁰ Şahin, **a.g.m.** 02.06.2005, ((<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=194>).

⁷¹ Öztürk, **a.g.m.**, 09.08.2005,

(<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/say107/11ozturk.pdf>).

⁷² Şahin, **a.g.m.** 02.06.2005, (<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=194>).

değerlendirmekte, yani doğrudan yabancı yatırım yapacak firmalar yatırımlarını genellikle rakip firmaların davranışlarına göre belirlemektedir⁷³.

Çokuluslu Şirketlerin sahip oldukları oligopolistik üstünlüklerin sadece birine ağırlık veren modeller de söz konusudur. Bu modellerden biri R. E. Caves tarafından geliştirilmiştir. Caves, yatay bütünleşme yoluyla büyüyen bir çok uluslu şirketin en önemli oligopolistik üstünlüğünü, şirketin ürün farklılaştırma yeteneği ile açıklamaktadır. Farklılaştırılmış ürünlerini taklit riskinden korumak isteyen şirketler, bu piyasalarda kendilerine bağlı üretim tesisleri kuracaklardır. Ayrıca bu görüş Hymer tarafından da desteklenmiştir. Hymer'a göre; farklılaştırılmış ürüne sahip olan bir şirket, bu üründen en büyük kazancı, yabancı piyasalarda yatay bütünleşme yoluyla kurduğu üretim tesisleri ile sağlayacaktır.

Modele göre uluslararası şirketlerin büyümesi yatırım kuramı ile değil, oligopol kuramı ile açıklanabilir. Çünkü doğrudan yatırımların temel belirleyicileri tekel gücüdür. Model yerli firmaların daha avantajlı olduğu düşüncesine dayanır. Bu ilginç bir noktadır çünkü genelde hep uluslararası bir firmanın daha avantajlı olduğu düşünülür. Şöyle ki yerli firmanın ekonominin kurumsal ve hukuksal işleyişini, tüketicilerin zevk ve alışkanlıklarını yakından bilmesi, kendisine bu pazarda üretim birimi açacak olan uluslararası şirket karşısında önemli avantajlar sağlayacaktır demektedir. Ayrıca teoriye göre yabancı şirket merkezden uzakta çalışmasından dolayı ek maliyetler ve ulaşım giderleri ile karşı karşıya kalmaktadır.

Hymer-Kindleberger yaklaşımına karşı eleştiriler getirilmektedir. Bir kez modelde şirketin en önemli üstünlüklerinden birisi olan bir faktör olarak firmanın tekelindeki bilgi donatımının yaratılma süreci incelenmemektedir. Oysa bilgi üretimi dışsal bir veri değildir ve belirli bir planlama ve yatırım harcaması gerektirir. Yaratılan teknolojinin maliyeti hesaba katılmadığından firmanın bu teknolojiye sağladığı gelir abartılmış olur. Daha sonraki araştırmacılar bazı firmaların neden dış üretime yöneldiği konusunda Hymer'den de yararlanarak çalışmalar yapmışlardır.

⁷³ Öztürk, a.g.m., 09.08.2005, (<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayı07/11ozturk.pdf>).

Firmalar yabancı ülkede yatırım yapmaktansa, yerli piyasada üretim yapıp mallarını pazarlamaya çalışmamaktadırlar. 1970'lerde firmaların dış faaliyetlerini açıklamaya çalışan üç girişimde bulunmuştur. Her birisi değişik analiz ölçümü kullanmıştır; ilk iki tanesi birbirine yakın bakış açılarıdır fakat üçüncüsü tamamıyla değişik bir analiz ölçümü kullanmıştır. Ekonomistler uluslararası üretimi ÇUŞ'lar tarafından kontrol edilen ve sahiplenilen aktiviteler olarak tanımlamışlardır. Bu teoriler ÇUŞ'un davranışlarını açıklayan içselleştirme teorisi, uluslararası üretimin eklektik paradigması ve doğrudan dış yatırımla ilgili makro ekonomik teoridir.

İçselleştirme Teorisi: Yabancı sermaye yatırımlarının nedenlerine açıklık getirmeye çalışan bir diğer teori ise, P.J. Buckley ve Mr. Cason'un ileri sürdüğü ve J.H. Dunning ve A.M. Rugman'ın da katkıda bulunduğu içselleştirme (Internalization) teorisidir. Asıl fonksiyonları mal ve hizmet üretmek olan şirketlerin, bu görevlerini yerine getirebilmeleri, üretim sürecinin dışındaki bazı faktörlere bağlıdır. Araştırma ve geliştirme faaliyetleri, yönetim, organizasyon, finansman, reklâm ve pazarlama gibi fonksiyonlar, üretim sürecini etkileyen önemli faaliyetlerdir. Şirketler faaliyet alanları arasında koordinasyon ve işbirliğini sağlamak amacıyla, bu faaliyet alanlarını içeren piyasaları şirket sistemi içinde toplarlar.

A M. Rugman'a göre, yatırımda bulunulmak istenilen uluslararası piyasalarda, ticaret ve yatırımların verimliliğine engel olabilecek aksaklıkların öngörülmesi, içselleştirmenin temelini teşkil eder. İçselleştirmenin firmalara sağladığı faydalar; gecikme, pazarlık ve müşteri belirsizliklerinden kaçınabilme, hükümetlerin yaptığı düzenlemelerinin etkisini transfer fiyatlaması yoluyla en aza indirebilme, piyasalar arasında fiyat farklılaştırması uygulayabilme olanağı şeklinde sıralanabilir⁷⁴.

Caves Ekonomileri Teorisi: R.E. Caves tarafından geliştirilen ve daha çok ÇUŞ'ların yatırım stratejilerini açıklamaya yönelik bir yaklaşımdır. Öncelikle yabancı yatırımların bir sınıflandırma yapıp daha sonra bir açıklama getirilme gereğini vurgulayan R.E. Caves'e göre bir ÇUŞ, ya pazar yapısından dolayı

⁷⁴ Şahin, a.g.m. 02.06.2005, (<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=194>).

daha çok mal farklılaştırması uygulayarak değişik ülkelerde aynı malı üretmek için, ya da bir malın alt üretim süreçlerini içermek için doğrudan yabancı yatırım yapmaktadır. Sırasıyla yatay genişleme ve dikey genişleme olarak adlandırılan bu durum ortaya kitle veya ölçek ekonomilerini ortaya çıkarmaktadır. R. E. Caves'e göre, yabancı yatırımlar bazı sektörlerde yoğunlaşma ve belirli bir ülkede endüstriler arasında değil de, belirli bir endüstride ama farklı ülkeler arasındaki getirilerini eşitleme eğilimi göstermektedirler⁷⁵.

⁷⁵ Öztürk, **a.g.m.**, (<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayı07/11ozturk.pdf>), (09.08.2005).

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ İSTİHDAM VE ÜCRETLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Bir ülkeye DYSY'nin girişi bir yandan o ülkedeki mevcut istihdam koşullarından etkilenirken, diğer yandan gittiği ülkedeki istihdam koşullarını da etkiler. Bu bölümde öncelikle DYSY'nin istihdam ve ücretler üzerindeki etkileri üzerinde durulacak; sonrasında Türkiye'deki mevcut durumun, tarihsel süreç içerisinde, yapılan saptamalarla ne derece uygunluk gösterdiğine değinilecektir.

1. YABANCI SERMAYENİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

DYSY ve ÇUŞ'lar , az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, kısa dönemde ödemeler dengeleri; uzun dönemde ise ekonominin yapısını değiştirmeye yönelik, ihracat, gelir dağılımı, istihdam ve teknolojik düzeyleri üzerinde muhtemel etkilere sahiptir⁷⁶.

Küresel rekabet ÇUŞ'ları uluslararası pazara tek bir merkezde üretim yapıp, ihraç etmek suretiyle erişmek yerine, müşterinin olduğu yerde, yani pazarın olduğu yerde çok fabrikalı bir yapılanmaya doğru götürmektedir. Bu yapılanma yabancı sermayenin istihdama olan etkisini, özellikle, Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) açısından öne çıkarmaktadır.

⁷⁶ Cem Alpar, **Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, (Turhan Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1980), s.85,122.

ÇUŞ ve bağlı kuruluşlarının dünya üretiminde ve GOÜ üretimindeki payları gittikçe artmaktadır. Dolayısıyla istihdama katkıları, faaliyetlerinin artışına, DYSY'nin dünya çapında gelişmesine ve miktarına bağlıdır. Fakat ÇUŞ'ların doğrudan istihdam edilen işçi sayısındaki artış hızı bazen DYSY'nin artış hızı altında kalabilir. Sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik durgunluk, işgücü tasarrufuna yönelik teknolojiler, sermaye yoğun yatırım politikaları, ulusal ve uluslararası taşeronluk hizmetlerinin gelişmesi ve ÇUŞ'ların maliyetleri azaltıcı politika izlemeleri gibi faktörler istihdam atışını ters yönde etkileyebilmektedir.

Dünyada hızla artan rekabet, yalnızca ÇUŞ'larda istihdam azalmasına neden olmamakta, aynı zamanda ulusal şirketlerde de istihdam azalmasını zaruri kılmaktadır. Maliyetleri düşürmek için kullanılan unsurlardan biri daima işçi sayısını azaltmak olmaktadır.

Yabancı sermaye yatırımlarının istihdama etkileri yatırım veren ve yatırım alan ülkeler açısından farklı değerlendirilmektedir. Yatırım alan ülkenin gelişmiş yada GOÜ olma durumuna göre istihdam etkileri farklı olmaktadır⁷⁷.

Yabancı sermaye firmalarının **yatırım veren ülkelerde** istihdam seviyesi üzerindeki etkileri konusunda sendikalar ve işveren çevrelerinin görüşleri birbirinden ayrılmaktadır. İşveren çevreleri, genel istihdam seviyesinin yabancı ülkelere yapılan yatırımlar nedeniyle olumsuz yönde etkilenmediğini belirtirken, sendikaları ÇUŞ'un yabancı ülkelere "iş ihracı" yapmaları nedeni ile işsizliğe yol açtıklarını ifade etmekte ve üyelerinin istihdam güvenliğini tehlikede görmektedirler⁷⁸. ABD hükümet çevrelerinin yaptıkları araştırma sonuçları, işçi sendikalarının ileri sürdükleri iddiaları çürütmekte, buna karşılık işveren çevrelerinin görüşlerini desteklemektedir. Yapılan kapsamlı bir çalışmada, ABD'nin yabancı sermaye yatırım politikasının, ABD istihdam seviyesini yükselttiği ve toplam istihdam seviyesi üzerinde çok az düzeyde ters etkiye sebep olduğu görülmüştür.

ÇUŞ'ların yabancı ülkelerdeki faaliyetlerinin ana ülkede global istihdam imkanlarında ne ölçüde bir azalma yarattığı kesin olarak bilinmemekle beraber;

⁷⁷ Faruk Cömert, "İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye", **Hazine Dergisi**, Sayı:13, (Ocak 2000), s.1.

⁷⁸ Alpar, **a.g.e.**, s.85,122.

yurt dışına giden yabancı sermaye bir yerde ihracatı ikame etmektedir. Bu da ana ülkede istihdam azalmasına sebep olmaktadır⁷⁹.

Yabancı sermaye yatırımlarının **sermaye alan ülkelerdeki** istihdam etkileri ülkenin gelişmişlik durumuna göre değişiklik arz etmektedir. GOÜ'ye gelen yabancı sermaye o ülkenin yetersiz olan sermaye açığını kapatmakta, borç riskinden kurtarmakta, yeni teknolojiler getirerek ihracat imkanlarını geliştirmekte, iş adresi ve yönetim anlayışlarını değiştirmektedir. Yabancı yatırımla birlikte gelen teknoloji ve bilgi birikimi dolaylı ve dolaysız olarak istihdama önemli katkılarda bulunmaktadır.

Sanayileşmiş ülkelerde yatırımların gerçekleşme tarzı önem taşıırken, GOÜ' de yabancı sermayenin beraberinde getirdiği üretim tekniği önem kazanmaktadır. Gerçekten sanayileşmiş ülkelerde yeni işyerleri açılması ile yeni istihdam olanakları sağlaması, mevcut işyerinin ÇUŞ'lar tarafından devir alınmasına tercih edilirken, GOÜ'de emek yoğun üretim tekniklerinin kullanılması istihdam sorununun çözümü bakımından tercih edilmektedir.

Gelişmiş sanayi ülkelerinin sorunları ile gelişen ülkelerin sorunları birbirinden tamamıyla farklı değildir. Sadece bu sorunların yoğunlaştığı noktalar bu iki çeşit ülkede farklar göstermektedir.

ÇUŞ'lar genellikle uluslararası rekabeti gerektiren modern ve verimli teknolojiyi seçmektedirler. Ancak, daha önemlisi seçilen teknolojiye çok, sermaye alan ülkenin ithal edilen teknolojiye uyumu ve onu geliştirmedeki hüneri istihdamı etkilemektedir⁸⁰.

1980'lerde ÇUŞ'ların kendi ülkelerinde istihdama olan katkıları, dış ülkelerdeki bağlı kuruluşlarının istihdama olan katkılarından daha az olmuştur. Yatırımı kabul eden gelişmiş ülkelerde DYSY artışının istihdama etkisi özellikle imalat ve hizmet sektöründe olmuştur.

Son yıllarda gelişmiş ülkelerde DYSY yoluyla oluşan işgücü piyasasının sınırötesi entegrasyonları oldukça gelişme göstermiştir. Her ne kadar yabancı

⁷⁹ Cömert, **a.g.m.**, s. 4,5.

⁸⁰ Sanjaya Lall, "**Employment and Foreign Investment: Policy Options for Developing Countries**", International Labour Review, (1995), Vol.134, No:4-5,s. 522-523.

ülkelerde bulunan ÇUŞ'lar istihdam artırmaya katkıda bulunmuş olsalar da, DYSY'nin etkisi yatırımı alan gelişmiş ülkelerde daha az hissedilmiştir. Diğer bir ifadeyle, gelişmiş ülkelerde doğrudan iş yaratılmasından ziyade bir değişim veya yeniden organizasyon türünde istihdam piyasasında gelişmeler olmuştur.

DYSY tarafından oluşturulan yeni istihdam, uzun dönemde istihdamda kazançlar yaratmaktadır. Zira kaynaklar daha verimli şekilde yönlendirilmekte, bu pazarlara giriş yatırımcıların o ülkedeki ürünlere olan ihtiyaçlarını attırmaktadır. Dolayısıyla orada istihdam gelişmesine neden olmaktadır⁸¹.

Yabancı sermayenin ev sahibi ülkenin istihdam sorununun çözümüne ne ölçüde katkıda bulunacağı, yabancı yatırımın geliş şekline ve üretim yaptığı sektöre bağlıdır⁸². ÇUŞ yeni şirketler kurma, var olan şirketleri satın alma veya yerli sermaye ile ortak şirket kurma yollarından birini tercih etmekte, her durumun istihdam seviyesi üzerine etkisi de farklı olabilmektedir. Örneğin yeni bir şirket kurulması halinde tam istihdam hali bulunmuyorsa, yatırım yapılan işkolunda aşırı büyüme söz konusu değilse istihdam seviyesi üzerine olumlu etki yapmaktadır. Mevcut şirketin ÇUŞ tarafından satın alınması veya uluslararası birleşmeler sonucunda var olan işletmenin çok uluslaşması halinde ortaya çıkan durumun istihdam üzerine etkisini ise belirlemek güçleşmektedir⁸³. Bu tür yatırımlar gerçekleştikten sonra belirli bir istihdam azalması olmaktadır. Ancak yatırım yapılmamış olsaydı, istihdam kayıplarının çok daha büyük olması muhtemeldir⁸⁴. Bununla birlikte, yeni sahibin istihdam politikası ve işletmeyi devreden satıcı firmanın elde ettiği likiditeyi kullanma tarzı istihdam seviyesi üzerinde etkili olmaktadır. Ortak yatırım halinde ise yeni istihdam olanakları yaratılabilmektedir. Ancak rasyonel davranma, maliyet düşürme, otomasyon ve taşeronlar yolu ile yan sanayi oluşturma çabaları olması halinde istihdama katkı sınırlı kalmaktadır⁸⁵.

⁸¹ Cömert, **a.g.m.**, s.5,6.

⁸² Alpar, **a.g.e**, s.85,122.

⁸³ Aysen Tokol, "Çokuluslu Şirketler ve Endüstri İlişkilerine Etkileri" 02.06.2005, (http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=63).

⁸⁴ Cömert, **a.g.m.**, s.6,7.

⁸⁵ Tokol, **a.g.m.**, 02.06.2005, (http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=63).

Bazı görüşlere göre de, ÇUŞ'lar, işten çıkarma ve yeniden işe alma işlemlerinin sık sık yer almasına sebep olmaktan ötürü, bir ülkenin istihdam durumunda olumsuz yönde etkiler yaratmaktadır⁸⁶.

Yatırımların istihdama etkileri sektörlere göre de değişiklik göstermektedir. Endüstri kesimine gelen yabancı sermayenin, ülkenin istihdamına olumlu bir katkıda bulunabileceği söylenebilir. Ancak burada da kullanılan teknolojinin, emek ve sermaye yoğun olması yatırımın istihdam etkisinin geniş ve sınırlı kalmasını belirleyecektir.

DYSY'nın istihdam yaratma etkisi, hem sermayenin geldiği hem de ev sahibi ülke açısından önem kazanmaktadır. Yabancı ülke, yatırıma ev sahipliği yapan ülkenin istihdamını artırırken diğer taraftan bu yatırımları sevk ve idare edecek personeli genellikle kendi ülkesinde istihdam etmektedir. Yatırımcı ülkenin istihdamı bu şekilde artacağı gibi, bazen de yatırımcı ülke, sadece kilit personeli değil, istihdam edeceği işgücünün önemli bir kısmını da kendi ülkesinden götürmektedir⁸⁷. Ayrıca, yabancı şirketler gerek getirdikleri teknolojinin kapital yoğun olması ve gerekse çeşitli sosyal sorunlarla karşılaşmamak için mümkün olduğu kadar üretimde kapital / işgücü oranını yüksek tutmaya çalışmaları nedeniyle önemli sayıda işçi istihdam etmemektedirler⁸⁸.

Örneğin yabancı sermaye doğal kaynakların işletilmesi için maden sektörüne geldiğinde genelde yaratılacak istihdamın sınırlı olduğu gözlenmektedir. Doğal kaynakların işlenmesi faaliyetinde bulunan yabancı şirketlerin, teknolojik gelişmeler nedeniyle gittikçe daha yoğun sermaye seçtikleri ve üretimde işgücü / sermaye oranını azalttıkları bilinmektedir. Bununla birlikte, doğal kaynakların işletilmesinde çalışan yabancı şirketler dolaylı olarak istihdam yaratabilirler. Devlet gerek doğal kaynakların ihracatından sağlanan gelirlerden aldığı payı ve gerekse yabancı şirket kârlarından elde edilen vergi gelirlerini, yeni iş alanlarının yaratılmasında ve özellikle endüstri kesiminde, yeni yatırımların başlatılmasında kullanabilir. Bu

⁸⁶ Nusret Ekin, **Endüstri İlişkileri**, (6. Bası, Beta Basım Yayın, İstanbul 1994), s. 204.

⁸⁷ Naci Gündoğan, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İstihdam Üzerine Etkileri", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:26, (Mart 2002), s.73

⁸⁸ Alpar, **a.g.e**, s.87.

durumda yabancı şirket istihdama dolaylı yoldan olumlu bir katkı sağlamış olacaktır⁸⁹.

Özellikle Avrupa'daki uygulamalara bakıldığında, ÇUŞ'ların faaliyet gösterebileceği sahalarda zamanla daralmalar ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin petrol ve madencilik kollarında hızla sınırlamalar görülmektedir. Böylece uygulamalar daha ziyade banka ve sigorta şirketlerine, hava yolları ve gemi ulaşımına kaymakta, elektronik endüstrileriyle yüksek oranda ilk kapital yatırımı gerektiren ve süratli bir büyüme temposu ile karakterize olan ve ileri teknolojileri kullanan işkollarında yayılma eğilimi göstermektedir⁹⁰.

Büyük ÇUŞ'ların genelde imalat sanayiine yöneldikleri ve doğrudan üretime ve istihdama katkıda buldukları görülmektedir. Buna karşılık orta ve küçük ölçekli ÇUŞ hizmet sektörüne veya ticari yatırımlara yönelmekte ve istihdamı dolaylı yoldan etkilemektedir. ÇUŞ istihdam yanında kabul edilen ülkede bazı olumlu gelişmeler sağlamaktadırlar. Şirketler ülkenin pazar ekonomisi ile tanıştırılmasında, dinamik bir serbest piyasa atmosferinin yerleştirilmesinde öncü rol oynamaktadırlar. Getirdikleri sermaye, kullandıkları teknoloji, yeni yönetim modelleri, pazarlama ve üretim yöntemleri birçok yeniliklere önderlik etmektedirler. Gittikleri ülkede yerel firmaları rekabet baskısı ile modern teknoloji kullanmaya teşvik etmekte, işgücünün kalitesinin artırılmasını sağlamaktadırlar. Ayrıca yan sanayiinin gelişmesine öncülük ederek istihdama dolaylı katkıda bulunmaları söz konusudur. Buna karşılık ÇUŞ'ların haksız rekabet uygulamaları rekabet kabiliyetine sahip olmamaları halinde yerel firmaları piyasa dışı bırakabilmektedir⁹¹.

Buna karşılık ÇUŞ'un köken ülkede istihdam bünyesini olumsuz şekilde etkiledikleri konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Buna göre ÇUŞ'un yüksek vasıf gerektiren elektronik sanayi, uçak sanayi, hassas makine sanayi gibi sanayiler ile bütün sanayilerin araştırma ve geliştirme işlevlerini ana ülkede yoğunlaştırmaları, teknolojik gelişmelerin öncüsü olarak üretimde buldukları ülkede işgücünün vasıf seviyesini devamlı yükseltmeleri vasıfsız işçilerin iş

⁸⁹ Alpar, **a.g.e.**, s.122

⁹⁰ Ekin, **a.g.e.**, s. 204.

⁹¹ Tokol, **ag.m.**, (http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=63).

olanaklarını sınırlandırmakta, vasıflı işçilerin ise vasıf seviyelerini sürekli düşürmekte olduğu yönünde de görüşler vardır⁹².

ÇUŞ'ların istihdam üzerindeki etkilerine doğrudan ve dolaylı olarak bakılması konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1. 1. Doğrudan İstihdam Yaratma Etkisi

DYSY'nin öncelikli olan ve sonradan gelen doğrudan etkileri vardır. Yabancı sermaye yatırımlarının öncelikli olarak istihdam üzerindeki doğrudan etkileri bir çok faktöre bağlıdır. Bunlardan ilki, *yatırımın büyüklüğü ve şeklidir*. Yeni Sanayi Bölgesine yapılan yatırım verimli yeni bir işletme yaratır. Bu durum ekonomide olumlu sonuçlar doğurarak istihdamın da artmasına sebep olur. Aynı zamanda, bu yatırımların istihdamda olumlu sonuçlar yaratması, yatırımla ilgili yapılan sözleşmelerdeki koşullara bağlıdır.

Diğer bir önemli nokta, *seçilmiş olan teknolojinin niteliğidir*. Bu yabancı yatırımı kabul eden ülkedeki faktör fiyatlarını, söz konusu teknolojinin yapısını ve esnekliğini ve rekabet ortamını yansıtacaktır. Bugün çokuluslu şirketlerin uluslararası rekabetin getirdiği en modern ve verimli teknolojiyi seçme eğiliminde oldukları kabul edilmektedir. Herhangi bir yatırımın büyüme ve istihdam etkileri, öncelikli olarak, seçilen teknolojiden çok; ev sahibi ülkenin ithal edilen teknolojiyi adapte edip geliştirebilme kabiliyetine dayanır.

Yatırım yapılacak olan yer de, yatırımın istihdam üzerindeki etkisini belirleyen önemli bir faktördür. Örneğin, yoğun bir sanayi bölgesindeki yatırım, işgücü azlığından dolayı, birim sermaye başına daha az istihdam yaratabilir. Pazara yakın olma veya kalifiyeli işgücü arzına ihtiyaç duymayan bir yatırımcı ve diğer endüstriyel yatırımlar daha az gelişmiş alanlarda yatırım yapmayı seçerek daha fazla istihdam yaratabilir⁹³.

⁹² Alpar, **a.g.e.**, s.

⁹³ Lall, **a.g.m.**,s. 522-523.

İşgücü piyasası koşulları da konu ile ilgilidir. Yüksek düzeyde örgütlenmiş işgücü ve işçi çıkarmayı güçleştiren ve işgücü maliyetlerini arttıran *yasal düzenlemeler* de istihdam artışını olumsuz yönde etkileyebilecektir⁹⁴.

Bütün bu faktörlerin yanı sıra yabancı sermaye kabul eden ülkelerin ekonomik ve piyasa koşulları ile yabancı sermayenin yatırım yaptığı endüstrideki *uluslararası rekabet şartları* da doğrudan istihdam etkisini belirleyecektir⁹⁵.

1994 Dünya Yatırım raporu, DYSY'nin etkilerinin 3 temel uluslararası üretim stratejisi açısından farklılaşacağını vurgulamıştır. Bu stratejiler; ana şirketle sınırlı bir ilişki içinde bulunan ve ağırlıklı olarak ev sahibi ülkenin piyasasına yönelik üretim yapan *bütünleşmiş stratejiler*, emek gibi maliyet avantajı sağlayabilecek bazı spesifik girdilerin söz konusu olduğu *basit bütünleşme stratejileri* ve *bütünleşmiş uluslararası stratejilerdir*. Her bir stratejinin istihdam üzerindeki etkisi farklı olabilir. Net etki, bu stratejiler içinde her bir bağlı şirkete ayrılmış role bağlıdır. Nitekim bazı bağlı şirketler ana arz merkezleri olurken, diğer bazıları ise küçük bir role sahip olabilir. Bu 3 stratejik alternatifin istihdam üzerindeki etkilerini Cambell şu şekilde özetlemektedir⁹⁶:

- ÇUŞ tarafından yaratılan ***istihdam miktarı***, bütünleşmemiş stratejilerden bütünleşmiş ve uzmanlaşmış katma değer aktivitelerine yöneldikçe azalabilir.
- ***İşlerin niteliği***, şirket global sistem içindeki faaliyetlerinin değerine bağlı olarak belirlenecektir.
- İstihdamın yeri, yalnızca yerel iş piyasasının çekiciliğine yada geleneksel olarak karşılaştırmalı maliyetlere yada gelişmekte olan bir ülkenin sahip olduğu kaynak avantajına bağlı olmayabilir. Bunun yanında gelişmiş bir iletişim altyapısına ve uygun nitelikteki işgücü gibi bazı yerel kaynaklara da bağlıdır.

⁹⁴ Gündoğan, **a.g.m.**, s.74.

⁹⁵ Lall, **a.g.m.**, s. 522-523.

⁹⁶ Gündoğan, **a.g.m.**, s.74.

1.2. Dolaylı İstihdam Yaratma Etkisi

DYSY'nin doğrudan etkilerinin yanında ekonomide yarattığı dolaylı istihdam etkisi de olmaktadır. Bir yandan ürettiği mallar yerli endüstrilerde girdi olarak kullanıldıkça ve diğer yandan da üretim için diğer girdiler yerli endüstrilerden sağlandıkça dolaylı istihdam etkisi de yaratacaktır. Tabii ki bu etkinin miktarını net olarak ortaya koymanın imkânı yoktur. Ancak UNCTAD tarafından yapılan hesaplamalar, gelişmekte olan birçok ülkede, DYSY'nin ortaya çıkardığı dolaysız istihdam sonucu, her yeni iş başına dolaylı olarak da bir veya iki yeni iş yaratıldığını ortaya koymaktadır.

Yabancı sermaye ile rekabet halinde bulunan yerel şirketler istihdam açısından hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilenebilirler. Piyasaya yabancı şirketlerin girişi, yerli şirketleri daha etkin olmaya zorlayabilir ve teknik bilgi düzeyinin, yönetim tekniklerinin ve kalifikasyonun olumlu yönde etkilenmesini sağlayabilir. Ancak, yabancı yatırımların rekabeti sonucu yerli şirketler piyasa dışında da kalabilirler. Dolayısıyla, yabancı yatırımların istihdam üzerindeki dolaylı net etkisi yerel şirketlerin rekabet kabiliyetlerine bağlıdır. Eğer yerel şirketler bu kabiliyete sahip iseler, yabancı şirketlerin piyasaya girişi, rekabet ettiği şirketlerde yeni ve daha iyi istihdam fırsatları yaratarak verimliliği ve ihracatı teşvik edecektir. Bununla birlikte, yerli şirketler rekabet gücüne sahip değillerse iş kayıpları ortaya çıkabilir. Yabancı yatırımların başarısı aynı zamanda diğer yabancı müteşebbisleri de harekete geçirilebilir. Bu "kartopu" etkisi de istihdamın dikkate değer bir biçimde artması sonucunu doğurabilir⁹⁷.

Ülkelerde uygulanan, çalışma standartlarını belirleyici birtakım politika araçları doğrultusunda bir değerlendirme yapıldığında, DYSY'nin olası istihdama etkileri ve sonuçları Tablo 1'deki gibi düşünülebilir:

⁹⁷ Gündoğan, a.g.m., s.76.

Tablo 1: DYSY Politika Araçları ve İstihdama Olası Etkileri

POLİTİKA ARAÇLARI	İSTİHDAM ETKİSİ
<i>DYSY miktarı</i>	Önemli yerli yatırımları dışarıda bırakmadıkça, DYSY miktarı arttıkça istihdam da artacaktır.(Burada istikrarlı, şeffaf ve eşit şartlarda yatırım rejimlerine sahip olmak önemlidir.)
<i>Çokuluslu Şirketlere açık şirketler veya sektörler</i>	Başlangıçta; DYSY emek yoğun faaliyetlerde istihdam yaratacaktır. Ancak sonraları uluslararası şirketler nitelikli istihdam gerektiren daha karmaşık teknolojilere açılma gereğini hissedeceklerdir. Buna “hedeflenmiş bir yükselme stratejisi” denir.
<i>Giriş Şekli (Yeni yatırımlar /devralma yada birleşme)</i>	Yeni yatırımlar başlangıçta daha çok istihdam yaratabilir, Devralmalar yada birleşmeler , eğer yeni teknolojiler, nitelikler ve ihracatı da beraberinde getirirse olumlu bir etki meydana getirebilir.
<i>Vergi veya diğer teşvikler</i>	Vergi teşvikleri, uzun dönemli DYSY’ler daha çok ekonomik altyapıya dayansa da; kısa dönemde DYSY’lerini arttırabilir. Ülkelerce hedeflenmiş teşvikler, ÇUŞ’ların belirli faaliyetler, teknolojiler ve yararlı birleşmeler için rehber olacaktır.
<i>Performans Koşulları</i>	Ev sahibi ülkelerce konulan performans koşulları yerel istihdamın niteliğini ve niceliğini yükseltebilir. Ancak getirilen yükler yabancı sermayeyi kaçırabilir.
<i>İstenilen yerel katılımın genişletilmesi</i>	DYSY’te yerel katılımı ısrar edilmesi, teknoloji ve becerilerin yayılımını arttırabilir fakat; ihraç yoğun faaliyetler ve teknoloji yatırımını caydırabilir. Yerel girişimlerin rekabet yeteneklerini oluşturma ve ÇUŞ’larla stratejik birleşmelere özendirme tercih edilebilir.
<i>Uluslararası Anlaşmalar</i>	DYSY’yi attırmak için yapılan vergi ve diğer anlaşmalar temel ekonomik prensipleri bozmadıkça istihdamı arttırabilir.

Kaynak: Lall, a.g.m., s.526

1.3. İstihdama Yaratma Etkilerinde Belirleyici Unsurlar

1.3.1. İşgücü Niteliği ve Verimlilik

DYSY'nin istihdam yönünden üzerinde durulması gereken bir başka etkisi de işgücünün niteliği üzerindedir. Yabancı şirketler genellikle yatırım yaptıkları ülkelerin teknolojilerinden daha ileri teknolojiler kullanırlar. Bu nedenle de yeni alınan işçilerin bir eğitim sürecinden geçmeleri kaçınılmaz hale gelir.

Yabancı şirketler işçilerini gerek yatırım yaptıkları ülkede gerekse ana şirketlerin bulunduğu ülkeye göndererek eğitime tabi tutmaktadırlar. Eğitilen işçilerin yabancı şirketlerden ayrılıp yerli şirketlerde çalışmaya başlamaları durumunda ekonomi açısından işgücünün eğitime net bir katkı sağlanmış olunacaktır. Üretim süreci içinde işgücü ve yöneticilerin eğitilmesi ekonomide vasıflı işgücü ve yönetici açığının kapanmasına yardımcı olabilir.

Yabancı şirketlerin yaptığı bu katkının aslında abartıldığını savunanlar da vardır. Yabancı şirketlerin daha çok sermaye yoğun teknolojiler kullanmalarının altında yatan temel nedenlerden birisinin, bu eğitim maliyetleri yükünden kurtulma isteği olduğu ifade edilmektedir. Uluslararası şirketler bazen işgücünün eğitime katkıda bulunmadıkları gibi, devlet ve özel kesimde bulunan kalifiye işgücünü de yüksek ücretler vererek kendilerine çekmekte ve böylece kalifiye işgücü açığına da sebep olmaktadır. Bunun yanında kamu kesiminde önemli yerlerde çalışan nitelikli yöneticileri de cazip koşullarda istihdam ederek bu alanda da bir boşluğun doğmasına yol açmaktadırlar⁹⁸.

Gelişmekte olan ülkelerdeki ÇUŞ şubeleri arasında yapılan istatistiki çalışmalar emek verimliliğinin, ev sahibi ülkenin aynı sektördeki şirketlerinden daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Harley Shaiken tarafından 1990 yılında yapılan kapsamlı çalışmada, Meksika'da otomobil, bilgisayar ve elektronik ürünler imal eden 5 ABD'li fabrikanın, aynı şirketin ABD'de faaliyet gösteren benzer fabrikalarından daha verimli ve nitelikli üretim yaptıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu farklılıkları, yabancı sermayeli şirketlerin ev sahibi şirketlere oranla daha büyük ölçekli, daha büyük sermaye yoğunluğuna sahip ve daha nitelikli işgücü istihdam etmiş olmalarına bağlayan sayısız çalışma

⁹⁸ Gündoğan, a.g.m., s. 77.

bulunmaktadır⁹⁹. Bununla birlikte, ÇUŞ'larda yer alan insan kaynakları politikaları, faaliyette buldukları ülkelerin sosyo-ekonomik, teknolojik ve kültürel yapısına göre uygulamada farklılıklar arz etse de; ortak bazı strateji ve tekniklerin işgücü verimliliği açısından olumlu sonuçlar doğurduğu da bir gerçektir.

ÇUŞ'larda uygulanmakta olan İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) ile; stratejik insan kaynağı planlamasının yapılması, etkin personel seçimi yöntemlerinin kullanılması, personel eğitim ve geliştirme programlarına tabi tutulması, işgörenin kariyer planının yapılması ve motivasyonunun artırılması gibi bir çok örgütsel yenilikler gündeme gelmektedir. Ayrıca personel seçiminde "psiko-teknik", ücretlendirme de "performansa dayalı ücret" ve ilerleme de "kariyer yönetimi" gibi ileri tekniklere başvurulmaktadır. Bu şirketler, aynı zamanda işgücünün yoğun katılımını sağlayan "öneri sistemleri" modelini kullanarak; işletmede bireyin değerli bir varlık olduğu izlenimini uyandırmakta ve bireyin motivasyonunu yükseltmeyi amaçlamaktadırlar. İletişimde dikey kanalların yerine yatay kanalların kullanılması, piramit tipi örgütlenmenin, bir anlamda hiyerarşinin terk edilmesi alternatif olarak yalın örgütlenmenin uygulanması işletmede çalışma barışının sağlanması açısından önemli gelişmeleri oluşturmuştur.

ÇUŞ'larda bu politikalarının kolaylıkla uygulanmasında bu firmaların mali yapılarının güçlü olması, teknolojik yenilikleri izlemeleri önemli etkenlerdir. Bu işletmelerin istihdam ettikleri işgücünün önemli bir oranı beyaz yakalıdır. (Örneğin, dünya bilgisayar devi Microsoft'un Amerika'daki merkezinde çalışmakta olan 3600 işgücünün 3000'i yani %80'i beyaz yakalı, yüksek vasıf düzeyine sahip işgücüdür.). Dolayısıyla belirtilen uygulamalar beyaz yakalı işgücü (bilgi işçisi) için geçerli olabilmektedir. Ancak bu yapının küçük ve orta ölçekli işletmelerde kolaylıkla izlenebileceğini söylemek kolay değildir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin mali yapıları ya da yönetim anlayışları bu tip politikalarını izlemekte yetersiz kalmaktadır. ÇUŞ'ların uygulamalarında bireyin psikoloji ve davranışsal boyutu da dikkate alınmaktadır. Böylece bireylerin

⁹⁹ Gündoğan, a.g.m., s.77'den M. Larudee-T. Koechlin, "Wages, Productivity and Foreign Direct Investment Flows", Journal of Economics Issues, Vol.XXXIII, No:2, June 1999, s.422.

örgüte bağlılığı ve katılımı artmakta, işgücünün işletmeye yabancılaşması ortadan kalkmaktadır. ÇUŞ'ların uyguladıkları bu tarz ileri düzeydeki yönetim modelleri ile personelin motivasyonunda ve verimliliğinde önemli derecede artış sağladıkları görülmektedir. Ancak; İKY politikalarının daha çok "beyaz yakalı işgücü" ile sınırlı kalması durumunun bir olumsuzluk olarak belirtilesi gerekir.¹⁰⁰.

Verimlilik firma bazında değerlendirildiğinde ise, yapılan çeşitli araştırmaların sonucunda ortaya çıkan genel kanı yabancı sermayeli firmalardaki verimlilik düzeyinin, yerli firmalar oranla daha yüksek olduğudur. Larudee ve Koechlin ÇUŞ'ların verimlilik avantajlarının ölçek, sermaye ve nitelikli emek kullanmaktan ziyade, uygulamada diğer yerli şirketlerle aynı teknolojiyi kullansalar bile daha yüksek teknik etkinliğe sahip olmalarından kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Onlara göre, eğer yerli şirketler aynı verimlilik ve kârlılık avantajlarını daha büyük ölçek, daha fazla sermaye ve daha nitelikli emek kullanma yoluyla gerçekleştirebilseylerdi, bunu yaparlardı. Ann Harrison'un 1996'da şirket düzeyindeki verileri kullanarak yaptığı ekonometrik çalışmada, Fas ve Venezuela'da yabancı sermayeli şirketlerle aynı sektördeki yerli şirketler arasında dikkate değer bir verimlilik farkı bulunduğunu ve aynı zamanda yabancı şirketlerin varlığının yerli şirketlerin verimlilik düzeyini etkilemediğini ortaya koymuştur¹⁰¹.

Harrison'un Aitken ile öne sürdüğü başka tezinde, ekonomi uzmanlarının yabancılara ait firmaların diğerlerine göre daha yüksek verimliliğe sahip olduğu varsayımlarının dayandığı en önemli nedenleri özetlemektedirler. Yabancı sermaye firmalarına, ana şirketlerinden daha üstün ve daha yeni üretim ekipmanları ile teknolojik know-how, yönetim ve pazarlama kabiliyeti, ticari sözleşmeler, yurtdışındaki tedarikçi ve müşterilerle koordineli ilişki ağı gibi bir takım maddi olmayan bir değer akışı söz konusudur. Bununla birlikte, yabancı sermayeli firmalar, yerel mali sisteme borçlanmak zorunda olmadığı için, düşük maliyetli sermaye avantajından da yararlanabilirken, yerli işletmelerin

¹⁰⁰ Aşkın Keser, "Çokuluslu Şirketler Ve Çokuluslu Şirketlerde İnsan Kaynakları Yönetimi Yaklaşımı", İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Uludağ Üniversitesi, 12.07.2006, (http://www.bilgiyonnetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=564).

¹⁰¹ Gündoğan, a.g.m., s.77'den M. Larudee-T. Koechlin, "**Wages, Productivity and Foreign Direct Investment Flows**", Journal of Economics Issues, Vol.XXXIII, No:2, June 1999, s.422.

yurtdışından düşük maliyetle borçlanma şansı olmaması, üstün teknolojiye yatırım yapma kabiliyetlerini azaltmaktadır. Tüm bunlar yabancı sermaye firmalarını, yerli firmalardan bir adım öne taşımakta ve verimlilik farkını doğurmaktadır¹⁰².

DYSY'nin olumlu etkilerinin yoğun olarak vurgulanmasına rağmen, yerel firmalardan daha düşük verimliliğe sahip bazı yabancı sermaye firmalarının da olabileceğine dair ifadeler de mevcuttur. Harris ve Robinson'a göre, yabancılara ait tesisler, DYSY ağına yeni tesislerin adaptasyonunun zaman alması nedeniyle daha düşük verimlilik düzeyine sahip olabilirler. Bu, ev sahibi ülke ve şirketin anavatanı arasındaki büyük kültürel farklılıklardan ya da ev sahibi ülke hükümetlerinin DYSY'ye karşı katı politikalarından kaynaklanabilir¹⁰³.

Yabancı sermaye firmalarının, bazen yerli firmalardan daha düşük verimlilik düzeyine sahip olmalarında, yabancılara ait tesislerde yürütülen faaliyetlerin mahiyet ve türü de etkindir. Yabancı şirketler Ar&Ge gibi yüksek katma değerli faaliyetlerinin büyük bir bölümünü kendi ülkelerinde yürütmeyi tercih ederken, maliyet ve işgücü kalitesindeki farklılıklar nedeniyle ev sahibi ülkelerde montaj gibi düşük katma değerli faaliyetler üzerinde yoğunlaşırlar. Bu uygulama, çok yaygın olmamakla birlikte, örneğin Japonların ABD'de yaptıkları yeni yatırımlarla ilgili bulgularla tutarlılık göstermektedir¹⁰⁴.

Ev sahibi bir ülkede bir ÇUŞ'un var olması, yerli firmalara teknoloji transferine yol açabilir. Yatırımcı şirketler yeni ürün ve süreçleri ev sahibi ülkedeki yabancı sermaye firmalarına sunduklarında, yerli şirketler ve diğer yabancı sermaye firmaları yeni teknolojinin süratli bir şekilde yayılmasından faydalanabilirler¹⁰⁵. İçeriden yabancı yatırımın yayılması, aynı endüstrideki şirketler arasında endüstri içi olarak ya da söz konusu şirketin tedarikçi ve müşterileri yönünde endüstriler arası şeklinde olabilir. Caves, Blomström ve

¹⁰² Priit Vahter, "The Effects of FDI on Labour Productivity: Evidence from Estonia and Slovenia", Tartu University Press, 2004, s.10-11, (<http://infutik.mtk.ut.ee/www/kodu/RePEc/mtk/febpdf/febawb32.pdf>).

¹⁰³ Vahter, a.g.m., s.11'den Harris R., Robinson C., "Foreign Ownership and Productivity in the United Kingdom, Estimates for UK Manufacturing Using the ARD.", 2001, s.34.

¹⁰⁴ Vahter, a.g.m., s.11'den Okamoto Y., "Multinationals, Production Efficiency and Spillover Effects: The Case of the U.S. Auto Parts Industry." Weltwirtschaftliches Archiv, 1999, Vol.135, No:2, s.241-260.

¹⁰⁵ Vahter, a.g.m., s.12.

Kokko, Aitken ve Harrison'un makalelerine dayanarak, başlıca yayılma kanallarını demonstrasyon, rekabet, işgücü hareketliliği (yer değiştirmesi) ve ihracat olarak tanımlamıştır¹⁰⁶:

Demonstrasyon etkisi, yayılmanın en basit örneklerinden biridir. Yerli bir firmanın çevresindeki yabancı firmaların sadece gözlemleyerek ve ÇUŞ'lar tarafından kullanılan teknolojiyi kopyalayarak verimliliğini artırması buna örnek verilebilir. Yabancı sermaye firmalarında çalışanların yerli firmalara geçmesi, yani işgücü transferi de know-how ve yeni teknolojilerin diğer bir yayılma şeklidir.

Teknolojinin yayılmasının başka bir türü ise, şirketler arasındaki rekabetle işlev kazanır. Yabancı sermayeli bir firmanın mevcut pazara girmesi, ev sahibi ekonomide ciddi bir rekabet yaratarak, yerli firmaları mevcut teknoloji ve kaynakları daha etkin kullanma ya da yeni ve verimli teknoloji arayışına girme çabasına sokmaktadır. Bu durumun yerli şirketlerin verimliliği üzerinde hem olumlu (yerli firmanın artan rekabet nedeniyle üstün teknolojiyi kullanması), hem de olumsuz etkileri olabilir. Olumsuz etkiler özellikle kısa vadede ve sabit maliyetler söz konusu olduğunda ortaya çıkar. Eksik rekabetçi firmalar üretimde sabit maliyetlerle karşılaştıklarında, daha düşük marjinal maliyete sahip bir yabancı firma, yerli rakiplerine nazaran üretimi artırmak konusunda bir teşvike sahip olmuş olacaktır. Bu ortamda, yerli piyasaya üretim yapan yabancı firmalar satış ve talebi yerli firmalardan çekerek, onların üretimlerinin durmasına neden olabilirler.

Yayılma kanallarından ihracat da verimlilikle ilişkilendirilebilir. İhracat yapmak şirketin verimliliğinin artmasını sağlar; ya da ortalamanın üstünde verimliliğe sahip şirketlerin ihracatçı olma olasılığı daha fazladır. Bu, ihracata yönelik DYSY'nin ev sahibi ülke için, ihracata yönelik olmayan yatırımlara göre daha iyi olduğu görüşünün nedenlerinin bir bölümünü oluşturmaktadır¹⁰⁷.

Görg, yerli firmaların nasıl ihracat yapılacağını, çoğunlukla uluslararası şirketlerden öğrendiği sonucuna varmaktadır. Özellikle ihracata yönelik ÇUŞ'lar

¹⁰⁶ Vahter, **a.g.m.**, s.12-13'den, Caves R.E., "**Multinational Firms, Competition and Productivity in Host-Country Markets.**", 1974, *Economica*, 41(162):176-93.

¹⁰⁷ Vahter, **a.g.m.**, s.12.

arasında yerli firmadan malzeme tedariki yaygın olması durumunda, verimlilik yayılma etkisinin ihracat veya yerli piyasaya yönelik yatırım oranlarına göre farklılık gösterebileceği söylenebilir¹⁰⁸.

1.3.2. Sendikalaşma Ve Toplu Pazarlık

ÇUŞ'lar sendikaları farklı yönlerden etkilemektedirler. İlk olarak ÇUŞ'un köken ülkede istihdam olanaklarını daraltması halinde sendikaların üye potansiyelinin azalması kaçınılmaz olmaktadır. Diğer taraftan ÇUŞ'un hızlı bir biçimde gelişmesi ulusal hükümetlerin ekonomik işlevi üzerinde olumsuz etki yapmakta, yasa, norm ve devletin kurumsallaşmış mekanizmaları güçsüz konuma düşebilmektedir. Bu durum işçileri ve sendikaları olumsuz biçimde etkileyebilmektedir.

Son yıllarda ÇUŞ'un standart dışı çalışma şekillerini yoğun biçimde kullanmaları merkezde çalışan çekirdek işgücü ile özellikle yan sanayide çalışan standart dışı işgücü arasında çalışma koşulları, işgücü politikaları açısından sorunların doğmasına yol açmaktadır. Ayrıca bu işgücünün örgütlenmesinin güç olması sendikaların gücünü zayıflatmaktadır.

1980'li yıllara kadar örgütlenme eğilimini genelde olumsuz etkilemeyen ÇUŞ ucuz emek, yeni yönetim teknikleri ve yüksek teknolojiye dayalı üretim uygulamaları, artan rekabette üstünlük sağlama çabaları sonucu sendikalara karşı tavırlarını değiştirmeye başlamışlardır. Günümüzde ÇUŞ'lar olarak olduğu ölçüde sendikasız bir işletme uygulamaya çalışmakta tamamen dışlayamadıkları anda uzlaşacakları sendikaları tercih etmektedirler.

ÇUŞ'un insan kaynakları yönetimi politikaları ile işyeri düzeyinde yeni bir sendikal anlayış yerleştirmeye çalıştıkları görülmektedir. ÇUŞ'lar, insan kaynakları tekniklerini sendikaların işletme içindeki geleneksel rolünü dışlamak ve yerine çalışanlarla doğrudan diyaloga girebilecekleri mekanizmaları pratiğe geçirmek amacı ile kullanabilmektedirler. Sendikasız, işçi-işveren ilişkilerini oluşturmaya çalışan işletmelerde ortak bazı uygulamalara rastlanmaktadır.

¹⁰⁸ Vahter, a.g.m., s.14'den Görg H., Greenaway D., "Foreign Direct Investments and Intra-Industry Spillovers: A Review of the Literature." GEP Research paper/2001;37, 2001.

Bunlar sendikayı işyeri düzeyinde oluşturacakları takım çalışmaları, kalite çemberleri, proje takımları gibi yeni işçi yönetim iletişim mekanizmaları ile devre dışı bırakmak, çalışanları toplu eylemden uzaklaştırarak, grup dinamizmi içinde sorunların çözümüne teşvik etmek, çalışanların işletme stratejisi ve pazar hedeflerine daha iyi anlayarak işletme genel politikaları ile bütünleşmelerini sağlamak amacı ile yönetime katılmalarını sağlamak, ödüllendirmeye önem vermek (performansa dayalı ücret ödeme yöntemi sendikasız işletmelerde daha fazla uygulanmaktadır) şeklinde sıralanabilir. Bu tür uygulamalar genelde kırsal kesimde yapılan yatırımlarda daha fazla görülmektedir.

İkinci uygulamada İKY teknikleri uygulanırken buna paralel olarak geleneksel endüstri ilişkileri sistemlerini korumaktadırlar. İşletmede çoğulcu bir anlayış benimseyerek sendikayı kabul etmektedirler. Bu durumda sendika ile uzlaşarak işçi işveren ilişkilerini değişen koşullara uygun hale getirebilmektedirler. Sendika ile yeni işyeri tekniklerinin uygulanması için işbirliği yapmakta, üretimde verimliliği ve kaliteyi artırmada sendikaların tavsiyelerine önem vermekte, yerel sendika yetkilileri veya işyeri temsilcileri ile mikro konsensus sağlamakta, otomasyon, istihdam güvencesi ve yeni yapılacak yatırımların hareketliliği konusunda işbirliği gerçekleştirmekte, sendikaların yardımı ile yöneticilerin işçi şikayetleri ile zaman kaybetmesini önlemektedirler¹⁰⁹.

Bu konuda oluşan genel kanı şudur ki; İKY politikalarının uygulanmaya başlanması ile birlikte geleneksel çalışma şekilleri değişerek, tam süreli çalışma yerini part-time çalışmanın yaygınlaşması; işgücü örgütlenmesi zayıflatarak sendikalaşma oranında düşürmektedir. Ayrıca ÇUŞ'lar taşeron firma olarak da nitelendirilen sistemi benimsemekte ve örgütün pek çok işlemini dış firmalardan sağladıkları çevre işgücüne yaptırmaktadırlar. Böylece işletmelerde yoğun bir istihdam daralması görülmekte, beyaz yakalı işgücü "çekirdek işgücü" ağırlık kazanmaktadır. Bu durum sendikalaşma oranını da etkilemektedir. Çünkü "beyaz yakalı işgücü" sendika üyeliğine sıcak bakmamaktadır. Bu durum sendikaların üye kaybetmelerine ve dolayısıyla da mali yapılarının da

¹⁰⁹ Tokol, **a.g.m.**, 02.06.2005, (http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=63).

zayıflamasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, "performansa dayalı ücret" uygulamaları ile sendikaların faaliyet alanlarına girmektedirler. Katılıma dayalı yönetim anlayışının gelişmesi ise, örgütler bir bakıma sendikaların görevlerini üstlenmektedirler. Böylece pek çok konuda sendikaların faaliyetlerini üstlenen örgütler, sendikaların krize girmelerine yol açmaktadırlar¹¹⁰.

ÇUŞ'lar toplu pazarlık düzeyi olarak işyeri düzeyini tercih etmekte, toplu pazarlıkların ademi merkezileşmesine destek vermektedirler. Yeni üretim modellerinin gerekli kıldığı esnekliği iş piyasalarında sağlama istekleri ile ademi merkezi pazarlığın işgücü maliyetlerini pazardaki değişime göre daha kolay ayarlayabilme esnekliğini işverene tanınması ademi merkezileşmeyi desteklemelerinde önemli rol oynamaktadır. ÇUŞ'un toplu pazarlık sisteminde esneklik istekleri onları ulusal ve işkolu düzeyinde pazarlıklardan uzak kalma üye oldukları işveren örgütlerinden bağımsız hareket etme veya üyelikten ayrılma eğilimine itmektedir. Örneğin İngiltere'de birçok ÇUŞ üye oldukları işveren örgütünden bağımsız sözleşme yapmayı tercih etmişlerdir.

ÇUŞ toplu pazarlığın kapsamını da etkilemekte pazarlık kapsamına yeni uygulamaları dahil etmek istemektedirler. Bu durumda sendikalar için iki yol söz konusu olmaktadır. İlki, ÇUŞ yöneticilerinin toplu pazarlıktaki taleplerinin sendikalar tarafından tümü ile reddedilmesidir. Ancak bu durumda işletmede çalışma barışının bozulması, uzun vadede sendikasızlaştırma gündeme gelebilecektir. İkincisi, uygulamaların tek taraflı olarak empoze edilmesine karşı çıkarak bu tekniklerin çalışanların onayı ve çıkarları doğrultusunda yaşama geçirilmesidir.

ÇUŞ'ların farklı ülkelerde aynı malı üreten yatırımlarının olması sendikaların toplu pazarlık isteklerine karşı yüksek direnme gücüne sahip olmalarına yol açmaktadır. Üretimi bir ülkeden diğerine kolayca kaydırabilmeleri grev hareketinin etkinliğini azaltmaktadır. Ayrıca aşırı sendika istekleri karşısında ÇUŞ'lar dış ülkelere yatırımı kaydırma tehdidinde bulunarak sendikaların etkinliğini azaltmaktadırlar¹¹¹.

¹¹⁰ Keser, **a.g.m.**, 12.07.2006, (http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=564).

¹¹¹ Tokol, **a.g.m.**, 02.06.2005, (http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=63).

ÇUŞ'lar ellerindeki olanaklar ve yapılarındaki hareket gücünün üstünlüğünden ötürü en iyi koşullarda yatırım yapmakta, herhangi bir ülkede patlak verecek bir grevin etkinliğini bertaraf etmek için üretimi o ülkeden alıp, başka bir ülkeye aktarabilmektedirler¹¹².

2. YABANCI SERMAYENİN ÜCRETLER ÜZERİNE ETKİLERİ

Gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermayenin işçi ücretleri üzerindeki etkileri, yayınlanmış yayınlar, gözlemler ve ekonometrik metodlar kullanılarak yapılan çalışmalara dayanır. Gelişmekte olan ülkelerde çokuluslu ve yabancı sermaye firmalarında istihdam edilen işçilerin yerel şirketlerle karşılaştırıldığında ortalama olarak daha yüksek ücret aldıklarına dair yaygın kanıtlar bulunmaktadır¹¹³.

DYSY ile ücretler arasındaki ilişkinin açıklanabilmesi için iki farklı soru üzerinde durulabilir. Biri ev sahibi ülkelerdeki emek piyasalarının nasıl işlediği ile ilgilidir. Diğer DYSY girişlerinin, firma büyüklüğü, endüstri, sermaye yoğunluğu, AR-GE yoğunluğu ve diğer yabancı firmalarla ilgili karakteristik özelliklerin emek piyasalarını nasıl etkilediği ile ilgilidir¹¹⁴.

Robert E. Lipsey'in yaptığı bir çalışmaya göre, yabancı firmaların, benzer vasıflara sahip işgücüne yerel firmalardan daha fazla ücret ödemelerinin çeşitli sebepleri vardır. Yabancı firmaların ileri teknoloji sayesinde yerel firmalara kıyasla daha fazla emeğin marjinal verimliliğine sahip olduğu ve böylelikle daha fazla ücret ödeyebileceği düşünülebilir; fakat bu duruma beklenen tepki çıktının ücretlerden daha fazla artmasıdır. Bunun için birkaç sebep ileri sürülmüştür. Ev sahibi ülkelerdeki düzenlemeler ya da ana ülke baskılarından dolayı bu şekilde davranmak zorunda kalınabilir. Findlay modelinde, yabancı yatırımların daha yüksek ücret vermesinde kamu ile iyi ilişkiler kurulmasındaki amaç ileri sürülmüştür. Potansiyel işgücünün tercihlerini yerel firmalar yönünde

¹¹² Ekin, **a.g.e.**, s.204.

¹¹³ Durusilla K. Brown, Alan V. Deardorf, Robert M. Stern, "**The Effects of Multinational Production on Wages and Working Conditions in Developing Countries.**", Working Paper 9669, (<http://www.nber.org/papers/w9669>.)

¹¹⁴ Nihat Batmaz ve Halil Tunca, "**Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye (1923-2003)**", Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Beta Basım Yayım No: 1579, 1. Bası, Mayıs 2005, İstanbul, s. 64-65.

kullanmalarını kısmen engellemek ve kendilerine çekmek istemeleri ikinci bir neden sayılabilir. Üçüncü olasılık, yabancı firmaların işgücü kaybını en aza indirmek istemeleridir. Çünkü yabancı firmalar sahip oldukları ileri teknoloji sayesinde rakipleri karşısında avantaj sahibidirler ve işgücünün yerel firmalar yapacağı iş değişiklikleri, bu bilgilerin rakip yerel firmalar sızmalarına sebep olabilir. Dördüncü durum da, yabancı firmaların yerel ekonomideki emek piyasaları hakkında sınırlı bir bilgiye sahip olmaları ve kalifiye işgücünü cezbetmek için yerel firmalardan daha yüksek ücret teklif etmeleridir¹¹⁵.

ÇUŞ'lardaki işgücü, ücretleri üretilen ürünlerin satış fiyatının çok küçük bir parçasını oluşturması nedeni ile de yerel firma ücretlerinden daha yüksek olabilir¹¹⁶. Bu durum, bazı küreselleşme karşıtlarının savunduğu; ÇUŞ'ların buldukları üçüncü dünya ülkelerinde işçileri sömürerek, onları uzun çalışma saatleri boyunca ve ağır çalışma koşulları altında, oldukça düşük ücretler karşılığında çalıştırdığı düşüncesini desteklemektir. Fakat bu, bir genellemeden daha ileri gitmemektedir¹¹⁷.

Yabancı şirketler, yatırım yaptıkları ülkedeki nitelikli işgücünü kendilerine çekmek amacıyla ile de, o ülkedeki ortalama ücretlerin üzerinde ücret ödeyebilirler. Bu durum, işgücünün belirli bir bölümünün yüksek ücret alarak refah düzeylerini yükseltmiş olacaktır. Ancak işsizliğin yaygın olduğu ve büyük bir işgücü grubunun düşük ücret düzeylerinde çalıştığı bir ortamda, yabancı şirketler tarafından istihdam edilen nitelikli işgücüne ülke ortalamasının çok üzerinde ücret ödenmesinin sosyal yapı içerisinde ayrıcalıklı bir işgücü grubu yaratarak ekonomideki ücret yapısını daha da bozacağı ileri sürülebilir¹¹⁸.

Yabancı firmalar, yerel firmalardan daha fazla ücret ödemeseler bile, onların varlıkları yerel firmaların ücret seviyeleri üzerinde hala etkili olabilecektir. Yabancı yatırımların piyasaya girmesiyle yerel firmaların ücretleri üzerindeki etki, emek arzının yatay olmadığı yani esnekliğin sonsuz olmadığı dünyanın

¹¹⁵ Robert E. Lipsey, "Home and Host Country Effects of FDI" , Working Paper 9293, (<http://www.nber.org/papers/w9669>.)

¹¹⁶ Durusilla K. Brown, Alan V. Deardorf, Robert M. Stern, "The Effects of Multinational Production on Wages and Working Conditions in Developing Countries.", Working Paper 9669, (<http://www.nber.org/papers/w9669>.)

¹¹⁷ Arıkan, **a.g.e.**, s. 42.

¹¹⁸ Gündoğan, **a.g.m.**,s.78.

herhangi bir yerinde meydana gelebilmektedir. Yine yabancı firmalardaki ücretler yerel firmalardaki ücretlerden yüksek olsa da olmasa da fazla sayıda yabancı yatırımın bulunması, o ülkede ya da endüstrideki ortalama ücret seviyesine etki yapabilmektedir. Bu durum emek talebinin artmasıyla ya da yabancı yatırımların kendileri tarafından ödenen yüksek ücretlerle meydana gelebilmektedir¹¹⁹.

Dünya çapında, hem gelişmekte olan, hem de gelişmiş ülkeler üzerinde yapılan çalışmalar ile, yabancı sermayeli şirketlerin daha yüksek ücret verdiği sonucuna ulaşılmıştır¹²⁰.

Feenstra ve Henson tarafından 1995 yılında yapılan bir çalışmada Meksika'da 1975-1988 döneminde artan ücret eşitsizliği ve yurtdışından gelen yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki kanıtlanmıştır. Buna göre ABD ve kuzey ülkelerinden uluslararası şirketler aracılığı ile ülkeye gelen yabancı sermaye, üretimin yapısında sermaye-yoğun mallara doğru bir değişim meydana getirmiştir. Böylece nitelikli işgücüne olan talep artmış ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile nitelikli işgücüne olan talep arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Yine aynı çalışmaya göre yabancı sermaye yatırımlarının yoğunlaştığı bölgelerde, DYSY'lerdeki artış 1980'lerde toplam ücretlerde nitelikli işgücünün payını %50 arttırmıştır¹²¹.

Moran tarafından yapılan bir başka araştırmada, gelişmekte olan ülkelerdeki düşük nitelik gerektiren ve düşük maaşlı sektörlerde lisans anlaşmaları, ücretler ve DYSY'ler ile ilgili kâr üzerine aşağıdaki detaylı kanıtlar edinilmiştir¹²²:

- 1998 yılında ILO tarafından yapılan İşçi anketlerine göre; ihracat yapılan bölgelerde ödenen ücretlerin, yerli firmalarda istihdam edilen işçilerin ücretlerinden daha yüksek olduğunu bulmuştur.

¹¹⁹ Batmaz ve Tunca, **a.g.e.**, s.64-65.

¹²⁰ Arıkan, **a.g.e.**, s.42.

¹²¹ Gündoğan, **a.g.m.**,s.78.

¹²² Durusilla K. Brown, Alan V. Deardorf, Robert M. Stern, "**The Effects of Multinational Production on Wages and Working Conditions in Developing Countries.**", Working Paper 9669, (<http://www.nber.org/papers/w9669>.)

- 2000 yılında, Amerika Çalışma Bakanlığı, seçilmiş ülkelerde ayakkabı ve giysi üreticilerinin, tarım alanındakilerden daha yüksek ücret ödediğini ve daha iyi çalışma koşulları sunduklarını bulmuştur.
- 2000 yılında, Uluslararası Gençlik Kurumu, Tayland 'da üç ayakkabı ve iki giysi fabrikasında araştırma yapmış ve sonucunda çalışanların %72 sinin ücretlerini "adil" bulduklarını ve %60'ın birikim yapabildikleri sonucuna ulaşmıştır.
- Bhattacharya, Bangladeş'te giysi işçilerinin ülkenin kişi başına düşen ortalama gelirinde %25 daha fazla kazandığını saptamıştır.
- Razafindrakoto ve Roubaud, Madagaskar'daki işçilerinin ekonominin geri kalanını oluşturan ortalama işçilerden eğitim seviyelerini, profesyonel tecrübenin miktarını ve çalışma sürelerini kontrol ettikten sonra bile %15-20 daha fazla kazandıklarını bulmuştur.
- Filipinlerde ihracat bölgesinde çalışan işçiler 1990'larda ihracat yapılan bölgelerde iş bulduktan sonra daha iyi durumda olduklarını kendileri söylemişlerdir. Dünya Bankasının raporuna göre , bölgede iş bulmadan önce çalışanların %92'una kıyasla işçilerin %47'si bir miktar birikim yapmaya yetecek kadar para kazanmışlardır. Bununla birlikte, çalışanlar sosyal güvenlik, sağlık hizmeti, ücretli izin, hastalık izni, doğum izni ve diğer çalışan fırsatlarına sahip olmuşlardır.

Aitken, Harison ve Lipsey, Meksika, Venezuela ve Amerika'da yabancı sermayenin firmalar üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Yabancı sermayenin varlığı, belirgin bir şekilde bu üç ülkedeki fabrikaların tümündeki maaşları yükseltmiş, fakat sadece Amerika'da yerli fabrikalarda da bu etki görülmüştür. Aitken ve diğerleri, bölgesel istihdamda yabancı yatırım payındaki %10'luk bir artışın, Meksika ve Venezuela'daki işçi maaşları %2,5 oranında artırdığını bulmuştur. Fakat yapılan çalışma yerel firmalarla sınırlandırıldığında, yabancı yatırım değişkeni önemsiz çıkmıştır. Endüstri bazında yapılan araştırmaya göre de; yabancı sermaye firmalarının varlığı ve oranı, nitelikli ve niteliksiz işçi maaşlarını arttırmış, nitelikli işçiler üzerindeki etkisi yeteneksiz olanlara göre

%50 daha fazla olmuştur¹²³. Sonuç olarak Aitken ve arkadaşlarının bulduğu sonuçlar, yabancı sermaye firmalarının ücretler üzerinde olumlu etki yarattığı görüşünü desteklemektedirler.

DYSY'nin ücreti olumlu bir şekilde etkilediği yönünde bir başka kanıt da; Feenstra ve Hanson tarafından belli bir dönem için Meksika'da yapılan çalışma sonuçlarıdır. Özellikle, yabancı sermayenin nitelikli işgücü talebini üzerinde etkisinin orantısız olduğunu saptamışlardır. 1987'de Meksika'da toplam sabit yatırımın %13.7'sinin DYSY olduğu açıklanmıştır. Bu oran işgücü talebini etkilemeye yetecek bir seviyededir. 1982-1985 yılları arasında Meksika tarafından yasallaştırılan liberalleşme kanununun ardından ülkedeki yatırımlarda artış ortaya çıkmıştır. Yabancı mülkiyeti yasaklayan kuralların çoğu gevşetildi ve ortalama gümrük vergileri %23.5'den %11.8'e düşürülmüştür. Hemen akabinde, Meksika'daki toplam yatırımda DYSY'nin payı yaklaşık altı kat artmıştır. Feenstra ve Hanson, öncelikle yerli piyasadaki işgücü talebi üzerinde yabancı mülkiyetin etkisi üzerine odaklandıklarından, çok uluslu firmaların özel işgücü uygulamaları hakkında çok az kanıt sağlamışlardır. Ancak edindikleri sonuçlar, ÇUŞ'ların genel işgücü talebini yükselterek, işçinin yaşam koşullarını yükselttiği yönündedir¹²⁴.

Yabancı sermaye firmalarında ödenen ücretleri analiz eden diğer bir çalışma Lipsey ve Sjöholm tarafından Endonezya'da yapılmıştır. Lipsey ve Sjöholm söz konusu çalışmada, yabancı sermaye firmalarının, yerli firmalara göre daha yüksek ücret ödeyip ödemediği ve eğer ödüyorlarsa bunun sebebinin ne olduğunu konusu ile ilgilenmişlerdir. Çalışmada, ücret farklılığının firma niteliği, işçi niteliği ya da sanayi niteliğine mi bağlı olduğu yoksa çokuluslu firmaların iş uygulamalarının mı bu konuda etkili olduğu araştırılmıştır. Lipsey ve Sjöholm araştırmalarına Endonezya'da yirmiden fazla işçiye sahip olan tüm firmaları katmışlardır. 1996 yılında, 19,911 firma yöneticisi ankete cevap vermiş ve katma değer, enerji girdisi, yer, mavi ve beyaz yakalı işçiler için işgücü

¹²³ Brown D.K., Deardorf A.V., Stern R.M., a.g.m., s.43'den Brian Aitken, Ann Harrison and Robert E. Lipsey, 1996, "**Wages On Foreign Ownership: A Comparative Study of Mexiko, Venezuela, and the United States,**" Journal of International Economics 40:345-371.

¹²⁴ Brown D.K., Deardorf A.V., Stern R.M., a.g.m., s.44-45'den Robert C. Feenstra and Gordon H. Hanson, "**Foreign Direct Investment and Relative Wages: Evidence from Mexico's Maquiladoras.**", Journal of International Economics 42: 371-393.

niteliği ile ilgili veriler sağlamışlardır. Lipsey ve Sjöholm ilk olarak, sadece yabancı mülkiyet ve eğitim seviyesinin değişken olarak kullanıldığı bir araştırma yapmışlardır. Bunun sonucunda yabancı firmaların yerel firmalara göre, mavi yakalı işçiler için %33, beyaz yakalı işçiler için %70 daha fazla ücret ödediğini bulmuşlardır. Bölge ve sektör farkı değişkenleri de eklendiğinde bu fark mavi yakalılar için %25, beyaz yakalılar için %50'ye düşmüştür. Son olarak, firma ölçeği, işçi başına düşen enerji miktarı, kadın işgücü miktarı ve diğer girdiler ve çalışmaya dahil edildiğinde, yabancı mülkiyetin ücretler üzerinde yarattıkları fark mavi yakalılar için %12'ye, beyaz yakalılar için %22'ye düşmüştür. Bu yüzden belirli kalitede iş için yabancı mülkiyet rantının üçte birinin bölge ve sanayi, üçte birinin girdi ve firma ölçeği ile açıklandığı sonucuna ulaşmış; fakat geri kalan üçte birlik rantın neden kaynaklandığına dair bir açıklama getirilmemiştir¹²⁵.

Yabancı sermayeli firmaların genelde nitelikli ve beyaz yakalı işçileri yüksek ücretlerde istihdam ettiği göz önüne alınırsa; yabancı sermayenin bir yandan ortalama ücretleri yükseltirken diğer yandan da nitelikli ve niteliksiz işçiler arasındaki gelir dağılımını olumsuz etkilediği sonucu kaçınılmaz olacaktır¹²⁶.

DYSY'ler gerçekte göreceli ücretleri düşürme etkisine de sahip olabilirler. Bu negatif etkiyi açıklamak için iki faktör gösterilebilir. Birincisi, yabancı firmaların ileri ve etkin bir teknoloji ile birlikte faaliyette bulunmalarıdır. Bu durumda sektör içindeki çıktı ikamesinin daha az etkin olan yerel firmalardan daha fazla etkili olan yabancı firmalara doğru kaydığını göstermektedir. Böylelikle bu olay kalifiye işgücüne olan göreceli talebin azalmasına ve göreceli ücretlerin daha düşük olmasına sebep olacaktır. İkincisi, genel olarak ekonomik kalkınmanın önemli süreçlerinden biri olan ev sahibi ülkedeki müteşebbislikle ilgili bir durumdur. Gelişmekte olan ülkelerin müteşebbis kimse potansiyeli bakımından çok fakir olduğu varsayılmakta ve bu kimselerinde genellikle kalifiye işgücü tarafından belirlendiği düşünülmektedir. Yabancı yatırımların yerel piyasalara girmeleri ile birlikte, yerel girişimlerde kısmi bir dışlama etkisi

¹²⁵ Brown D.K., Deardorf A.V., Stern R.M., **a.g.m.**, s.45-47'den Robert E. Lipsey and Fredrik Sjöholm, 2001, "Foreign Direct Investment and Wages in Indonesian Manufacturing.", NBER Working paper No:8299 (May).

¹²⁶ Brown D.K., Deardorf A.V., Stern R.M., **a.g.m.**, s.47.

meydana gelecektir. Bu durumda yerel piyasadaki kalifiye işgücü arzında bir artış meydana gelecek ve ücret farklılığı üzerinde bir azalma baskısı görülecektir. Das çalışmasında yukarıda açıklanmaya çalışılan durumların ortaya çıkabilmesi için teknoloji açığının, farklılığının uzun dönemde de olması gibi kritik bir varsayım yapmıştır. Yabancı firmalar lehine olan teknoloji açığı, piyasada daha az etkin olan yerel firmaların elimine olmasına yol açacak ve kalifiye işgücünden tasarruf sağlayan bir üretim süreciyle göreceli talep daralmasıyla birlikte göreceli ücretlerde azalma görülecektir¹²⁷.

3. TÜRKİYE'DEKİ DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Türkiye sahip olduğu coğrafi avantajları, dinamik ekonomisi, büyük pazarı gelişmiş altyapısı, kalifiye işgücü ile DYSY'ye büyük imkânlar sunan bir ülkedir. 1980'lerin başından beri dünyadaki DYSY hareketleri hem uluslararası ticaret hem de dünyadaki toplam üretimden daha hızlı bir oranda artmıştır. Türkiye'nin bu süreçte sahip olduğu potansiyelle orantılı miktarda DYSY çekemediği bilinmektedir¹²⁸.

Bu kısımda tarihsel süreçte, DYSY'lerin Türkiye'ye gelişi ele alınacak ve aynı dönemlerde Türkiye'deki mevcut istihdam, sendikalaşma oranları ve ücret seviyelerine bakılarak, bu olgularla ilişkilendirilmeye çalışılacaktır. 1980 yılı öncesi dönemde, Türkiye'ye yönelik yabancı sermaye akımları, ülkedeki istikrarsızlık ve bu konuda izlenecek politikalarındaki belirsizlikler nedeni ile düşük gerçekleşmiş, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu 1954 yılında çıkmış olmasına rağmen, 1980'den sonra uygulamada etkinleştirilmeye başlanmıştır. Buradan hareketle, değerlendirmede 1980 yılı sonrası ele alınacaktır.

3.1. Türkiye'de Yatırım Alanlarına İlişkin Sorun Alanları

Türkiye'nin her yıl çekmesi gereken DYSY miktarı üzerine yıllardır çeşitli spekülasyonlar yapılmaktadır. Amerikan Hükümetinin Dış Ticaretten Sorumlu

¹²⁷ Batmaz ve Tunca, **a.g.e.**, s.66.

¹²⁸ Mehmet Onaner, "İstikrar Programı ve Yabancı Sermaye", **İşveren Dergisi**, Cilt: XXXVII, Sayı:12, (Eylül 200), s. 7.

Eski Ticaret Müsteşarı Jeffrey Garten 1994 yılında 2000'li yıllar için geliştirdiği "Gelişmekte Olan 10 Büyük Pazar" stratejisinde, gelişmekte olan en önemli 10 ülkenin; Çin, Hindistan, Endonezya, Güney Kore, Arjantin, Brezilya, Güney Afrika, Polonya ve Türkiye'nin 21. yüzyılda yatırımlar ve ticaret açısından Amerikan dış ekonomik ilişkilerinde Avrupa ve Japonya'nın hacmine ulaşacağını öngörmektedir. Buradan hareketle, Türkiye'ye çekilmesi gereken rakamın asgari 20 milyar dolar olması gerekeceğini söyleyebiliriz. Garten 1995 yılında Türkiye'yi ziyareti sırasında İstanbul'da yaptığı "Gelişmekte olan en önemli ülkelerden biri Türkiye" başlıklı konuşmasında belirttiği gibi, ülkemiz yalnızca 10 ülke arasında yer almakla kalmıyor, 10 ülke arasında en önemli iki ülkeden biri olarak kabul ediliyordu. Dolayısıyla Türkiye'nin Çin'in gerisinde, 16 milyar dolar yatırım çeken Brezilya'nın önünde yani 20 ila 40 milyar dolar arasında bir yerde olması gerekmektedir. Türkiye Bugün maalesef bu rakamlarla kıyaslanamayacak bir seviyede bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (UNCTAD) yayınladığı 2003 Dünya Yatırım Raporuna bakıldığında Türkiye 2002 yılı itibariyle DYSY alanında yatırım miktarı açısından 49, performansta ise 140 ülke arasında 113. sıradadır¹²⁹.

Yabancı sermaye açısından oldukça liberal bir mevzuata sahip, uluslararası birçok anlaşma ve organizasyona üye olan Türkiye'nin¹³⁰, istenilen miktarda yabancı sermaye çekememesinin nedenleri siyasi, ekonomik ve yasal olarak dört ayrı kategoride incelenebilir¹³¹:

3.1.1. Siyasi Sorunlar

Ülkelerde yaşanan siyasi istikrarsızlıkların yoğunluğu ve şiddeti, yatırımları engelleyen ve yabancı sermayenin başka ülkelere yönelmesine; yerli sermayenin ise yurtdışına kaçmasına neden olan temel nedenlerden birisidir. Devletin liderlik rolü üstlenememesi, çoğunlukla askeri darbe ve karşı darbelerle ve yabancı yatırım kaybına yol açarak yaşam standardını düşürmektedir.

¹²⁹ Birol Kovancılar, "Ülkemizde Yatırım Ortamının İyileştirilmesi, Yatırımların Teşviki ve Avrupa Birliği Uygulamaları Çerçevesinde Alternatif Modeller", Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümlü, TÜGİAD Ekonomi Ödülleri Kitapları-4, 2003, s.8.

¹³⁰ Onaner, **a.g.m.**, s. 7.

¹³¹ Mustafa Alper, "Türkiye'de Yabancı Yatırımlar", **İşveren Dergisi**, Cilt: 42, Sayı: 11, (Ağustos 2004), s.25-27.

Ülkemiz siyasi ortamına bu açıdan bakıldığında, 1960 Darbesi, 1972 askeri muhtırası, 1980 askeri darbesi ve 1997 de yaşanan 28 Şubat süreci siyasi yapımızda darbe geleneğinin bulunduğunu göstermektedir. Sıkça hükümet, siyasi partiler, sivil ve askeri bürokrasi arasında siyasi gerginliklerin yaşanması Türkiye yatırım iklimini ciddi oranda olumsuz etkileyebilmektedir¹³².

Türkiye’de çok sayıda siyasi partinin seçmen oylarını bölmesi, sürekli koalisyon hükümetlerinin kurulmasına, bu da siyasetin yavaşlamasına neden olmaktadır. Politik ya da kişisel çıkar çatışmaları, ekonomi yönetiminin bölünmesine, sosyal sigorta kurumları, bankacılık ve tarım sektöründeki reformların gecikmesine ve özelleştirmelerin yapılamamasına neden olmaktadır. Ayrıca 1984 yılından beri hükümetin askeri harcamalarını yüksek tutma zorunluluğu ekonomi üzerinde bir yük oluşturmaktaydı¹³³.

Kritik bir coğrafi konuma sahip olan Türkiye’nin, çevre ülkelerle yaşadığı dış gerginlikler ve yıllardır yaşanan terörizm, yatırımcılar açısından pek de uygun bir ortamı ifade etmemektedir.¹³⁴

3.1.2. Ekonomik Sorunlar

Türkiye’de makroekonomik istikrarsızlık, devamsız ekonomik büyüme, kayıt dışı ekonomi, istikrarsız finansal sektör, özelleştirme sorunu, yüksek faiz oranları ve rant ekonomisi, yüksek üretim maliyetleri, yatırım teşvik sisteminin etkisiz ve belirsiz olması, vergi sisteminin dengesizliği, devlet yapısındaki bir takım yetersizlikler nedeniyle, Türkiye’de ileriye dönük uzun vadeli beklentilerin oluşmamaktadır.

- **Ekonomik İstikrarsızlık:** Döviz kurlarında yaşanan ani dalgalanmalar, aşırı değerlenmiş döviz kuru, kronikleşen yüksek enflasyon ve kamunun yüksek borçlanma ihtiyacı sebebiyle oluşan yüksek reel faizler uzun yıllar Türkiye ekonomisinde önemli problemler olmuş, yerli ve yabancı yatırımcının dış pazarlarla rekabet edilebilirliğini fazlasıyla sınırlamıştır. Türkiye ekonomisinde, Uluslararası Para Fonu ile ortak uygulanan programlar sonucu son dönemde iyileşmeler yaşansa da, yatırımcı bu iyileşmenin sürdürülebilirliğini görmek

¹³² Kovancılar, **a.g.e.**, s.27.

¹³³ Arıkan, **a.g.e.**, s.53.

¹³⁴ Kovancılar, **a.g.e.**, s.27.

istemektedir. Uzun yıllar uygulanan yanlış ekonomik politikalar sonucu ortaya çıkan güvensizliği silmek zaman gerektirmektedir.

- **Kayıtdışı Ekonomi:** Kayıtdışı ekonomi sadece kamu kesimi açısından vergi kaybına neden olmanın yanı sıra, kayıtdışı firmaya sağladığı maliyet avantajı nedeniyle, vergisini veren şirketlerin haksız rekabetle karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır. Vergi veren şirketlerin vergi giderlerini de göz önünde bulundurarak, belirledikleri ürün fiyatlarının, kayıtdışı çalışan firmalar tarafından çok daha düşük seviyelere çekilebilmesi kayıtdışını teşvik eden bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca, devletin kayıtdışı faaliyetlerin çokluğu nedeniyle gelir kalemlerindeki düşmeyi yeni vergiler yada mevcut vergi oranlarındaki artışlar ile karşılama yoluna gitmesi kayıtdışı ekonominin boyutlarını da derinleştirmektedir. Sonuç olarak Türkiye’de %50 seviyelerinde olduğu öngörülen kayıtdışı ekonomi¹³⁵, yabancı sermayenin gelmemesine; yerli sermayenin ise daha uygun yatırım iklimlerine sahip ülkelere gidebilmelerine sebep olmaktadır. Kayıtdışı ekonominin yabancı sermaye açısından yarattığı bir diğer handikap birleşme ve satın alma işlemlerinde gözlemlenmektedir. Birleşme ve satın almalarla ilgili yapılan hisse değerlemelerinde kayıtdışı hasılatın nazara alınması mümkün olmamakta, bu çerçevede alıcı ve satıcı adaylarının başlangıç noktaları arasında uçurumlar, işlemlerin gerçekleşmesini engellemekte, yabancı sermayenin Türkiye’de şirket kumasına yerli sermaye ile işbirliği yapmasına engel olunmaktadır¹³⁶.

- **Özelleştirme Sorunu:** Özelleştirme, kısaca devlet yatırımlarının özel sektöre devri olarak tanımlanmakta ve bu bağlamda özel sektör yatırımlarının teşviki anlamına gelmektedir¹³⁷. Özelleştirmenin kısa vade içerisinde ve mutlak surette iş kayıplarına ve işçilerin koşullarının zorlaşmasına neden olacağı yönündeki baskın düşünceler, özelleştirmenin, daha fazla rekabetçilik, kamu harcamalarının ve açıklarının azaltılması, istikrarın sağlanması ve yeni iş olanaklarının yaratılması yönündeki daha uzun vadedeki faydalarının göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Gelişigüzel özelleştirme yaklaşımları ve hükümet üyesi siyasi partilerin zaman zaman bu konuda kararsız ve biraz da popülist

¹³⁵ Alper, a.g.m, s.25-26.

¹³⁶ Kovancılar, a.g.e., s.32.

¹³⁷ Alper, a.g.m., s.26.

tutumları özelleştirmenin başarısızlığında etkili faktörlerden diğerleri sayılabilir. Dolayısıyla özelleştirme sürecinde yaşanan sorunlar ve özelleştirme sonrası yaşanan iptal davaları Türkiye’de özelleştirme sürecine yabancıların soğuk bakmasının temel nedenlerinden olmuştur¹³⁸.

- **Yüksek faiz oranları ve rant ekonomisi:** Türkiye’de faiz oranlarının yüksek oranda seyretmesi, kaynakların verimli alanlarda, yatırım ve üretimde değerlendirilmesini önlemekte, rant ekonomisini teşvik etmektedir. Sonuçta yatırım ve üretim için gerekli kaynak bulunamamakta, bulunsa bile ödenecek yüksek bedeller reel sektörü zora sokmaktadır. Bu nedenle yatırımlar artırılamamakta ve hatta özel sektör kuruluşları bile mevcut kaynaklarını yatırıma kanalize etmek yerine devlete borç vermeyi tercih etmektedir¹³⁹.

- **Yüksek Üretim Maliyetleri:** Ülkemizde gerek işgücü maliyetleri ve finansman maliyetleri gerekse, hammadde, enerji, ulaşım ve haberleşme maliyetleri Dünya ülkeleri ile kıyaslandığında nispeten yüksektir. Bu alandaki sorunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Uluslararası karşılaştırmalarda en yüksek reel faizi ödeyen imalat sanayi Türkiye’dedir. Türkiye’nin nominal ve reel faiz oranları yüksektir. Ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar faiz oranının yüksek oluşmasına yol açmaktadır. İşletmelerin en önemli finansman kaynağı olan bankacılık sektörünün mali yapısının bozulması ve sektörde yaşanan küçülme süreci de kullanılabilir kaynakları daraltmaktadır.
- Hammadde ve girdi maliyetleri açısından bakıldığında Türkiye’de kamu kurumları halen önemli sektörler için tek tedarikçi niteliğinde üretim yapmaktadır. Bu doğrultuda kalite ve fiyatlar konusunda imalat sanayinin sıkıntıları olmaktadır. Fiyatlar çoğu kez uygulanan ekonomi politikalarına paralel olarak ayarlanmakta ve dünya fiyatlarından kopmaktadır. Ani fiyat ayarlamaları işletmeler için beklenmedik maliyet artışlarına yol açmakta ve fiyat rekabeti azalmaktadır. Tarıma dayalı gıda sanayi alanında da endüstriyel

¹³⁸ Kovancılar, **a.g.e.**, s.34.

¹³⁹ Aynı, s.35.

hammadde olan tarım ürünlerinin çoğunda fiyatlar destekleme alımlarıyla dünya fiyatlarının çok üzerinde belirlenmekteydi. 1999 yılına kadar buğday fiyatları dünya fiyatlarının iki katı olarak gerçekleştiği için gıda sanayinin rekabet gücü çok düşmekteydi.

- Enerji maliyetlerinin dış rekabette çok belirleyici bir süreçte olduğu Türkiye, işletmelerin enerji kaynaklarına en yüksek fiyat ödediği birkaç ülkeden biridir. TEAŞ, TEDAŞ ve BOTAŞ'ın bozulan mali yapıları ve borç stokları elektrik fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadır.
- Yurtiçi taşımacılığın ağırlıklı olarak karayolu ile yapılıyor olması, ulaştırma ve taşıma maliyetlerini yükseltmektedir. Liman hizmetleri ve kapasitesi yetersiz ve pahalıdır.
- Haberleşme maliyetleri açısından bakıldığında yine ülkemizin iyi bir konuma sahip olmadığı söylenebilir¹⁴⁰.

- **Vergi Sistemi:** İşletmeler üzerindeki sosyal amaçlı fon uygulamaları, zorunlu istihdam yükümlülükleri işyeri hekimi istihdam etme, kreş ve anaokulu açma gibi sosyal sigorta işveren prim oranlarının ve prime esas kazanç sınırlarının yüksekliği girişimcileri işçi çalıştırmaktan alıkoymakta ve kayıtdışı sektörü büyütmektedir. Rakip ekonomiler işsizliği önlemek için istihdam vergilerini azaltırken, krizle işsizliğin çığ gibi arttığı Türkiye'de söz konusu yükler giderek yükselmektedir. Dünya Bankasının tespitlerine göre "vergi sistemi" Türkiye'ye yatırım yapan girişimcilerin en çok şikayet ettikleri 15 temel sorun arasındadır. Denebilir ki; Türk vergi sistemi ekonominin gelişmesine, tasarruf yatırım ve istihdama ciddi engeller oluşturmakta; kayıtdışı ekonomiyi ve istihdamı teşvik etmektedir. Türkiye'deki işçilik maliyetlerinin yarısına yakını istihdam vergilerinden oluşmaktadır. Ayrıca sosyal güvenliğe ilişkin yasal işveren yükümlülük oranının işgücü maliyeti içindeki payının neredeyse asgari ücretin yarısına ulaşması; hem işçinin eline geçen net ücreti azaltmakta, hem de işgücü maliyetlerini yükseltmektedir¹⁴¹.

¹⁴⁰ Kovancılar, **a.g.e.**, s.35-36.

¹⁴¹ "Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun Yatırım Ortamının İyileştirilmesi ve İstihdamın Arttırılmasına İlişkin Görüşleri", **İşveren Dergisi**, Cilt:41, Sayı:1, Ekim 2002, s.2.

- **Devlet Yapısı:** Türkiye'deki mevcut bürokratik yapı, yatırım ve iş ortamını olumsuz etkileyen unsurların başında gelmektedir. Bürokrasinin yabancı sermayeyi desteklemekten çok denetleme özelliğine sahip olması. Bürokratik işlemlerin aşırı yoğunluğu ve karmaşıklığı; yabancı sermayeyi ilgilendiren çok fazla sayıda ve sık sık değişen düzenlemeler yabancı yatırımcıları devletle karşı karşıya bırakmakta, dışarıda olumsuz imaj oluşturmaktadır. 2001 yılı FIAS (Yabancı Yatırımlar Danışmanlık Hizmetleri) raporunda, yapılan anket çalışması sonucunda, yabancı yatırımcılar giriş ve faaliyet süresi ile ilgili problem yaşamadıklarını, ancak şirket kuruluşu ve kayıt aşamasında gereksiz, karmaşık ve uzun formalitelerle karşılaştıklarını ifade etmektedirler. Doğu ve orta Avrupa ülkelerine şirket kuruluşu iki hafta ile bir ay arası zaman alırken, Türkiye'de bu süre iki buçuk aydır¹⁴².

3.1.3. Yasal Altyapıya İlişkin Sorunlar

Türkiye'de senelerdir dinamik taban yerine oynak bir taban vardır. Dinamik taban, Türkiye'nin gelişen dünya şartlarına, yasaları ve yönetmelikleri ile ayak uydurup uygulamaya geçebilmesi ve statik kalmaması anlamındadır. Oynak taban, eldeki yasa ve yönetmeliklerin kişilerin veya dönemlerin durumuna göre değişik şekilde yorumlanması ve bunun sonucu olarak değişik uygulamaların ortaya çıkması olarak açıklanabilir. Değişik uygulamalar haksız rekabetin ve güvensiz ortamın doğmasına yol açar¹⁴³.

Yabancı yatırımcılar, Türkiye'deki yasal süreçler hakkında bazı çekincelere sahiptirler. Mahkemelerin işleyişinin çok ağır olması, fikri mülkiyet haklarının yeteri kadar korunamaması ve bazı iş kanunları üzerindeki belirsizlikler, DYSY açısından olumsuz etkenlerdir¹⁴⁴.

Yargılama çok yavaş işlemekte, buna karşılık uyuşmazlık sayısı artmakta, çözüme kavuşturulamayan ve mahkemelerde yıldan yıla devredilen dosyaların sayısı giderek artmaktadır. Bütün yargılama alanlarında davaların kısa sürede sonuçlandırılmaları en temel beklentilerdendir. Mahkeme

¹⁴² Demircan, **a.g.e.**, s.31-32.

¹⁴³ Nutki Aksoy, "Türkiye'deki Yabancı Sermayeli Firmalar, Sorunları, Gelişme Perspektifleri(Dünü ve Bugünü)-II", **T.C.M.B.**, İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü Eğitim Müdürlüğü, Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye, s.153.

¹⁴⁴ Arıkan, **a.g.e.**, s.55

kararlarının gerekçeli olması anayasal bir zorunluluktur. Ancak uygulamada mahkemelerin kararlarını gerekçelendirmedikleri ya da yetersiz bir şekilde gerekçelendirdikleri ve Yargıtay'ın da aynı davranış tarzını sergilediği görülmektedir. Bu durum hak sahiplerini zarar uğratabilmekte, yargıya duyulan güven sarsılmakta ve kararlarda istikrar ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de yatırım yapmak isteyen bir yabancı yatırımcı alanıyla ilgili davaların sonuçları hakkında bilgi almak istediğinde aynı spesifik durumlar için farklı uygulamalara gidildiğini görebilmektedir. Ülkemizde zaman zaman uyuşmazlıklarla ilgili hukuki ve maddi veriler, zaman ve personel kısıtlılığı nedeniyle iyi şekilde incelenememekte, önceki içtihadlarla tutarlılık sağlanmayabilmektedir. Tüm bu durumlar Türk yargı sisteminin etkinliğini, güvenilirliğini, kararlılığını ve tarafsızlığını yitirmesine yol açmaktadır¹⁴⁵.

1994 yılında Sanayi ve Ticaret Bakanlığını bağlı özel bir kamu kuruluşu olarak Türk Patent Enstitüsü kurulmuş, Patent Yasası 1995'te yürürlüğe girmiş ve 2000 yılında Avrupa Patent Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye patent yasasına sahip olsa bile uygulama alanında henüz patent ve telif hakları koruması açısından başarılı değildir¹⁴⁶. Sokakta korsan satışlarının devam etmesi ve ne yazık ki gerekli yasal düzenlemeler yapılmış olsa da, halen bunun önüne geçilememesi, emeğe yapılan bir suç olarak nitelendirilmekte, bu durum yerli markaların oluşmasını engellerken, yabancı yatırımcının kafasında Türkiye'de fikir mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin soru işareti oluşturmaktadır¹⁴⁷. Genelde fikri mülkiyet hakları ile ilgili ciddi boyutta bürokratik sorunlardan bahsedilebilir. Sözelimi tescil için başvurusu yapılan bir markanın Türk Patent Enstitüsündeki işlemi yaklaşık 18 ayda gerçekleşmektedir. Bu ise girişimcinin üreteceği ürünü, tescilli bir marka ile pazara sunmasında zaman kaybı yaşanmasına yol açmaktadır. Ayrıca işgücü piyasasını düzenleyen ve istihdamı koruyucu hükümler içeren mevcut İş Kanunu, hangi ülke ile karşılaştırılırsa karşılaştırılsın daha katı hükümler içermektedir. Bu katılığa istihdam üzerindeki vergi ve sosyal sigorta primleri gibi ücret dışı yükler

¹⁴⁵ Kovancılar, **a.g.e.**, s.50.

¹⁴⁶ Aynı, s.48.

¹⁴⁷ Alper, **a.g.m.**, s.26.

eklendiğinde kurallara uymanın maliyeti yine diğer ülkelerle karşılaştırıldığında en yükseklerin arasındadır¹⁴⁸.

Tanıtım eksikliği hususunda, Türkiye Promosyon Ajansı'nın halen kurulamamış olması, Türkiye'de yatırım yapılabilecek alanların haritalarının çıkarılmamış olması ve bu yerler için teşviklerin belirlenmemiş olması, büyük yatırımcıların Türkiye'yi daha yakından tanınması ve yatırım kararlarını ülkemize kaydırmasının önünde ciddi bir engeldir.

Toplumsal yapı içerisinde hukuk sitemine ve devlete olan güven giderek zayıflamış ve bu durum, genelde tüm alanlarda kuralların çiğnenmesi davranışını beraberinde getirebilmektedir. Türkiye'de son yıllarda başta siyaset olmak üzere tüm toplumsal yapı ve kurumlarda ciddi bir ahlak erozyonu yaşanmaktadır. Ahlaki norm ve değerlerin giderek çöküntüye uğraması yatırımcılar açısından güvensiz ve kaygan bir zemini ifade etmektedir. Dürüst insan kaynağının giderek azalması, ticari ilişkilerde sıkça yasal olmayan yollara başvurulması, kamu kurumlarıyla ilişkilerde rüşvet talepleri gibi sorunlar yatırımcıların Türkiye'de iş yapma isteklerini azaltabilmektedir¹⁴⁹.

3.2. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi

Yabancı sermayenin Türkiye'ye girişi genel anlamda kapitülasyonlarla başlamıştır. 1838'de imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile Osmanlı Devleti kapitülasyonların da ötesine geçerek Batılılara son derece liberal haklar tanıyordu. Osmanlı Devleti bu anlaşma ile pazarını tamamen batılılara açarken, Batı ülkeleri hala sanayilerini yüksek gümrük tarifeleri ile koruyorlardı. Bu durum vergi gelirlerini ortadan kaldırmış ve devleti hızla borçlanmaya sürüklemiştir¹⁵⁰. 1850'lerden sonra Osmanlı Maliyesinin daha önce aldığı borçları ödeyemeyecek hale gelmesi, 1881 yılında çıkarılan Muharrem Kararnamesi ile "Düyun-u Umumiye-i Osmaniye" yönetiminin kurulmasına neden olmuştur. İdaresi genellikle yabancıların elinde bulunan ve dış borçların karşılanması için

¹⁴⁸ Kovancılar, **a.g.e.**, s.48.

¹⁴⁹ Aynı, s.52-53.

¹⁵⁰ Rıdvan Karluk, "**Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**", Ekonomik Yayınları Dizisi No: 13, 1983, s.40-42.

vergi, resim, harç gibi gelirlerle, tuz, içki, demiryolları gibi tekel niteliği gösteren mali kaynaklara el koyan yönetim, gerçekte Osmanlı Devletinin ekonomik ve mali iflasını noktalayan önemli bir olaydır. Başlangıçta dış borçların bir an evvel ödenmesi amaçlanırken, bu borcu ödemek için alınan yeni borçların şartlarının ağırlığı devleti giderek artan bir borç yükünün altına itmekteydi. Bu yükten kurtulma çabaları ise, ülkedeki yabancı sermaye miktarını ve Düyun-u Umumiye-i'nin mali garantisi altında çalışan yabancı şirketlerin faaliyetlerinin artmasından başka bir işe yaramamıştı.

Kapitülasyonların verdiği ayrıcalıklar ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasal güçsüzlüğü ile yabancı şirketler açık pazar olarak gördükleri Osmanlı ekonomisine ihracatta bulunmuşlar, bu olanak bulunamadığı zaman da en kârlı yatırım alanlarını seçerek getirdikleri sermayeyi kısa zamanda geri almanın yollarını aramışlardır. Yabancı şirketlerin devletlerin güvenliği ile yakından ilgili bulunan demiryolu, denizyolu, liman, telefon, tünel, tramvay, elektrik, hava gazı, ve su temini gibi kamu hizmetleri alanındaki faaliyetleri ancak 1923 yılında imzalanan Lozan Anlaşmasıyla kapitülasyonların yürürlükten kalkması ve yeni Türk Devletinin kurulmasından sonra son bulmuş; yabancı sermaye ilişkileri yönünden de yeni bir dönem açılmış oldu¹⁵¹.

3.2.1. 1923 – 1950 Dönemi

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluş yıllarını izleyen yıllar, yabancı sermaye şirketleri ve dış borçların tasfiye edildiği ve Türkiye'ye yeni sermayenin girmediği yıllardır¹⁵². Bu dönemde yabancı sermayeye karşı ihtiyatlı bir politika izlenmiş ve demiryolu, elektrik, tramvay, su, hava gazı gibi altyapı hizmetlerinde faaliyet gösteren yabancı firmaların millileştirilmesi yoluna gidilmiştir¹⁵³. Bununla birlikte Mustafa Kemal Atatürk, 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında; geçmişin acı tecrübelerine rağmen akılcı bir tutumla yabancı sermayeye karşı olmadığını, kanunlarımıza uymak şartıyla yabancı

¹⁵¹ Alpar, a.g.e., s.158-159.

¹⁵² Baran Tuncer, "Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 241, 1968, s.69-70.

¹⁵³ Birol Efe, "Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi 'İzmir Örneği' ", Araştırma ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü, İzmir 2002, s. 68.

sermayeye gerekli güvencenin verileceğini açık bir şekilde belirtmesi¹⁵⁴; aslında Türkiye'nin yabancı sermayeye karşı bir ülke olmadığına göstergesidir.

1929 yılında yaşanan dünya ekonomik bunalımı ve II. Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak ülke ekonomisine hakim olan devletçilik politikaları, yabancı sermayeye gerekli önemin verilmesine bir engel teşkil etmişlerdir¹⁵⁵.

II. Dünya Savaşı Sonrasında, yeni dünya ekonomik düzenine yön vermek amacıyla ABD'nin etkinliğiyle kurulan IMF ve Dünya Bankasına Türkiye'nin katılımı, Marshall yardımından yararlanmaya başlaması, ABD'den mali ve askeri yardım sağlaması ve en önemlisi savaş sonucunda oluşan ikili kutupta, kapitalist sistem içinde yer alması sonucunda Türk Hükümeti, yabancı yatırımcıların Türkiye'de yatırım yapmasını kolaylaştırıcı mevzuat değişikliklerine yönelmiştir¹⁵⁶.

3.2.2. 1950 – 1980 Dönemi

1950-1980 dönemi Türkiye Ekonomisinde siyasi olarak çok büyük çalkantıların ve ekonomi politikalarında getirilen köklü değişikliklerin görüldüğü bir dönemdir. Dönemin başında çok partili siyasi hayata geçiş sağlanmış ve ülke tarihinde ilk defa yeni bir parti iktidara gelmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin iktidarına son veren Demokrat Partinin siyasi hayatı 10 yıl sürmüştür, 1960 askeri darbesi ile son bulmuştur. Ekonomi yönetimine liberal politikaları savunarak yeni politikalarında tekrar köklü değişiklikler meydana gelmiş ve ekonomi dışı kapalı bir büyüme modeli ile yönetilmeye çalışılmıştır. Bu yıllarda hem uluslar arası alanda yaşanan ekonomik krizler hem de ülke içinde artan siyasal ekonomik bunalımlar nedeniyle Türkiye, bu dönemde tamamen dışı kapanmış ve koyu bir ithal ikameci sanayileşme politikası yürütülmeye başlanmıştır.

1950 yılından sonra liberal ekonomi politikalarının benimsenmesi sonucu yabancı sermayenin ülkeye girişi ile ilgili hukuki tedbirler alınmaya başlanmıştır. 1951 yılında çıkarılan 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu ile yabancı sermaye transfer garantisi ve Türk özel sektörünün dış

¹⁵⁴ Karluk, **a.g.e.**, s.45.

¹⁵⁵ Yalçın Kocabay, "**Türkiye'de Yabancı Sermaye (Mevzuat ve Uygulama)**", Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1974, s.4.

¹⁵⁶ Rıdvan Karluk, "**Türkiye Ekonomisi**", s.651.

borçlarının faizini transfer etme imkânını getirmiştir. Bu kanundan yeterli verimin alınmaması neticesinde 1954 yılında Amerikan Dış Ekonomik Politika Komisyonu Başkanı Randall yönetiminde hazırlanan 6224 sayılı “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” ile yabancı sermaye yerli özel teşebbüslere açık bırakılan alanlarda çalışma imkânı verilmiş ve kanundan yararlanacak faaliyet kolları daha da genişletilmiştir¹⁵⁷.

Yine 1954 yılında çıkarılan “Petrol Kanunu”na göre, yabancı sermaye yatırımları, Türkiye’de petrol arama, sondaj, üretim, tasfiye ve dağıtım işlemleri ile ilgili olarak faaliyette bulunabilmektedir¹⁵⁸.

6224 sayılı Kanuna göre Türkiye’ye gelen yabancı sermaye, Bakanlar Kurulundan izin almak zorundadır. Bakanlar Kurulu, ülkeye gelecek sermayenin ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacağı kanaatine varırsa, bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi çıkartarak yatırımın yapılmasına izin verir. Bu durumda Türkiye’deki yabancı sermayenin ülkeye gelmesi, tamamen Türk Hükümetinin yetkisi dahilindedir. Yabancı sermayeye izin verilirken, yatırımın kalkınma planlarında öncelik taşıyan sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet göstermesi, ülkeye ileri bir teknoloji getirmesi, ithal ikamesi sağlanması, Avrupa Ekonomik Topluluğunda rekabet imkânına sahip olması, yan sanayi geliştirmesi, yabancı sermayeli işletmelerin hisse senetlerinin en azından % 51’inin Türklere ait olması gibi şartlar aranmaktadır¹⁵⁹.

Bu kanun son derece liberal bir kanun olmakla birlikte, kendinden bekleneni sağlayamamış; izlenen pasif yabancı sermaye politikası ile 1954’ten 1980’e kadar geçen sürede Türkiye’ye sadece 230 milyon dolar civarında yabancı sermaye girişi gerçekleşmiştir¹⁶⁰.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarından planlı kalkınma döneminin başladığı 1963 yılına kadar geçen sürede, yabancı sermayeye karşı izlenen politikalar, başta olan hükümetlerin siyasal eğilimlerine göre değişmiştir. Aynı durum planlı dönemde de görülmektedir.

¹⁵⁷ Batmaz ve Tunca, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁵⁸ Tuncer, **a.g.e.**, s.79.

¹⁵⁹ Karluk, **a.g.e.**, 1983, s.50.

¹⁶⁰ Efe, **a.g.e.**, s.68.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yabancı sermayeyi ödemeler dengesi açısından ele almıştır. Birinci planda, yabancı şirketlerin yatırımlarını teşvik edici ifadeler yer almakta ise de 1966 programı ile belirli bir dönemden sonra zorunlu ihracat şartının getirilmesi ve kâr transferlerinin sınırlandırılması yabancı sermayeyi teşvik politikasına ters düşmüştür. *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, teknoloji transferi üzerinde önemle durmuştur. *Üçüncü Beş Yıllık Plan*, Türkiye’de dış ödeme konusunda herhangi bir sıkıntının olmadığı dönemde hazırlandığından, yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesi için önemli bir teşvik getirmemiştir. Bu planda; izlenecek politikalarda ihracata dönük olma, uluslararası rekabet olanağına sahip olma, ülkede monopol yaratmama, yabancı personelin sürekli personel değil, bilgisini Türk personeline aktaracak nitelikte personel olması gibi hususlar vurgulanmıştır. *Dördüncü Beş Yıllık Plan* genelde yabancı sermayeyi sınırlayıcı niteliktedir¹⁶¹. Daha ilk uygulama aşamasında 24 Ocak 1980 kararları alınmıştır. Bu nedenle, bu plan bir yıl gecikme ile uygulamaya konulmuş ve 1978 yılı için bir ara program kabul edilmiştir. Genelde yabancı sermayeye karşı bir zihniyete sahip olan bir kadro tarafından hazırlanmış olmasına rağmen, yabancı sermayeye diğer planlardan daha çok yer vermiştir¹⁶². Beşinci Beş Yıllık Plan Destek Çalışmalarında, 1980 yılı başında yabancı sermaye konusunda teşkilat ve mevzuat yönünden yapılan düzenlemelerin olumlu sonuçlarının, giriş izni verilen yabancı sermaye miktarlarındaki artışlarla görülmeye başlandığı, ancak, son yıllarda verilen yabancı sermaye izinlerinin büyük bir bölümünün garantisiz ticari borçların tasfiyesi ile ilgili bulunduğu belirtilmektedir. *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*’nda çok büyük miktarlarda finansman ve ileri düzeyde teknoloji gerektiren kritik projelerde yabancı sermayenin teşvik olunacağı vurgulanmaktadır. Yine bu planda, ilk kez uluslararası şirketlerin kurulmaları için teşvik sağlanacağına değinilmiştir. *Altıncı ve Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Plan*’larında yabancı sermaye yatırımlarına pek fazla yer verilmediği görülmektedir¹⁶³.

¹⁶¹ Öznur Yüksel, “**Uluslararası İletme Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları**”, Gazi Üniversitesi, İİBF, Gazi Büro Kitabevi Tic. Ltd. Şti., İkinci Baskı, Ankara, 1999, s. 258,259.

¹⁶² Karluk, **a.g.e.**, 1983, s.65.

¹⁶³ Yüksel, **a.g.e.**, s.261,262.

Genel olarak bakıldığında, 1950-1980 döneminde yapılan yatırımların en önemli özelliği, hammadde ve ara malı bakımından dışa bağımlı olmasıdır. Başka bir deyişle, Türkiye’de izlenen korumacı dış ticaret politikası nedeniyle Türkiye’ye ihracat yapamayan ÇUŞ’lar, Türkiye’deki koruma duvarlarını bizzat Türk ekonomisinde üretim yaparak aşmışlar, ancak üretim için gerekli olan ara mallarını ithal ettiklerinden Türkiye’nin ithalat faturası giderek artmıştır. Gerçekleştirilen yatırımların büyük bölümü de küçük yatırımlara ve montaj tipi sanayilere yönelmiştir¹⁶⁴.

1978 yılı itibariyle imalat sanayinde faaliyet gösteren yabancı şirketler ve bunların sahip oldukları sermayenin sektörel dağılımı Tablo 2’de incelenmektedir. Tablodan da izleneceği gibi en fazla yabancı sermaye, yatırım malları sektöründe bulunmakta, bunu sırasıyla ara malları ve tüketim malları sektörleri izlemektedir. Alt sektörler itibariyle lastik, kimya, elektronik ve elektrik makineleri ile taşıt araçları en fazla yabancı sermaye çeken sektörler olmuşlardır. Örneğin bu dört sektöre gelen yabancı sermaye imalat sanayindeki toplam yabancı sermayenin %70’ini oluşturmaktadır¹⁶⁵.

Tablo, yabancı ortak payları bakımından ve alt sektörler itibariyle incelendiğinde, en fazla yabancı ortak payının dokuma, gıda, kimya, kağıt ve elektronik ve elektrik makineleri sektörlerinde olduğu görülecektir. Yabancı sermaye yabancı ortak payı bakımından incelendiğinde 15 şirkette sermayenin %100-%80’inin yabancı ortak tarafından kontrol edildiği görülecektir. Sermayesinin %50 ve daha fazlasının yabancı ortağa ait olduğu şirket sayısı ise 48’dir. 38 şirkette yabancı ortak sermayenin yarısından azına sahiptir.

¹⁶⁴ Efe, **a.g.e.**, s.68.

¹⁶⁵ Alpar, **a.g.e.**, s.183.

Tablo 2: 6224 Sayılı Yabancı Sermaye Yasasından Yararlanan Şirketlerin İmalat Kesiminde Sektörel Dağılımları

	Sermaye Toplam	Sermaye Yabancı	Sermaye Yabancı Payı (%)
Tüketim Mal. San.			
Gıda, İçki, Tütün	256.479	148.294	57,8
Dokuma ve Giyim	21.048	16.011	76,0
Toplam	277.527	164.305	59,2
Ara Mal. San.			
Kağıt	86.917	48.717	56,0
Lastik ve Plastik	387.867	226.321	58,3
Kimya	961.063	455.960	47,4
Cam	350.000	45.544	13,0
Çimento ve Kil	80.000	24.000	30,0
Yapı Malzemesi	12.000	600	50,0
Toplam	1.877.847	801.142	42,6
Yatırım Mal. San.			
Madeni Eşya	1.735.985	236.114	13,6
Makina İmalat	119.769	96.321	80,4
Taşıt Araçları	1.949.500	698.175	35,8
Tarım Alet. ve Mak.	242.000	64.120	26,4
Elektronik ve Elektrik Mak.	590.807	316.174	53,5
Toplam	4.637.971	1.410.904	30,4
Genel Toplam	6.793.345	2.376.351	34,9

Kaynak: Alpar, a.g.e., s.182.

Buna göre, yabancı şirketlerin genel olarak yerli girişimcilerle ortaklık kurdukları görülmektedir. Her şeyden önce yabancı şirket, daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, ekonomik, siyasal ve sosyal koşullarını çok iyi bilmediği bir ülkede yatırım yaparken sermayenin tümünü getirmeyip, riski dağıtmak isteyecektir. Ayrıca yabancı ortağın, yatırım ve üretim sürecinde karşılaşacağı yasa ve yönetmeliklere bunları uygulayan bürokrasiyi tek başına çözülmesi imkansızdır. Yerli ortak bu konularda yabancı ortağa faydalı bir

hizmet görmüş olacaktır. Ancak yabancı ortak payının büyüklüğü yavru şirketin denetiminin yabancı ortak tarafından yapılmayacağı anlamını taşımamaktadır. Türkiye’de ÇUŞ’lara bağlı yavru şirketler çoğu kez ek lisans anlaşmalarıyla teknoloji, yönetim ve fiziki girdiler bakımından ana şirkete bağlanmışlardır. Yazılı bir anlaşma olmadığı zaman da yabancı şirket bu denetimi özellikle sermayenin %50’siden fazlasına sahip olduğu durumlarda kolaylıkla sürdürmektedir¹⁶⁶.

Bu dönemlerde Türkiye’de istihdamın %50’si tarım, %33’ü hizmetler, %12’si imalat ve %5’i inşaat sektörlerinden oluşmaktaydı. Tarım sektörünün toplam istihdamın yarısını kapsaması ve imalat sektörüne daha çok ortaklık kurma yoluyla gelen yabancı sermaye yatırımlarının ek bir iş sahası yaratmaması nedeniyle, gelen yabancı sermayenin bu dönemin istihdam ve diğer koşullar üzerinde çok fazla bir etkisi olmadığı gözlenmektedir.

Bu dönemde Türkiye’ye yönelik yabancı sermaye akımlarının düşük olmasında, yaşanan ekonomik istikrarsızlıklar, yüksek enflasyon, devletin üst kademelerinde izlenen politikaların belirsizliği önemli rol oynamıştır. 1980 öncesi muhafazakâr uygulama nedeniyle yabancı şirketler için yatırım izni, yapılan yatırımların tasfiyesi, sermaye artırımı ve faaliyet konularındaki değişiklik için kanunun öngördüğü Bakanlar Kurulu kararını çıkartmak büyük güçlüklerle neden olmuştur. Bu nedenle, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu 1954 yılında çıkmış olmasına rağmen, 1980’den sonra uygulanmaya başladığını söylemek mümkündür¹⁶⁷.

3.2.3. 1980 Sonrası Dönem

24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan istikrar paketi ile Türkiye ekonomisi büyük bir dönüşüm içerisine girmiştir. Bu programa göre 1980 öncesinde uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilmiş; ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiştir.

1980 sonrası dönemi, mevzuatın günün şartlarına uyarlanması, uygulamaya getirilen esneklikler, kambiyo ve sermaye hareketleri ile birlikte mali piyasalardaki reform, dünya piyasalarına entegrasyon çabaları ve nihayet

¹⁶⁶ Alpar, **a.g.e.**, s.181-183.

¹⁶⁷ Efe, **a.g.e.**, s.68.

özelleştirme programı aktif bir yabancı sermaye programını gündeme getirmiştir. Ekonominin liberalleştirilmesi yolunda alınan kararlarla birlikte ilan edilen 8/168 sayılı “Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı” Türkiye’nin yabancı sermaye yaklaşımında önemli bir aşamayı oluşturmuştur. Nitekim bu karar ile çeşitli bakanlıklarda bulunan yetkilerin büyük bir kısmı Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde oluşturulan Yabancı Sermaye Dairesi Başkanlığı’na bağlanmıştır. Daha sonra çıkartılan 86/10353 sayılı karar ile, her türlü mal ve hizmet üretimine yönelik yabancı sermaye girişi ile ilgili olarak Yabancı Sermaye Dairesi tek mercii olarak belirlenmiştir. Yabancı yatırımcıların karşılarında tek muhatap bulmaları, yabancı sermaye giriş izni için yapılan başvuruların nispeten daha kısa sürede sonuçlandırılması yabancı sermaye girişleri üzerinde olumlu bir etki yapmıştır¹⁶⁸.

1983 yılından itibaren mali serbestleşme yönünde atılan adımlar, yabancı sermaye yatırımlarına ivme kazandıran başka bir faktör olmuştur. Bu serbestleşme hareketlerine, “Serbest Bölgelerin Örgütlenmesi ile İlgili Kararname” ile “Özelleştirme Yasası ve Sermaye Piyasası Yasaları” örnek olarak verilebilir. 1980 yılından itibaren, çerçeve kararları 1986 ve 1992 yıllarında iki kez değiştirilmiş ve liberalleşme sürecinde son düzenleme 1995 yılında yürürlüğe konulan 95/6990 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı ile yapılmıştır. Bu düzenlemeler sonucunda varılan noktada, yabancı yatırımcılar tekel veya özel imtiyaz teşkil etmek kaydıyla, Türk özel sektörüne açık her alanda, her türlü mal ve hizmet üretimine yönelik faaliyetlerde bulunabilmektedirler.

Yaşanan serbestleşme süreci ile birlikte yabancı yatırımlarda da bir yükseliş trendi ortaya çıkmıştır. 1980-1983 yılları arasında izin verilen yabancı sermaye miktarı Tablo 3’de de görüldüğü gibi 704 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu rakam 1980 yılına kadar verilen izinlerden çok daha fazladır.

¹⁶⁸ Efe, a.g.e., s.69.

Tablo 3: Türkiye'de Yıllara Göre Yabancı Sermaye / 1980-2003

YILLAR	Firma Sayısı Kümülatif (**)	İzin Verilen Yabancı Sermaye (Milyon ABD Doları)	Fili Giriş (Milyon ABD Doları)
1980	78	97,00	35
1981	109	337,51	141
1982	147	167,00	103
1983	166	102,74	87
1984	235	271,36	162
1985	408	234,49	158
1986	619	364,00	170
1987	836	655,24	239
1988	1.172	820,52	488
1989	1.525	1.511,94	855
1990	1.856	1.861,16	1.005
1991	2.123	1.967,26	1.041
1992	2.330	1.819,96	1.242
1993	2.554	2.063,39	1.016
1994	2.830	1.477,61	830
1995	3.161	2.938,32	1.127
1996(1)	3.582	3.836,97	964
1997	4.068	1.678,21	1.032
1998	4.533	1.646,44	976
1999	4.950	1.699,57	817
2000	5.328	3.477,42	1.719
2001	5.841	2.725,28	3.288
2002	6.280	2.242,92	590
2003(*)	6.511	1.207,99	150(***)
TOPLAM		35.204,30	18.085

(1) 1996 yılında izin verilen yabancı sermaye rakamı, Fransızların İstanbul-Silivri'de yapmayı düşündükleri Büyük Şehir Proje için verilen 2,3 milyar \$'lık iznide içermektedir.

(*) Haziran ayı itibariyle

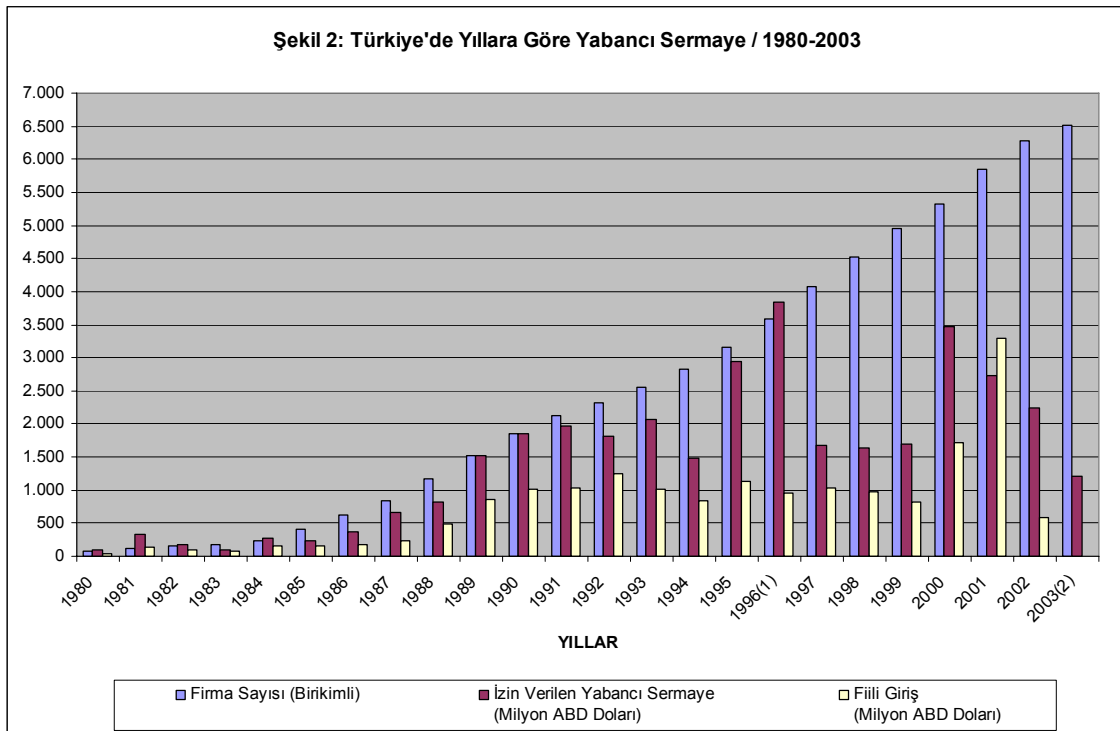
(**) Birikimli

(***) Ocak-Mayıs ayı itibariyle

Kaynak: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı,

(http://www.hazine.gov.tr/stat/yabser/ys_yatirim.xls)

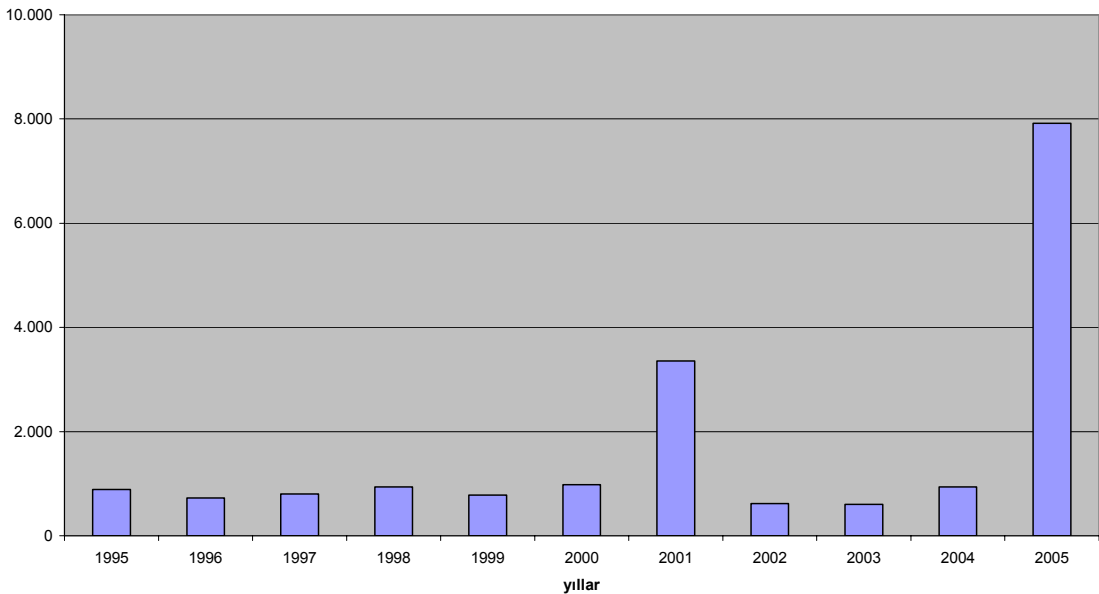
Şekil 2'den de görülebileceği gibi dönem içerisinde izin verilen yabancı sermaye miktarında ve gerçekleşen fiili girişlerde sürekli bir artma eğilimi olmakla birlikte yabancı yatırım miktarlarında dalgalı bir dalgalı bir seyir olduğu da ortaya çıkmaktadır. 1980 yılından itibaren Türkiye'nin dışa açık bir büyüme stratejisi izlemesi ve 1989 yılıyla birlikte getirilen finansal serbestleşme yabancı yatırım miktarlarında bir yükseliş ortaya çıkarmıştır. 1993 yılında yaklaşık olarak 2 milyar dolar olan yabancı sermaye yatırım izinleri 1994 yılında yaşanan büyük ekonomik kriz ile birlikte 1,4 milyar dolara gerilemiştir. Yine aynı şekilde 1993 yılında 740 milyon dolarlık fiili yabancı sermaye girişi 1994 yılında 636 milyon dolara gerilemiştir. 1995 ekonomik istikrar paketi çerçevesinde getirilen politikalarla yabancı sermaye yatırımlarında küçük bir artış yaşanmış fakat 2000 yılına kadar çok büyük bir değişiklik yaşanmamıştır. 2000 yılında yabancı yatırımlardaki fiili giriş 1,7 milyar dolar, 2001 yılında 3,2 milyar dolara yükselmiştir¹⁶⁹. Bu yükselişte, İş Bankası'nın Telekom İtalia ile yaptığı ortaklık sonucu getirilen 1.4 milyar dolarlık yabancı sermaye girişi ve Demirbank'ın İngiliz HSBC firmasına satılması önemli rol oynamıştır.

¹⁶⁹ Batmaz ve Tunca, a.g.e., s.106-107.

2000 ve 2001 yıllarında Türkiye’de yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Uluslararası tahkime ilişkin olarak yapılan anayasal değişiklik ve Avrupa Birliğine uyum yasalarının çıkartılmış olması, sonraki yıllarda Türkiye’de DYSY’nin artmasına neden olduğu söylenebilir. Ayrıca Hükümet, FIAS ile işbirliği halinde, Türkiye’deki sivil toplu örgütlerinin de görüşlerini dikkate alarak Türkiye’deki yatırım ortamının iyileştirilmesi yönünde kapsamlı bir çalışma yürütmektedir. FIAS raporu, Türkiye’deki yatırım önündeki engelleri tespit etmiş ve çeşitli öneriler geliştirmiştir¹⁷⁰. Bu öneriler doğrultusunda şirket kuruluşu, istihdam, sektörel izinler, yatırım yer, vergi ve teşvikler, gümrükler ve standartlar, fikri mülkiyet hakları, doğrudan yabancı sermaye mevzuatı ve yatırım promosyonu konularında sekiz adet teknik komite kurulmuştur. Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Yabancı Sermaye Kanun tasarısı sadece mevzuatı daha da liberal hale getirmekle kalmamış, aynı zamanda ülkemizi aktif şekilde tanıtacak Yatırım Promosyon Ajansı’nın kurulmasını da öngörmüştür¹⁷¹.

Şekil 3: 1995-2005 Döneminde Türkiye’de Uluslararası Yatırımlar (Milyon ABD Doları)

¹⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bakınız: FIAS, Turkey Administrative Barriers to Investment, (www.investingturkey.gov.tr/exe sum.doc), Ankara 2002

¹⁷¹ Efe, **ag.e.**, s.71-72

Tablo 4- Yabancı Sermayeli Firmaların Sayılarının Sektörlere Göre Dağılımı

(Firma Sayısı)

Sektörler	1954-1999	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*	Ocak - Eylül		1954-2006*
	(Birlikiml)							2005	2006	
Ormanlık ve Balıkçılık	71	6	9	4	29	31	40	25	30	220
Madencilik ve Taşocaklığı	66	8	8	18	12	33	49	42	28	222
İmalat Sanayi	1.165	94	91	83	268	368	456	346	338	2.863
Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı	128	8	7	9	18	51	43	32	32	296
Tekstil Ürünleri İmalatı	115	3	13	12	64	60	79	61	37	383
Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı	151	11	7	6	29	46	41	29	35	326
B.Y.S. Makine ve Teçhizat İmalatı	87	8	6	7	21	25	31	22	36	221
Motorlu Kara Taşıtı , Römork ve Yarı-Römork İmalatı	99	13	12	7	17	18	20	16	14	200
Diğer İmalat	565	51	46	42	119	168	242	186	184	1.437
Elektrik, Gaz ve Su	48	10	5	5	7	15	12	12	30	132
İnşaat	144	9	25	21	29	137	348	246	320	1.033
Ticaret	1.458	152	173	207	433	911	809	599	660	4.803
Otel ve Lokantalar	472	39	53	44	59	78	184	127	174	1.103
Depolama Hizmetleri	280	46	50	44	96	219	262	208	224	1.221
Faaliyetleri	243	54	43	38	89	236	525	366	537	1.765
Kişisel Hizmet Faaliyetleri	212	29	27	34	86	92	194	135	172	846
	4.158	447	484	458	1.108	2.120	2.875	2.106	2.513	14.208

Kaynak: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni, Kasım 2006

4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu”nun 17 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe girmesiyle şirket sayılarında hızlı bir artış gözlenmiştir. 17 Haziran 2003 – 30 Haziran 2006 döneminde kurulan yabancı sermayeli şirket sayısı, önceki yıllarda kurulan toplam şirket sayısının %130’una tekabül etmektedir.

2006 yılı Eylül ayı itibariyle 11.722 adet yabancı sermayeli şirket ve şube kurulmuş olup, 2.486 adet yerli sermayeli şirkete de yabancı sermaye iştiraki gerçekleşmiştir. Toplamda 14.208 adet yabancı sermayeli şirket ülkemizde faaliyette bulunmaktadır. (Tablo 4 ve Tablo 5)

Tablo 5: Kuruluş Türlerine Göre Yabancı Sermayeli Firmalar (1954-2006)										
(Firma Sayısı)										
	1954-1999 (Birikimli)	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*	2005* Ocak- Eylül	2006* Ocak- Eylül	Toplam
Yeni	3.517	319	334	360	875	1.591	2.316	1.709	1.994	11.306
İştirak	497	111	120	116	200	466	505	354	471	2.486
Şube	145	17	30	22	33	63	58	43	48	416
Toplam	4.159	447	484	498	1.108	2.120	2.879	2.106	2.513	14.208

* Geçici Veriler (2006 Haziran itibariyle)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Raporu Ağustos 2006 ve Kasım 2006.

Yabancı sermayeli şirketlerce gerçekleştirilecek yatırımlar için 2006 yılı Ocak-Temmuz döneminde 116 adet yatırım teşvik belgesi düzenlenmiştir. Bu yatırımların toplam tutarı 1,602,5 milyon ABD doları değerindedir. Bu tutarın %33,9 ‘u yabancı ortaklar tarafından karşılanacaktır¹⁷².

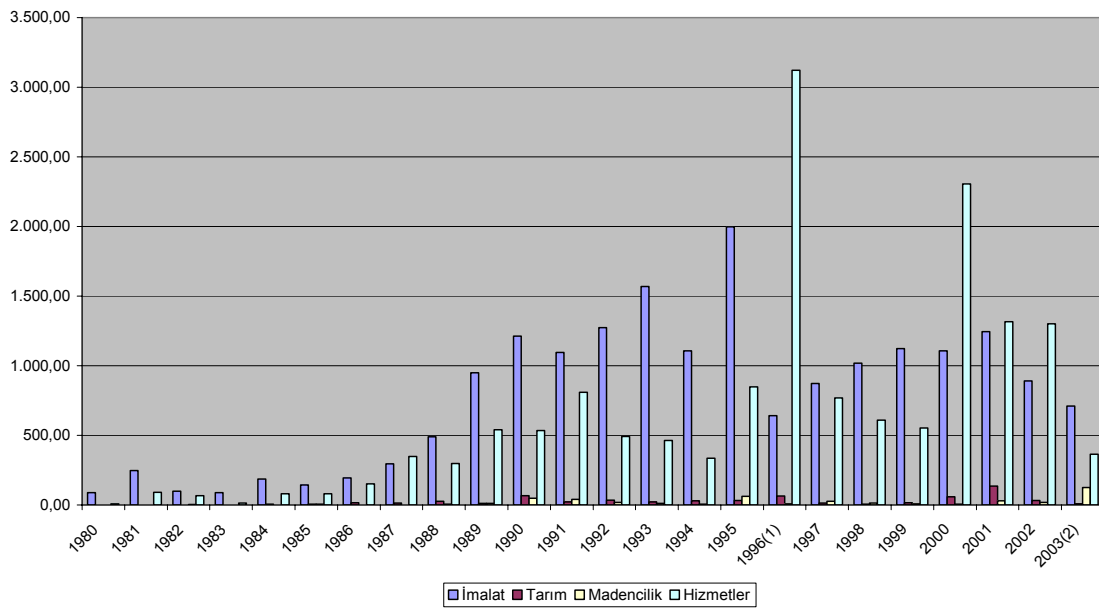
Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımlarına baktığımızda şu sonuçlar karşımıza çıkmaktadır:

Daha önceki bölümde de belirtildiği gibi, 2006 yılı Eylül ayı itibariyle Türkiye’de toplam 14.208 adet yabancı sermayeli şirket Türkiye’de faaliyette bulunmakta; bu şirketlerin başta toptan ve perakende ticaret olmak üzere,

¹⁷² T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Doğrudan Yabancı Yatırım Verileri Bülteni (2006/Haziran), Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, (Ağustos 2006),

imalat sanayi, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri sektörlerinde faaliyette buldukları görülmektedir. İmalat sanayide faaliyette bulunan yabancı sermayeli şirketlerde tekstil ürünleri imalatı birinci sırada yer alırken, bunu kimyasal madde ve ürünleri imalatı ile gıda ürünleri içecek imalatı izlemektedir¹⁷³.

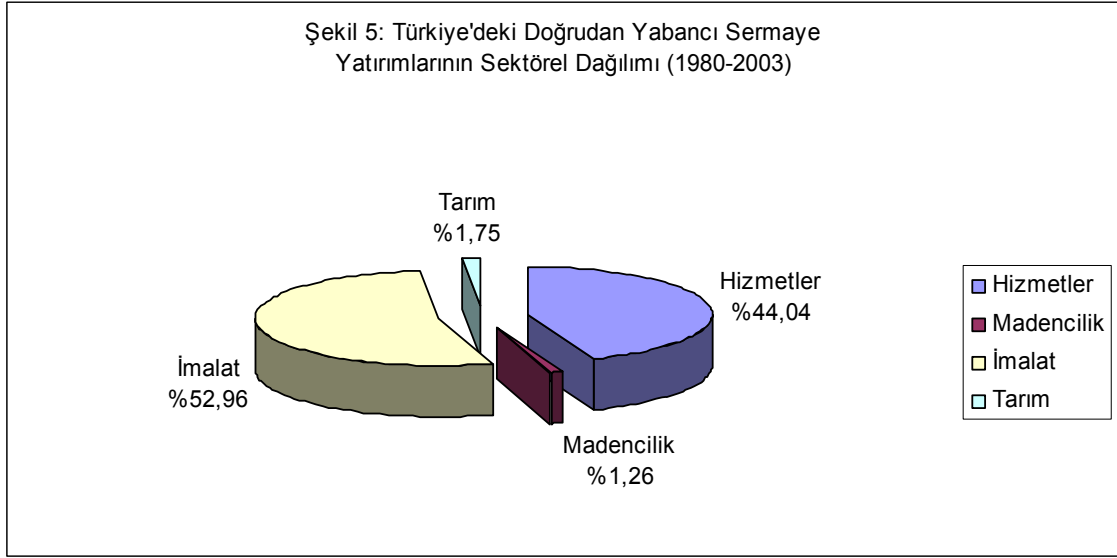
Şekil 4: Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (1980-2003)

Yabancı sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı, firma sayısı ve yabancı sermaye miktarı olmak üzere iki kriter açısından incelenebilir. Tablo 6 ve Şekil 5'ten de görülebildiği gibi, dönem boyunca tarım ve madencilik sektörüne yapılan yabancı yatırımlar oldukça kısıtlı seviyelerde kalmalarına rağmen, hizmetler ve imalat sanayine yönelen yatırımlarda sürekli bir artış eğilimi görülmektedir. Tarım sektörüne yönelen yabancı sermaye yatırımlarındaki en yüksek oran 2001 yılında 134 milyon dolar olarak gerçekleşirken, madencilik sektörüne gelen en yüksek yatırım seviyesi 2003 yılı temmuz ayı itibariyle 124 milyon dolardır. 1990'lı yılların başından itibaren imalat sanayindeki yatırım artışları, yaşanan ekonomik krizlerle birlikte dalgalanma eğilimi göstermiş, 1995 yılından sonra Gümrük Birliğinin yürürlüğe girmesi ile beklenen sıçrama

¹⁷³ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Kasım 2006, s.9.

yaşanamamıştır. Bunun yanında, özellikle bankacılık sektörüne yönelen yabancı yatırımlar hizmetler sektöründeki yabancı sermaye yatırımlarının yükselmesine yol açmıştır. 1996 yılında yaşanan rekor seviyeden sonra 2000 ve 2001 yıllarında bankacılık sektöründe yaşanan satın almalarla birlikte tekrar bir artış eğilimi ortaya çıkmıştır¹⁷⁴.

Kaynak: T.C. Müsteşarlığı, Doğrudan Yabancı Sermaye Raporu, Haziran 2003.

Sonuç olarak 1980-2003 yılları döneminde verilen 35,222 milyon ABD doları tutarındaki iznin, Şekil 5'ten ve Tablo 6'dan da görülebileceği gibi 18,642 milyon doları imalat (%52,96), 15,520 milyon doları hizmetler (%44,04), 617,67 milyon doları tarım (%1,75) ve 442,45 milyon doları ise madencilik (%1,26) sektöründeki yatırımlara dağılmış durumdadır. Görüldüğü gibi, tarım ve madencilik sektörleri yabancı sermaye açısından oldukça az ilgi görmektedir.

¹⁷⁴ Batmaz ve Tunca, **a.g.e.**, s.110

Tablo 6: İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı

Yıllar	İmalat	(%)	Tarım	(%)	Madencilik	(%)	Hizmetler	(%)	Toplam
1980	88,76	%91,51	0,00	%0,00	0,00	%0,00	8,24	%8,49	97,00
1981	246,54	%73,05	0,86	%0,25	0,98	%0,29	89,13	%26,41	337,51
1982	98,54	%59,01	1,06	%0,63	1,97	%1,18	65,43	%39,18	167,00
1983	88,93	%86,56	0,03	%0,03	0,02	%0,02	13,76	%13,39	102,74
1984	185,92	%68,51	5,93	%2,19	0,25	%0,09	79,26	%29,21	271,36
1985	142,89	%60,94	6,37	%2,72	4,26	%1,82	80,97	%34,53	234,49
1986	193,47	%53,15	16,86	%4,63	0,86	%0,24	152,81	%41,98	364,00
1987	293,91	%44,86	13,00	%1,98	1,25	%0,19	347,08	%52,97	655,24
1988	490,68	%59,80	27,35	%3,33	5,62	%0,68	296,87	%36,18	820,52
1989	950,13	%62,84	9,36	%0,62	11,86	%0,78	540,59	%35,75	1.511,94
1990	1.214,06	%65,23	65,56	%3,52	47,09	%2,53	534,45	%28,72	1.861,16
1991	1.095,48	%55,69	22,41	%1,14	39,82	%2,02	809,55	%41,15	1.967,26
1992	1.274,28	%70,02	33,59	%1,85	18,96	%1,04	493,13	%27,10	1.819,96
1993	1.568,59	%76,02	21,05	%1,02	11,37	%0,55	462,38	%24,21	2.063,39
1994	1.107,29	%74,94	28,27	%1,91	6,20	%0,42	335,85	%22,73	1.477,61
1995	1.996,48	%67,95	31,74	%1,08	60,62	%2,06	849,48	%28,91	2.938,32
1996(1)	640,59	%16,70	64,10	%1,67	8,54	%0,22	3.122,74	%81,41	3.835,97
1997	871,81	%51,95	12,22	%0,73	26,70	%1,59	767,48	%45,73	1.678,21
1998	1.018,29	%61,85	5,75	%0,35	13,73	%0,83	609,67	%37,03	1.647,44
1999	1.123,22	%66,09	17,19	%1,01	6,76	%0,40	553,40	%32,56	1.700,57
2000	1.105,49	%31,79	59,74	%1,72	5,01	%0,14	2.307,18	%66,35	3.477,42
2001	1.244,59	%45,67	134,68	%4,94	29,11	%1,07	1.317,20	%48,33	2.725,58
2002	892,01	%39,77	32,82	%1,46	17,29	%0,77	1.300,81	%58,00	2.242,93
2003(2)	710,65	%58,83	7,73	%0,64	124,18	%10,28	365,43	%30,25	1.207,99
Toplam	18.642,60	%52,96	617,67	%1,75	442,45	%1,26	15.502,89	%44,04	35.205,61

(1) 1996 yılında izin verilen yabancı sermaye rakamı, :Fransızların İstanbul-Silivri'de yapmayı düşündükleri Büyük Şehir Projesi için verilen 2,3 milyar dolarlık izni de içermektedir.

(2) 30/06/2003 tarihi itibari ile

(%) Toplam içindeki sektör payı

Kaynak: T.C.Hazine Müsteşarlığı Doğrudan Yabancı Sermaye Raporu, Haziran 2003.

Görüldüğü gibi yabancı sermaye ile kurulan firma sayısı en fazla hizmetler alanındadır. İmalat sanayide firma sayısı ikinci sırayı almakla beraber sermaye miktarı ve toplam yabancı sermaye içindeki payı açısından ilk sırayı almaktadır. Bu durum imalat sanayindeki firmaların daha fazla miktarda yabancı sermaye getirmek durumunda olduklarını göstermektedir. Gerçektende hizmet firmaları daha az sermaye ile kurulup faaliyet gösterebilirler, fakat daha fazla nitelikli insan gücüne ihtiyaç duyarlar. O halde daha fazla yabancı sermayenin ülkeye girişi isteniyorsa, imalat sanayindeki teşvikleri hizmet sanayindeki teşviklere göre farklılaştırmak düşünülebilir. Diğer taraftan madencilik sanayinde az sayıda şirket bulunmasına ve sermaye miktarının da az olmasına rağmen, toplam içindeki payının %52,2 ye ulaşmış olası, madencilik alanındaki teknolojilerin yabancı sermayeli şirketlerin tekelinde olduğunu düşündürmekte ve bu alanda yabancı sermayeli şirketlerin bir oligopol piyasası oluşturabilecekleri endişesine yol açmaktadır¹⁷⁵.

2006 yılı Ocak-Eylül ayı döneminde düzenlenen 126 adet yatırım teşvik belgesinin 98 adedi imalat, 3 adedi tarım ve ormancılık, 2 adedi madencilik ve taş ocakçılığı, 21 adedi hizmetler sektörlerinde düzenlenmiştir¹⁷⁶.

2005 yılında DYSY açısından çok yüksek düzeyde bir performans yaşandığı görülmektedir. 2004'e oranla dışarıdan gelen doğrudan yatırımlarda %239,0 oranında bir artış vardır. Bu yatırımların sektörel dağılıma bakıldığında, 8,409 milyon dolarlık net yabancı sermaye girişinin %91,0'ı hizmetler sektörüne yöneliktir. Net yabancı sermaye girişinin %8,5'i ise imalat sanayi sektörüne aittir. Madencilik sektörünün payı 0,5 iken, tarımda bu oran %0,1'e gerilemiştir. Buna karşılık yurtiçindeki yerleşiklerin, yurt dışındaki yatırımlarına baktığımızda, %89,4'ünün sanayi sektörüne gittiği görülmektedir. %10,2'si de hizmetler sektörüne aittir. Türkiye'nin sürdürülebilir büyümede başarılı olabilmesi için özellikle imalat sanayi sektöründe yeni yatırımlara ihtiyacı varken, yurtiçinde yerleşiklerin yurtdışında yaptıkları yatırımların büyük bir kısmının imalat sanayine yönelmesi oldukça olumsuz bir gelişmedir¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Yüksel, **a.g.e.**, s. 281.

¹⁷⁶ T.C. Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni, Kasım 2006.

¹⁷⁷ İstanbul Sanayi Odası, "Türkiye Ekonomisi 2006", (1. Baskı, İstanbul Sanayi Odası Yayınları No:2006/5, İstanbul). Mart 2006, s.41-42.

Yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelerde teşvik edilmesinin önemli nedenlerinden biri, bunların yeni iş imkanları yaratmaları ve bu ülkelerdeki yoğun istihdam sorununun çözümüne yardımcı olmasının beklenmesidir. Ancak pek çok ülkenin bu konudaki tecrübesi, yabancı sermayenin işgücü yoğunluğu fazla olan işkollarına özel bir heves duymadığıdır. Aksine, yabancı sermaye yatırımları genellikle sermaye yoğunluğu fazla olan ülkelerde toplanmaktadır¹⁷⁸.

Yabancı sermaye girişlerine ilişkin tüm bu veriler ile, aynı dönemdeki DYSY girişlerinin yoğun olduğu sektörlerdeki istihdam oranları, ücretler düzeyleri ve sendikalaşma oranlarını karşılaştırarak; yabancı sermayenin bu olgular üzerindeki etkilerini gözleme şansına sahip olabiliriz.

3.3. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İstihdam

1980 ve 2004 yılları arasında, Türkiye’deki çalışma yaşındaki nüfus 23 milyon artmıştır; ancak bu dönem süresince sadece 6 milyon iş yaratılmıştır. Bunun sonucu olarak ülkedeki istihdam oranı sadece %44’tür, ki bu da dünyadaki en düşük istihdam düzeyleri arasındadır.

Benzer gelir düzeyine sahip ülkelere kıyasla, Türkiye’nin tarım kesimindeki nüfusu Tablo 7’de görüldüğü gibi hala çok büyüktür.

Tablo 7: Sektörlere Göre İstihdam (1980 ve 2004) (milyon)

	1980	2004
İstihdam, toplam (15 yaş ve üstü)	15,7	21,7
Tarım Sektöründe İstihdam	8,4	7,4
Sanayi Sektöründe İstihdam	2,3	4
İnşaat Sektöründe İstihdam	0,9	1
Hizmet Sektöründe İstihdam	4,1	9,4

Kaynak: Türkiye İşgücü Piyasası Raporu”, Dünya Bankası Yayınları, 14 Nisan 2006, (www.worldbank.org.tr/labor 2006)

¹⁷⁸ Baran Tuncer, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları: 241,s.115.

Kalkınmanın neredeyse kaçınılmaz bir sonucu olarak tarımdaki istihdam düşmekte, ancak diğer sektörlerdeki istihdam artışı bu düşüşü telafi etmeye yetmemektedir. Ancak sadece sanayi ve hizmet sektöründeki istihdam büyüme oranlarını bile diğer ülkelerle karşılaştığımızda, Türkiye'deki istihdam büyümesinin yavaş olduğu ortaya çıkmaktadır¹⁷⁹.

Kalkınma sürecinde olan Türkiye'nin çözümlenmek zorunda olduğu en önemli sorunlardan birisi kuşkusuz istihdam sorunudur. Türkiye'de DYSY'nin ne kadar istihdam yarattığı, verimliliği ve ücret düzeylerini ne şekilde etkilediği konusunda tatmin edici verilere ulaşmak oldukça güç görünmektedir. Bununla beraber genel olarak çalışmada yaptığımız teorik açıklamaların ülkemiz açısından da geçerliliği olduğu söylenebilir.

Şüphesiz ki, DYSY'nin yarattığı istihdam konusunda net bir rakam vermek çok zordur. Bu konuda bazı yetkililer tarafından yapılan açıklamalarda yabancı sermayeli şirketlerin dolaylı ve dolaysız olarak 1-1,5 milyon istihdam yarattığı söylenmektedir. Faruk Cömert tarafından yapılan bir çalışmada ise, teşvik belgelerinden elde edilen bilgilere göre yaklaşık 500 bin kişinin yabancı sermayeli kuruluşlarda istihdam edildiğini tahmin edildiği ve buna dolaylı istihdam etkisi de ilave edildiğinde bu rakamın 1 milyon civarında olduğu ifade edilmektedir¹⁸⁰.

Yapılan bir çalışmaya göre; 1981 yılında, Türkiye'nin en büyük 500 şirketinde 519,533 bin kişi istihdam edilmektedir. Bunun %5,9'unu teşkil eden 31,121 bin kişisi yabancı sermayeli şirketlerde çalışmaktadır. 1980 yılına göre 500 firmada istihdam edilen kişi miktarı %3,6 oranında bir azalma gösterirken; yabancı sermayeli şirketlerde çalışan sayısında %1,7 oranında bir azalış gözlenmiştir. Bu eğilim, yabancı sermayeli firmaların genel istihdam seviyesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. 1980 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'de imalat sanayisinde çalışan sayısı 2,036,843 kişidir. Madencilik sektörü ile birlikte imalat sanayinde 1981'de 2,512,970 kişi

¹⁷⁹ Türkiye İşgücü Piyasası Raporu", Dünya Bankası Yayınları, 14 Nisan 2006, (<http://siteresources.worldbank.org/INTTURKEY/Resources/361616-1144320150009/Ozet-Overview.pdf>)

¹⁸⁰ Gündoğan, **a.g.m.**, s.79-80.

çalışmaktadır. Bu durum 500 büyük firmanın aynı daldaki payı %23,4'tür. Yabancı sermayeli şirketlerin payı ise, %1,5'tir¹⁸¹.

1981 yılında yabancı sermayeli kuruluşların Türk ekonomisindeki yerini tespit etmek amacıyla 51 şirketi kapsayan bir anket yapılmıştır. Anket sonuçlarına göre; 1981 yılı sonu itibariyle toplam 31,231 kişi yabancı sermayeli kuruluşlarda istihdam edilmektedir. Bunun %75,4'ü işçi, %8,1'i teknik eleman, %13,9'u memur, %2,3'ü üst yönetici ve %0,2'si ise yabancısıdır. Yabancı sermayeli kuruluşlar içinde en fazla yabancı çalışan, otomotive ve banka-hizmet sektörlerinde istihdam edilmektedir¹⁸².

1980'den buyana, istihdam oranının en hızlı arttığı sektör hizmetler sektörüdür ve şu anda da Türkiye'deki en geniş sektördür. İmalat sanayide istihdam artışı nispeten daha az gerçekleşirken, tarım sektöründeki istihdam zaman içinde daralmıştır. Verimlilik ve büyüme arasındaki sektörel ilişki pozitifdir. Verimlilik artışı istihdamı da arttırmaktadır. Tarım sektöründe verimlilik oranı yavaş artarken, istihdam oranı düşmektedir. İmalat ve hizmetler için sektörel verimlilik 2001 yılı ekonomik krizinden sonra keskin bir şekilde artış göstermiştir.

1980 ve 1989 yılları arasında imalat sektöründeki istihdam oranı artış gösterirken, tarım ve hizmetler sektöründe düşüş yaşanmıştır. Bu dönemde imalat sektörüne gelen DYSY miktarında da artış gözlenmesi, bu iki olgu arasında pozitif bir ilişkinin olduğunun göstergesi olabilmektedir.

Hizmetler sektöründeki yabancı sermaye girişleri ve istihdam oranları da, imalat sanayiye nispeten daha az oranda, pozitif yönlü ilişkide seyretmiştir. İstihdam oranlarında ve yabancı sermaye yatırımlarındaki bu yükseliş 1994 yılı ekonomik krizi ile azalma yaşamış sonrasında imalat sanayideki istihdam oranları da, yabancı sermaye girişleri de nispeten daha az oranlarda artış göstermiştir. Bu dönemden sonra hizmetler sektörüne gelen yabancı sermaye oranları hızla yükselişe geçmiştir. Bu durum hizmetler sektöründeki istihdam oranlarının hızla artışa geçmesi ile aynı döneme denk gelmektedir.

Hizmet sektörüne gelen yabancı sermayenin istihdam yaratma üzerindeki olumlu etkisi; daha önce de belirtildiği gibi, hizmet firmalarının, imalat

¹⁸¹ Karluk, **a.g.e.**, s.156.

¹⁸² Aynı, s.178.

sektöründeki firmalara göre, daha az sermaye ile kurulup daha fazla insan gücüne ihtiyaç duyması ile de açıklanabilir.

Türkiye 2001'den bu yana etkileyici bir büyüme gerçekleştirmiş ve bu büyüme enflasyonun düşürülmesini, kamu harcamalarının iyileştirilmesini ve ihracat ile DYSY'nin artırılmasını sağlayan bir dizi reformla desteklenmiştir. Ancak istihdam yaratma süreci nispeten yavaş kalmıştır¹⁸³. 2001 krizi sonrası dönemde ekonomi son üç yılda ortalama %7,9 oranında büyürken istihdamda beklenen iyileşme gerçekleşmemiştir. İşsizlik oranı 1990'larda %8,0 iken, 2004 yılında 10,3'e yükselmiş, 2005 yılında yine 10,3'te kalmıştır. Türkiye'de işgücüne katılım oranı düşük olup, bu oran giderek küçülmüştür. 1990 yılında işgücüne katılım oranı %56,6 iken, bu oran 2004'te %48,7'ye gerilemiştir¹⁸⁴.

Nezih Kaynar tarafından yapılan bir çalışmaya göre; farklı sektördeki istihdam maliyetleri farklılık arz etmekle birlikte, ortalamanın 65-70 bin dolar arasında olduğu söylenebilir. Bu konuda MESS (Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası) 'in yaptığı çalışmada da buna yakın bir rakam çıkmaktadır. MESS'te ülkemizde bir kişi için istihdam yaratmanın maliyetini ortalama 70 bin dolar olarak hesaplamıştır. 2000 yılında ülkemizde DYSY girişinin 1,3 milyar dolar olduğu ve bir işçi için istihdam yaratmanın maliyetinin yaklaşık 70 bin dolar olduğu düşünülecek olursa, 2000 yılı içinde gelen doğrudan yabancı sermayenin yaklaşık 20 bin dolaysız istihdam yarattığı ve buna dolaylı istihdam etkisi de eklendiğinde UNCTAD'ın hesaplamalarına göre her yeni işbaşına dolaylı olarak bir yada iki yeni iş yaratıldığı varsayıldığında bu rakamın yaklaşık 50 bin civarında olduğu söylenebilir. Bu basit hesaplama yönteminden hareketle, Hazine Müsteşarlığı verilerine göre, 1980-2000 yılları arasında 28,6 milyar dolarlık DYSY'ye izin verildiği; ancak bu dönemdeki fiili girişin yaklaşık 13,8 milyar dolar olarak gerçekleştiği göz önüne alınacak olursa, Türkiye'deki DYSY'nin 200 bin civarında doğrudan istihdam yarattığı; buna dolaylı istihdam etkisi de eklendiğinde, bu sayının 500 yada 600 bin civarında olduğu söylenebilir. Tabii ki bu hesaplamanın sağlıklı bir hesaplama olduğunu ifade

¹⁸³“Türkiye İşgücü Piyasası Raporu”, Dünya Bankası Yayınları, 14 Nisan 2006, (<http://siteresources.worldbank.org/INTTURKEY/Resources/361616-1144320150009/Ozet-Overview.pdf>)

¹⁸⁴ İstanbul Sanayi Odası, “Türkiye Ekonomisi 2006”, (1. Baskı, İstanbul Sanayi Odası Yayınları No:2006/5, İstanbul). Mart 2006.

etmek mümkün değildir. Ama yine de bize bir değerlendirme yapma olanağı sağlamaktadır¹⁸⁵.

DYSY'nin istihdam yaratma etkisi konusunda, İstanbul Sanayi Odası (ISO) tarafından her yıl ilan edilen Türkiye'nin En Büyük 500 Şirketi raporu da bize fikir verebilecek bir diğer kaynaktır. Ancak burada şunu da baştan ifade etmek gerekir ki; bu 500 büyük şirket içerisinde yer alan yabancı sermayeli şirketlerdeki sermaye payları da birbirinden farklı olup, kiminde sermayenin %1'i yabancı iken, kimisinde %100'ü yabancıdır. Ayrıca ISO verilerinde bazı yabancı sermayeli şirketlerde çalışanların sayıları da açıklanmamıştır. Bu sebeple verilerin mevcut durumu tam olarak yansıttığı söylenemez¹⁸⁶.

2005 yılında DYSY'lerdeki olumlu gelişmeler, o yılın istihdam oranlarında önemli bir fark yaratmamış olmakla birlikte; bunun olumlu geç etkisinin ileriki birkaç yılda görülmesi olasıdır.

Genel olarak bakıldığında, Türkiye, gelir ve refah seviyesi bakımından olduğu gibi istihdam oranı açısından da Avrupa Birliği ülkelerinin oldukça gerisindedir. Ekonomide uzun süre gelen istikrarsızlık, işgücü piyasasının kurumsallaşmaması, tarım sektöründen gelen niteliksiz işgücüne yeterli iş imkanı sağlanamaması, ortalama nüfus artış hızının oldukça yüksek olması, kalifiye ve nitelikli işgücü yetiştirilememesi gibi nedenlerle de ülkedeki istihdam oranı oldukça düşük düzeyde kalmıştır¹⁸⁷. Ülkedeki istihdam oranlarını etkileyen bu unsurlar hem yatırımların yetersiz kalmasına, hem de yatırım gerçekleşse bile istihdam sorununa çözüm bulmada tek başına yeterli olamayacağı da ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak DYSY'ler halen Türkiye'nin potansiyel seviyesine ulaşamamış ve bu nedenle de yerel iş ve istihdam fırsatları kısıtlı kalmıştır¹⁸⁸.

¹⁸⁵ Gündoğan, **a.g.m.**, s.80'den Nezih Kaynar, **1995 ve 1996 Yıllarında Teşvikli Yatırımlarda Sabit Yatırım İstihdam İlişkisi**, DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Mayıs 1997.

¹⁸⁶ Gündoğan, **a.g.m.**, s.81'den

¹⁸⁷ İstanbul Sanayi Odası, "Türkiye Ekonomisi 2006", (1. Baskı, İstanbul Sanayi Odası Yayınları No:2006/5, İstanbul). Mart 2006.

¹⁸⁸ M. Şadan Eren, "Ülkemizde İstihdam Bazlı Teşvik Sistemine Geçilmelidir", **İşveren Dergisi**, Haziran 2006, (http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1438&id=).

3.4. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ücretler

Türkiye’de DYSY’nin istihdam ve ücretler üzerindeki etkilerine yönelik özgün ve ampirik bir çalışma bulunmamaktadır. Bu alanda yapılan sınırlı sayıda araştırma ÇUŞ’ların ülkede yatırım yapmalarını etkileyen unsurlar ile bunların teknoloji transferi-verimlilik üzerindeki etkilerine yöneliktir. Bu nedenle şu aşamada konu üzerinde fikir oluşturabilmek yapılan bu çalışmalardan elde edilebilecek dolaylı yorumlara ve bazı istatistiklerin karşılaştırılmasına dayanacaktır. Bu alanda ampirik bir çalışma yapılamamasında temel sebep ayrıntılı ve uzun bir dönemi içeren veri setinin bulunmamasıdır.

Bu çalışmanın önceki kısımlarında ÇUŞ’ların genelde yerli işletmelere göre teknolojik üstünlüğünün olduğu belirtilmişti. Bu durum yerli pazarın özelliklerini, tüketicinin zevk ve tercihlerini, iş ilişkilerinin yapısını bilmeyen ve bu nedenle de dezavantaja sahip olan yabancı sermaye firmalarının bu eksiklikleri giderecek önemli bir artışı olarak değerlendirilmektedir. Teknolojik üstünlükleri sebebiyle ÇUŞ’lar gittikleri ülkelerde genelde nitelikli işgücünü istihdam ettikleri gözlenmektedir. Ayrıca bu firmalarda işyerinde eğitim faaliyetlerinin yerli firmalardan daha fazla olduğu gözlenmektedir. Bütün bunların verimliliğe olumlu yansımaları doğaldır.

İzmir Ticaret Odası tarafından İzmir Bölgesindeki yabancı sermayeli firmalara yönelik yapılan bir çalışmada, seçilmiş 50 firmaya düzenli eğitim programları uygulayıp uygulamadıklarına ilişkin soru sorulmuştur. Bu firmaların %58’i düzenli eğitim programları, %14’ü ise belli aralıklarla eğitim programları uyguladıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum yabancı sermayeli firmaların, insan kaynağına da yatırım yaptıklarının ve ücretleri genel seviyenin üzerinde tuttuklarının bir göstergesidir¹⁸⁹.

Türkiye’de DYSY’nin kârlılık ve verimlilik açılarından incelendiği bir başka çalışmada yabancı sermayeli şirketlerin Türk şirketlerinden daha verimli ve Kârlı çalıştıkları belirlenmiştir. Araştırmaya göre, ortalama bir yabancı şirketin kârının satışlara oranı 0,06 iken, Türk özel sektör şirketlerinde bu oran 0,04 olarak hesaplanmıştır. Aynı çalışmada yabancı sermayeli bir şirkette çalışan bir işçinin ortalama 65.264.44 YTL katma değer yaratmasına karşılık, Türk özel

¹⁸⁹ Efe, a.g.e., s.125

sektör şirketinde bu miktarın 36.055.40 YTL olduğu, kamu şirketlerinde de bu değerlerin hemen hemen aynısı olduğu tespit edilmiştir¹⁹⁰. Kârlılık ve verimliliğin ücretlere kaçınılmaz olarak yansıtacağı gerçeğinden hareketle bu araştırmalardan dolayı olarak Türkiye’de yabancı sermaye firmalarında ücretlerin, yerli firmalardan daha yüksek olacağı çıkarılabilir.

Bu konuda bir başka incelemeyi de; Hazine Müsteşarlığının verileri ile diğer istatistikler, özellikle TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) ’in çalışma istatistikleri arasında karşılaştırma yaparak analizi gerçekleştirmek mümkündür. Ancak böyle bir mukayeseli analizin bazı önemli eksiklikleri olduğunu belirtmek gerekir. Birinci eksiklik, her iki istatistiğin örnek büyüklüklerinin farklı olmasıdır. İkinci eksiklik işkolları bazında bile bir örtüşmenin sağlanamamasıdır. Nihayet bu tür bir analizin en önemli eksikliği bu konuda bir regresyon analizi ve nedensellik testleri yapılmadan verilerin karşılaştırılmasından anlamlı bir sonuç çıkmaması ihtimalidir. Böyle bir ekonomik analizin yapılamayıp sebebi ise, yeterli uzunlukta ve değişken zenginliğinde bir veri seti oluşturulamayıpıdır. Bütün bu eksikliklerine rağmen iki istatistik arasında yine de bir karşılaştırma yapılabilir.

Hazine Müsteşarlığının Yabancı Sermaye Raporu ile TİSK’in çalışma istatistiklerinde ilk bakışta birbiri ile örtüşen 6 sektör belirlenebilir. Bunlar; cam, çimento, deri, kimya, toprak ve tekstildir. Bu sektörlerden cam ve toprak sanayinde yabancı sermayenin toplam sermaye içindeki payı düşük iken; (1980-2002 dönemi için sırasıyla %4,8 ve %2,0), bu oran çimentoda %52, Deri’de %75.6, Kimya’da %78.0 ve Tekstil’de %88 olarak verilmiştir.

Hazine Müsteşarlığının 2002 Yabancı Sermaye Raporu ile (1980-2002 dönemini kapsıyor) TİSK’in 2002 yılı “Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti” karşılaştırıldığında sadece Çimento ve Kimya işkollarında hem yabancı sermayenin payının yüksek olduğu hem de işgücü maliyetinin ortalamadan yüksek olduğu tespit edilecektir.

Ancak ücretleri belirleyen çok sayıda faktör olduğu bilinmektedir. Bu nedenle söz konusu işkollarında ortalama üzeri ücretlerin tümüyle sektördeki yabancı sermaye payının yüksekliğinden kaynaklandığı ileri sürülemez. Bu

¹⁹⁰ Arıkan, a.g.e.,s.94.

durumun, örneğin, işgücünün nitelik düzeyi ile de ilgisi olabilir. 2002 yılı için lise ve üzeri eğitime sahip olanların oranı incelenen işkolları için ortalama olarak %38,3 iken, bu oran çimento işkolunda %53,9, kimyada ise %38,0 olarak verilmiştir. Ne var ki, yabancı sermaye payının yüksek olduğu bazı sektörlerde nitelikli işgücü oranı düşük iken (örneğin tekstilde %25,9, deride %7,2), yabancı sermaye payının düşük olduğu cam işkolunda nitelikli işgücü oranı %56,6 olmuştur.

Benzeri şekilde ücretleri etkileyen önemli bir faktör olan sendikalaşma oranı ile yabancı sermaye payı arasında da ilk bakışta anlamlı bir sonuç çıkarmamızı sağlayacak desteğe sahip bulunmamaktayız. 2002 yılı için ortalama sendikalaşma oranı %62,9 olarak verilmiştir. Buna göre yabancı sermaye payının yüksek olduğu deri ve tekstil işkollarında sendikalaşma oranları (%68,5 ve %70,7) ortalamanın üstünde iken, kimya ve çimento işkollarında (%47,3 ve %53,8) ortalamanın altında kalmıştır. Öte yandan yabancı sermaye payının oldukça düşük olduğu cam ve toprak işkollarında sendikalaşma oranları %73,4 ve 68,1 olmuştur.

Görüldüğü gibi veriler üzerinde basit karşılaştırmalarla yapılacak analizler çok net sonuçlar vermemektedir. Yukarıdaki karşılaştırmalardan kimya ve çimento işkollarında yabancı sermayenin ücretler üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Ancak bunu söylerken oldukça ihtiyatlı davranılması gerekir. Daha önce belirtildiği gibi, ücretleri etkileyebilecek pek çok faktör vardır. Bu faktörler birbirlerinin etkisini güçlendirebilecekleri gibi, ters yönde işleyerek zayıflatabilirler. Türkiye için basit gözlemler dışında gerçek durumun ne olduğunun anlaşılması ayrıntılı ekonometrik çalışmaları gerektirmektedir. Yabancı sermaye ile ilgili istatistikleri derleyen birimlerin bu ihtiyaca cevap verecek veri setini belirlemeleri ve oluşturmaları buna önemli ölçüde destek verecektir.

SONUÇ

Dünya genelinde DYSY'nin gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına olumlu katkıları olduğu bir gerçektir. Her ülke daha fazla yabancı sermayeyi ülkesine çekebilmek amacıyla, bir takım politikalar ve tanıtım faaliyetleri yoluyla, bundan daha fazla pay almanın çabasına girmiştir.

DYSY'ye ev sahipliği yapmanın ekonomik hedeflere ulaşmada başarı kabul edildiği günümüzde, söz konusu yatırımlardan ÇUŞ'ların beklentileri ile ev sahibi ülkenin beklentileri örtüşebildiği oranda yatırım her ülkenin de yararına olacaktır. En temel amacı kârını maksimize etmek olan ÇUŞ'lar, yatırım yapacakları ülkelerde hukuki güvence aramakta ve devletin DYSY'ye karşı uyguladığı politikalarda istikrar sahibi ülkeleri tercih etmektedir. Bunun yanında yatırım yapılan ülkedeki ekonomik ve siyasi istikrar, üretim faktörlerinin yeterliliği ve teşvikler gibi özellikler de ararlar. Ev sahibi ülkelerin yabancı yatırımlardan en önemli beklentisi ülkenin kalkınmasını arttırmaktır. DYSY, yatırım alan ülke açısından sermaye birikimine katkıda bulunması, beraberinde yeni teknoloji ve yeni yönetim bilgisi getirmesi, ülke içindeki rekabeti artırması, istihdam yaratarak nitelikli insan kaynağı yetiştirmesi nedenleriyle de önem taşımaktadır.

Ülkeye gelen DYSY'nin mevcut istihdam ve ücretler üzerindeki olası etkilerine bakıldığında, genel anlamda olumlu sonuçlar elde edilmektedir. Özellikle emek yoğun faaliyetlere yatırım yapılması, devralma yada birleşme yerine yeni yatırımların ülkeye gelmesi, DYSY'yi attırmak için yapılan vergi ve diğer anlaşmalar temel ekonomik prensipleri bozmadıkça, yatırım miktarındaki artış istihdamı da arttıracaktır.

İşgücü niteliği ve verimlilik açısından bakıldığında, ileri teknolojiyi de beraberinde getiren yabancı yatırımların nitelikli işgücü istihdam ettikleri, mevcut işgücünü iyileştirmeye yönelik eğitime tabi tutarak ekonomideki vasıflı işgücü açığını kapattıkları görülmektedir. Bir başka açıdan ise, devlet ve özel kesimde bulunan kalifiye işgücünü de yüksek ücretler vererek kendilerine çektikleri ve böylece kalifiye işgücü açığına da sebep olabilecekleri yönünde de görüşler yer almaktadır. Yapılan birçok araştırma göstermektedir ki; genel olarak yabancı sermayeli firmaların, yerli firmalardan daha verimlidir ve bununla birlikte yabancı sermayeli şirketlerin piyasaya girişi, yerli şirketlerdeki verimliliğin artmasını da

beraberinde getirmektedir. Verimliliğin kaçınılmaz sonucu olarak da bu işyerlerindeki ücret düzeyleri yerli şirketlere oranla daha yüksek olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca, yabancı firmaların yerel ekonomideki emek piyasaları hakkında sınırlı bir bilgiye sahip olmaları ve kalifiye işgücünü cezbetmek amacı da, yerel firmalardan daha yüksek ücret vermelerinde etkili olabilir.

Sendikalaşma açısından konuya bakıldığında, ÇUŞ'larda İKY politikalarının uygulanmaya başlanması ile birlikte geleneksel çalışma şekilleri değişerek, tam süreli çalışma yerini part-time çalışmanın yaygınlaşması; işgücü örgütlenmesi zayıflatarak sendikalaşma oranında düşürmektedir. Ayrıca ÇUŞ'lar taşeron firma olarak da nitelendirilen sistemi benimsemekte ve örgütün pek çok işlemini dış firmalardan sağladıkları çevre işgücüne yaptırmaktadırlar. Böylece işletmelerde yoğun bir istihdam daralması görülmekte, beyaz yakalı işgücü "çekirdek işgücü" ağırlık kazanmaktadır. Bu durum sendikalaşma oranını da etkilemektedir.

Duruma Türkiye açısından bakıldığında, Türkiye'nin yaşanan süreçte, sahip olduğu potansiyelle orantılı miktarda DYSY çekemediği görülmektedir. Türkiye'nin küresel DYSY'lerden aldığı payın düşük düzeylerde gerçekleşiyor olması, ülkeye yönelik DYSY yatırımlarının giderek azalmasından değil, rakip ülkelerin daha aktif politikalarla DYSY'yi kendilerine çekme becerilerinden kaynaklanıyor olabilir. Yapılan analizlere göre, Türkiye'nin DYSY çekim performansı açısından kendi tarihsel gelişim süreci içinde 20 yıl öncesine göre daha iyi bir durumda olduğunu ancak rakipleri ile karşılaştırıldığında oldukça zayıf bir performans sergilediği sonucuna varılmaktadır. Türkiye'deki makroekonomik politikalardaki istikrarsızlığın ve ekonomideki belirsizliğin yabancı yatırım kararlarını olumsuz yönde etkileyen faktörlerin başında geldiği söylenebilir. Uzun vadeli taahüt içeren doğası gereği, mevcut DYSY kısa süreli piyasa dalgalanmalarından etkilenmemekte, ancak ekonomide sıklıkla yaşanan krizlerin yarattığı belirsizlik ortamı, yeni DYSY girişini sınırlayıcı bir etki yapmaktadır.

DYSY'nin istihdam ve ücretler üzerindeki etkileri, Türkiye açısından değerlendirilmeye çalışıldığında, elde edilen sonuçlar, mevcut veriler üzerinde

basit karşılaştırmalarla yapılan analizler yolu ile sağlandığından, çok net olamamaktadır. Yinede teorik olarak yapılan saptamaların Türkiye için de genel anlamda geçerli olduğu söylenebilir. Yapılan amprik çalışmalar Türkiye’de yabancı sermayeli şirketlerinin yerli şirketlerden daha verimli olduğunu göstermektedir. Verimliliğin ücrete yansıtacağı varsayımı ile Türkiye’de yabancı sermayeli şirketlerde ücretlerin de yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Türkiye’de yatırım ortamının iyileştirilmesine; beraberinde ileri teknoloji getirerek ilave istihdam yaratabilecek yabancı yatırımcıya ihtiyaç vardır. Bu konuda devletinde istekli tavrı, yatırımcı ve çalışan kesim açısından da büyük bir kazançtır. Sıkı uygulanan bir ekonomik program ve hükümetin yatırımcının beklentilerine cevap verebilen yaklaşımı uygulamalara da olumlu olarak yansıtacaktır. İşgücü maliyetlerinin uluslararası düzeyde rekabet edebilmeye fırsat verecek düzeye indirilmesi gereklidir. Yatırımın önündeki engeller kaldırılarak, firmalara yatırım yapmaları için finansman, vergi ve girdi destekleri sağlanmalıdır.

Bunun yanı sıra, 2005 yılında DYSY girişlerinde çok fazla artış yaşanmış ancak; doğrudan yatırımların imalat sanayi dışındaki sektörlerle yönelmiştir. Dolayısıyla imalat sanayi için beklenen hareketlenme yaşanmamıştır. İmalat sektörünün yatırıma elverişli haline getirilmesi, Türkiye ekonomisinin rekabet gücünü artırıp, sürdürülebilir büyümeyi devam ettirebilmesi açısından çok önemlidir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Arıkan Deniz. **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Arıkan Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, Mayıs 2006.
- Aydın Nurhan. **Uluslararası İşletmecilik**, 1. Baskı, Eskişehir:T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:1576, Açıköğretim Fakültesi Yayını No 832, 2004.
- Aydın Nurhan ve Celil Koparal. **Uluslararası İşletmecilik**,1. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No 1576, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:832, 2004.
- Alpar Cem. **Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Ankara:Turhan Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, 1980.
- Batmaz Nihat ve Halil Tunca. **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye (1923-2003)**, Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Beta Basım Yayım No: 1579, 1. Bası, İstanbul, Mayıs 2005.
- Demircan Hayrettin. **Dünyada ve Türkiyede Yabancı Sermaye Yatırımları ve Stratejileri**, Ankara: Hazine Müsteşarlığı Matbaası, 2003.
- Efe Birol. **“Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi ‘İzmir Örneği’ ”**, Araştırma ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü, İzmir 2002.
- Ekin Nusret. **Endüstri İlişkileri**, 6. Basım, İstanbul: Beta Basım Yayın, 1994.
- Karlık S.Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi:Teori ve Politika**, 6. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayım, 2002.

- Karluk Rıdvan. **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Ekonomik Yayınları Dizisi No: 13, 1983,
- Kocabay Yalçın. **Türkiye’de Yabancı Sermaye (Mevzuat ve Uygulama)**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1974.
- Kovancılar Birol. **Ülkemizde Yatırım Ortamının İyileştirilmesi, Yatırımların Teşviki ve Avrupa Birliği Uygulamaları Çerçevesinde Alternatif Modeller**, Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümlü, TÜGİAD Ekonomi Ödülleri Kitapları-4, 2003.
- Seyidoğlu Halil. **Uluslararası İktisat**, Eskişehir:T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No 1647, Açıköğretim Fakültesi Yayın No:862, 2005.
- Seyidoğlu Halil. **Uluslararası İktisat-Teori Politika ve Uygulama**, 15. Baskı, İstanbul: Kurtiş Matbaası, 2003.
- Seyidoğlu Halil. **Uluslararası İktisat-Teori-Politika ve Uygulama**, 1998.
- Mutlu Esin (Can). **Uluslararası İşletmecilik**, İstanbul: Beta Basım Yayım, 1. Basım, 1999.
- Richard E. Caves, Jeffrey A. Frankel, Ronald W. Jones. **World Trade and Payments**, Fifth Edition, USA, 1990.
- TİSK, Coşkun Can Aktan ve İstiklal Y. Vural. **Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet** Ankara: TİSK Yayın No 253, 2004.
- TİSK, **Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti**, Ankara 2002.
- Yüksel Öznur. **Uluslararası İletme Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları**, Gazi Üniveritesi, İİBF, gazi Büro Kitabevi Tic. Ltd. Şti., İkinci Baskı, Ankara, 1999.

DERGİLER

Aksoy Nutki. "Türkiye'deki Yabancı Sermayeli Firmalar, Sorunları, Gelişme Perspektifleri (Dünü ve Bugünü)-II", **T.C.M.B.**, İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü Eğitim Müdürlüğü, Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye.

Alper Mustafa, "Türkiye'de Yabancı Yatırımlar", **İşveren Dergisi**, Cilt: 42, Sayı: 11, Ağustos 2004.

Cömert Faruk. "İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye", **Hazine Dergisi**, Sayı:13, Ocak, 2000.

Gündoğan Naci. "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İstihdam Üzerine Etkileri", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:26, Mart, 2002.

İstanbul Sanayi Odası, "Türkiye Ekonomisi 2006", (1. Baskı, **İstanbul Sanayi Odası** Yayınları No:2006/5, İstanbul). Mart 2006.

Kucera, David "Core Labour Standards and Foreign Direct Investments", **Industrial Law Journal**, International Labour Review, Volume:141, Number:1-2, Oxford University Press, 2002.

Onaner Mehmet. "İstikrar Programı ve Yabancı Sermaye", **İşveren Dergisi**, Cilt: XXXVII, Sayı:12, (Eylül 2000)

Sanjaya Lall. "Employment and Foreign Investment: Policy Options for Developing Countries", **International Labour Review**, Vol.134, No:4-5, 1995.

TİSK, "Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun Yatırım Ortamının İyileştirilmesi ve İstihdamın Arttırılmasına İlişkin Görüşleri", **İşveren Dergisi**, Cilt:41, Sayı:1, Ekim 2002

Tuncer Baran. "Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 241, 1968.

İNTERNET KAYNAKLARI

Akdiş Muhammet. **Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler**, 15.11.2005,
(<http://makdis.pamukkale.edu.tr/Ysermaye.htm>).

Bayraktutan Yusuf. “Bilgi ve Uluslar arası Ticaret Teorileri” **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, 2003, 25.02.2006.
(<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/195.pdf>).

Brown Durusilla K., Alan V. Deardorf, Robert M. Stern. “The Effects of Multinational Production on Wages and Working Conditions in Developing Countries.”, Working Paper 9669,
(<http://www.nber.org/papers/w9669>.)

Çoban Tonguç. “Şirketlerin Sosyal Sorumluluğu ve Çalışma Standartları”,
(http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1057).

Eren, M. Şadan. “Ülkemizde İstihdam Bazlı Teşvik Sistemine Geçilmelidir”, **İşveren Dergisi**, Haziran 2006,
(http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1438&id=).

Kar Muhsin ve M. Akif Kara. “Türkiye’ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler”, (Temmuz 2003), 04.11.2005
(<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2003/sermaye%20hareketleri.htm>).

Karacasulu Nilüfer. “Uluslararası Teknoloji Transfer Süreci ve Yöntemleri”, 19.02.2006,
(www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/OCAK2001/transfer.htm).

Keser Aşkın. “Çokuluslu Şirketler Ve Çokuluslu Şirketlerde İnsan Kaynakları Yönetimi Yaklaşımı” , İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Bölümü , Uludağ Üniversitesi, 12.07.2006,
(http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=564).

Kula Ferit. “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 4, S. 2 (2003), s.141-142, 05.09.2005,
(<http://66.249.93.104/search?q=cache:2zPPihyEq3EJ:www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/193.pdf+RESM%C4%B0+SERMAYE+HAREKETLER%C4%B0&hl=tr>).

Oksay Suna. “Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi”, 02.06.2005,
(<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak98/cokulus.htm>).

Ormanoğlu Burhan. **Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Uyuşmazlıkların Çözümünde Uluslararası Tahkim**, Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Maliye Bakanlığı, Ankara, (Mart 2004), 10.06.2005,
(<http://1.1.1.1/516491548/530267664T050927154918.txt.binXMysM0dapplication/pdfXsysM0dhttp://www.bumko.gov.tr/arastirmarapor/BOrmanoglu.pdf>).

Öztürk Lütfü. “Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış”, 09.08.2005,
(<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayı07/11ozturk.pdf>).

Özyıldız R. Hakan. “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Karar Alma Prosedürü”, 02.06.2005,
(<http://www.econturk.org/hazine13.pdf>).

Sabır Hasan. “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Gelişmekte Olan Ülkelere Yönlendirici Politikalar”, 06.08.2005,
(www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Ekim2002/sabir.htm).

- Sevil Güven. "Yap İşlet Devret Modelinde Karşılaşılan Riskler ve Finansal Riskin Önlenmesinde Swap Tekniğinin Kullanımı", 24.01.2006, (<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz99/yapislet.htm>).
- Sülün Dilara. "Uluslararası İşletmeler", **İzmir Ticaret Odası**, 25.12.2005, (<http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F5-2D065174DF75/4345/CokulusluSirketler.pdf>).
- Şahin Afşin. **Çokuluslu Şirketlerin Davranışlarının Genel Açıklamaları ve Teorik Yaklaşım**, 02.06.2005, (<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=194>).
- T.C. Hazine Müsteşarlığı. Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, **Yabancı Sermaye Raporu 2002**, Ankara 2003.
- T.C. Hazine Müsteşarlığı. Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2005 Yılı Raporu**, Mayıs 2006.
- T.C. Hazine Müsteşarlığı. Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, **Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni**, Kasım 2006.
- Tokol, Aysen. "Çokuluslu Şirketler ve Endüstri İlişkilerine Etkileri" 02.06.2005, (http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=63).
- "Türkiye İşgücü Piyasası Raporu", **Dünya Bankası Yayınları**, 14 Nisan 2006, (<http://siteresources.worldbank.org/INTTURKEY/Resources/361616-1144320150009/Ozet-Overview.pdf>
- Vahter Priit. "The Effects of FDI on Labour Productivity: Evidence from Estonia and Slovenia", Tartu University Press, (2004). (<http://infutik.mtk.ut.ee/www/kodu/RePEc/mtk/febpdf/febawb32.pdf>).